

**Təsdiq edirəm
Tam orta məktəbinin
direktoru**

“ ____ ” _____ 20__c__il

**_____TƏHSİL MÜƏSSISƏSİNDƏ
MÜLKİ MÜDAFİƏNİN TƏŞKİLİ BƏ APARILMASI HAQQINDA
ƏSASNAMƏ**

_____ tam orta məktəbin pədaqoji şurasının iclasında qəbul edilmişdir.

Protokol № ____, “ ____ ” _____ 20__c__il.

Məktəbin dərş hissə müdiri _____

“ ____ ” _____ 20__c__il.

_____şəhəri - 20__c__il

**TAM ORTA MƏKTƏBİNDƏ
MÜLKI MÜDAFİƏNİN TƏŞKİLİ BƏ APARILMASI HAQQINDA
ƏSASNAMƏ**

1. Bu Əsasnamə “Mülki müdafiə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1997-ci il tarixli 420-1Q sayılı Qanununa və “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci il tarixli 193 №-li qərarına uyğun hazırlanıb, təhsil müəssisələrində (məktəb, lisey, kollec) əsas mülki müdafiə tədbirlərinin təşkili və keçirilməsi qaydasını müəyyən edir.

2. Təhsil müəssisəsində mülki müdafiə tədbirləri mülki müdafiənin aparılmasına hazırlıq və keçirilməsi mərhələsində təşkil edilir.

3. Təhsil müəssisəsində mülki müdafiənin aparılmasına hazırlıq işləri müəllimlərin, şagirdlərin və texniki işçilərin, həmçinin, maddi və mənəvi dəyərlərin hərbi əməliyyatların aparılması və bu əməliyyat nəticəsində yaranan təhlükələrdən, eləcə də ehtimal olunan təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə halların təsirindən mühafizəyə hazırlanması üzrə tədbirlərin əvvəlçədən həyata keçirilməsindən ibarətdir. Bu tədbirlər təhsil müəssisəsinin illik tədbirlər planı əsasında ierinə ietirilir. Planda mülki müdafiə işinin təşkili, fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması, yəni təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə əsas tədbirlər öz əksini tapır.

4. Əsas tədbirlərin illik planı rayon (şəhər) təhsil şöbəsi ilə razılaşdırıldıqdan sonra təhsil müəssisəsinin mülki müdafiə qərargah rəisi və fəvqəladə hallar komissiyasının sədri tərəfindən imzalanır və təhsil müəssisəsinin rəhbəri - mülki müdafiə rəisi tərəfindən təsdiq edilir.

Mülki müdafiənin əsas tədbirlərinin planlaşdırılması _____rayonun (şəhərin) obyektlərinə, təhsil müəssisəsinin ərazisinə düşmənin müasir qıyın vasitələri ilə hücumu, habelə, ehtimal olunan fəvqəladə hallar və terror aktları nəticəsində yarana bilən vəziyyətin hərtərəfli qiymətləndirilməsi əsasında həyata keçirilir.

5. Təhsil müəssisəsində mülki müdafiənin aparılması müəllimlərin, şagirdlərin və texniki işçilərin, həmçinin, maddi və mənəvi dəyərlərin hərbi əməliyyatların aparılması və ya bu əməliyyatlar nəticəsində yaranan təhlükələrdən, eləcə də ehtimal olunan təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə hallardan qorunması üzrə tədbirlərin yerinə yetirilməsindən ibarətdir. Bu tədbirlər təhsil müəssisəsinin mülki müdafiə planı əsasında həyata keçirilir.

6. Mülki müdafiə planı mülki müdafiənin sülh dövründən müharibə vəziyyətinə keçirilməsi, həmçinin təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə halların yaranması zamanı təhsil müəssisəsinin təyin olunmuş hazırlıq dərəcələrinə gətirilməsi üzrə tədbirlərin təşkilini, həcmi, yerinə yetirilmə qaydası və üsullarını, habelə onların icra müddətini müəyyən edir.

7. Təhsil müəssisəsinin rəhbəri mülki müdafiə sahəsindəki vəzifələri həll etmək üçün öz səlahiyyətləri daxilində mülki müdafiə qüvvə və vasitələrini yaradır, onların maddi-texniki, tibbi, ərzaq və digər vasitələrlə təchizatını təmin edir, mülki müdafiə tədbirlərini planlaşdırır və həyata keçirir.

8. Təhsil müəssisəsində mülki müdafiə qüvvələrinin yaradılması və hazırlığının təmin olunmasına metodiki rəhbərliyi, həmçinin bu sahədə nəzarəti Naxçıvan Muxtar Respublikasının Fəvqəladə Hallar Nazirliyi və onun rayon (şəhər) şöbələri həyata keçirir.

9. Dinç dövrdə təxliyə (evakuasiya) tədbirlərinin planlaşdırılması, hazırlanması və keçirilməsi üçün təhsil müəssisəsi qabaqçadan fəvqəladə hallar üzrə komissiya yaradır. Komissiyaya təhsil müəssisəsinin rəhbəri və ya onun müavinlərindən biri rəhbərlik edir. Komissiyanın fəaliyyəti onun əsasnaməsi ilə tənzimlənir.

10. Təhsil müəssisəsinin mülki müdafiə qüvvə və vasitələri dinç dövrdə baş verən təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması işlərinə çəlb oluna bilər. Onların fəvqəladə hadisənin nəticələrinin aradan qaldırılmasına çəlb olunması təhsil müəssisəsinin rəhbərinin qərarı əsasında həyata keçirilir.

11. Təhsil müəssisəsində mülki müdafiəyə rəhbərliyi bilavasitə müəssisənin rəhbəri və fəvqəladə hallar üzrə komissiyanın sədri həyata keçirir. Qeyd olunan vəzifəli şəxslər təhsil müəssisəsində mülki müdafiə tədbirlərinin təşkili və keçirilməsinə, şagirdlərin, müəllimlərin və texniki işçilərin, habelə maddi və mədəni dəyərlərin qorunmasına şəxsən məsuliyyət daşıyırlar.

12. Təhsil müəssisəsinin rəhbəri mülki müdafiə sahəsindəki vəzifələri həll etmək üçün müvafiq işçiləri təyin edir, onların funksional vəzifələrini işləyib hazırlayır və təsdiq edir.

Mülki müdafiə vəzifələrinin yerinə yetirilməsi həvalə edilmiş işçilər bilavasitə təhsil müəssisəsinin rəhbərinə tabedir.

13. Təhsil müəssisələrində mülki müdafiə tədbirləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Nazirlər Kabinetinin normativ-hüquqi aktlarına, Naxçıvan Muxtar Respublikası Fövqəladə Hallar və Təhsil Nazirliklərinin normativ aktlarına, əmr və sərəncamlarına, eləcə də bu Əsasnaməyə uyğun həyata keçirilir.

14. Təhsil müəssisəsinin rəhbəri mülki müdafiə sahəsindəki vəzifələri həll etmək üçün aşağıda qeyd olunan əsas tədbirləri planlaşdırır və həyata keçirir:

14.1. Mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsində şagirdlərin və işçilərin hazırlanması üzrə:

- qüvvədə olan normativ-hüquqi aktlara uyğun mülki müdafiə biliklərinin şagirdlərə və işçilərə öyrədilməsini təşkil etmək;

- müəllimlərdən və işçilərdən, habelə şagirdlərdən yaradılan hərbişəhirdirməmiş mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyətinin qüvvədə olan proqramlara uyğun hazırlanmasını təşkil etmək;

- şagirdlərin və işçilərin mülki müdafiə sahəsində hazırlanması üçün maddi-tədris bazasının yaradılması və hazır vəziyyətdə saxlanmasını təmin etmək;

- mülki müdafiə sahəsində biliklərin təbliyini həyata keçirmək.

14.2. Hərbi əməliyyatların aparılması və ya bu əməliyyatlar nəticəsində yaranan təhlükələr, eləcə də ehtimal olunan təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə hallar barədə şagirdlərin və işçilərin xəbərdar edilməsi üzrə:

- şagirdlərin və işçilərin xəbərdarlıq sisteminin yaradılması, təkmilləşdirilməsi və daimi hazırlıq vəziyyətində saxlanılmasını təmin etmək;

- mülki müdafiə sahəsində məlumatların toplanması və informasiya mübadiləsinin aparılmasını təşkil etmək.

14.3. Şagirdlərin, daimi heyətin, onların ailə üzvlərinin, habelə maddi və mənəvi dəyərlərin təhlükəsiz yerlərə təxliyə (evakuasiya) edilməsi üzrə:

- şagirdlərin, daimi heyətin, onların ailə üzvlərinin, habelə, maddi və mənəvi dəyərlərin təhlükəsiz yerlərə təxliyəsinə (evakuasiyasına) planlaşdırmaq, onların hazırlanması və keçirilməsini təmin etmək;

- təxliyə (evakuasiya) olunacaq daimi heyətin, onların ailə üzvlərinin, şagirdlərin maddi və mənəvi dəyərlərin yerləşmə yerlərini əvvəlcədən hazırlanmasını təşkil etmək;

- maddi və mənəvi dəyərlərin təhlükəsiz yerlərə təxliyə (evakuasiya) edilməsi planının hazırlanması və yerli özünüidare orqanları ilə razılaşdırılmasını, yaşayış binalarının (otaqların) tutulmasına orderlərin alınmasını təmin etmək.

14.4. Şagirdlərə və daimi heyətə fərdi mühafizə vasitələrinin verilməsi, onların sıyınma yerlərində (sıyınacaqqlarda, radiasiya əleyhinə daldalanaçaqlarda, zirzəmilərdə və digər yeraltı otaqlarda) yerləşdirilməsi üzrə:

- təhsil müəssisəsinin balansında olan mühafizə quryusunun təyinatı üzrə istifadəyə daimi hazır vəziyyətdə saxlanılmasını təmin etmək;

- fərdi mühafizə vasitələri ehtiyatının yaradılması, saxlanılması və yenilənməsi, lazım gəldikdə onların daimi heyətə və şagirdlərə paylanmasını təşkil etmək;

- daimi heyətə və şagirdlərə fərdi mühafizə vasitələrinin verilməsi planının təyin edilmiş müddətə işləyib hazırlanmasını təşkil etmək.

14.5. İşıyı gizlətmə və maskalanma tədbirlərinin digər növləri üzrə:

- maskalanma nəzərdə tutulan otaqların siyahısını müəyyən etmək;

- maskalanma tədbirlərinin aparılması üçün lazım olan maddi-texniki vasitələr ehtiyatını yaratmaq və təyinatı üzrə istifadəyə hazır vəziyyətdə saxlanılmasını təmin etmək.

14.6. Hərbi əməliyyatların aparılması və ya bu əməliyyatlar nəticəsində yaranan təhlükələr, həmçinin ehtimal olunan təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə hallar zamanı qəza-xilasətmə işlərinin aparılması üzrə:

- qüvvədə olan normativ-hüquqi aktlara uyğun ştatdankənar qəza-xilasetmə dəstələrini yaratmaq, onların təchizatını və hazırlığını təşkil etmək;

- mülki müdafiə dəstələrinin hərtərəfli fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə maddi-texniki, ərzaq, tibbi və digər vasitələrin ehtiyatını yaratmaq və təyinatı üzrə istifadəyə hazır vəziyyətdə saxlanılmasını təmin etmək.

14.7. Hərbi əməliyyatların aparılması və ya bu əməliyyatlar nətiçəsində yarana biləcək yanyınların qarşısının alınması və söndürülməsi üzrə:

- mülki müdafiə dəstələrinin tərkibində könüllü yanyından mühafizə komandasını yaratmaq, onun fəaliyyətini planlaşdırmaq və ərazi dövlət yanyın təhlükəsizliyi orqanı ilə qarşılıqlı əlaqəni təşkil etmək.

14.8. Radioaktiv, kimyəvi maddələrlə, bioloji və digər vasitələrlə zəhərlənmələr üzrə:

- təhsil müəssisəsində radiasiyadan mühafizə rejimlərini tətbiq etmək;

- mülki müdafiə dəstələrinin tərkibində radiasiya və kimya müşahidə postunu yaratmaq;

- mülki müdafiə dəstələrini radiasiya, kimya və bioloji nəzarət cihazları ilə təmin etmək.

14.9. Daimi heyətin və şagirdlərin sanitar təmizlənməsi, bina və quryuların zərərsizləşdirilməsi, həmçinin ərazinin və texnikanın xüsusi təmizlənməsi üzrə:

- Fövqəladə Hallar Nazirliyinin rayon (şəhər) şöbələri ilə razılaşdırmaqla daimi heyətin və şagirdlərin sanitar təmizlənməsi, bina və quryuların zərərsizləşdirilməsi, həmçinin təhsil müəssisəsinin ərazisinin və texnikanın xüsusi təmizlənməsi üzrə tədbirlərin keçirilməsi qaydasını planlaşdırmaq.

14.10. İctimai asayişin mühafizəsi komandasının yaradılması, təchiz edilməsi və mülki müdafiə sahəsində hazırlanması üzrə:

- təhsil müəssisəsinin zədələnmə ocaqlarında ictimai asayişin qorunması və buraxılış rejiminin həyata keçirilməsini təşkil etmək;

- təhsil müəssisəsinin inzibati binasının mühafizəsini gücləndirmək.

14.11. Kommunal-energetik sistemlərin müharibə dövründə fəaliyyətinin təçili bərpa edilməsi məsələləri üzrə:

- müharibə dövründə su, kanalizasiya, istilik və enerji sistemlərinin hazırlığını təmin etmək;

- zədələnmiş su, kanalizasiya, istilik və enerji sistemlərinin təmiri üçün ehtiyat hissələrinin və avadanlığın ehtiyatını yaratmaq.

Təsdiq edirəm
_____ **təhsil şöbəsinin**
müdiri _____

“ _____ ” _____ **20** __ **c** __ **il**

_____ **tam orta məktəbinin direktorunun**
mülki müdafiə sahəsində vəzifələri

Təhsil müəssisəsinin (məktəb, lisey, kollec) mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsindəki vəzifələrini bilavasitə müəssisənin rəhbəri – mülki müdafiə rəisi həyata keçirir. Bu sahədə ona həvalə edilmiş vəzifələri yerinə yetirərkən o, rayon (şəhər) təhsil şöbəsinin müdirinə və yerli icra hakimiyyəti orqanının rəhbərinə tabedir.

Təhsil müəssisəsinin rəhbəri mülki müdafiə tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsinə, fəvqəladə hallar komissiyasının işinin təşkilinə, sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda idarəetmə orqanlarının və mülki müdafiə dəstələrinin daimi hazırlığına, daimi heyətin və şagirdlərin fəvqəladə hallarda fəaliyyətə hazırlığının təşkilinə məsuliyyət daşıyır.

O borçludur:

“Gündəlik fəaliyyət” rejimində:

- mülki müdafiə işinin təşkili və aparılmasına qoyulan tələbləri, həmçinin, mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsində rəhbərədiçi sənədləri bilmək;
- təhsil müəssisəsinin idarəetmə orqanlarını və mülki müdafiə dəstələrini yaratmaq;
- mülki müdafiə, təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə hallardan müdafiə planlarının, eləcə də digər zəruri sənədlərin işlənməsi və düzəlişlərin edilməsini təşkil etmək;
- fəvqəladə hallar komissiyasının ekstremal şəraitdə fəaliyyətə hazırlığını təmin etmək;
- təhsil müəssisəsinin illik tədbirlər planı əsasında mülki müdafiə qərargahının və fəvqəladə hallar üzrə komissiyasının fəaliyyətinə rəhbərliyi həyata keçirmək;
- təhsil müəssisəsinin yaxınlığında yerləşən təhlükə potensialı obyektləri öyrənmək, təhlükə mənbəyini aşkar etməklə ehtimal olunan fəvqəladə hadisələrin nəticələrini proqnozlaşdırmaq, onların nəticələrinin aradan qaldırılması, daimi heyətin və şagirdlərin mühafizəsi üzrə tədbirləri həyata keçirmək;
- təcili təxliyə (evakuasiya) halında daimi heyətin və şagirdlərin yerləşmə rayonlarını təyin etmək;
- sülh və müharibə dövrlərində təxliyə (evakuasiya) tədbirlərinin planlaşdırılmasına rəhbərlik etmək;
- fəvqəladə hallar komissiyasının, mülki müdafiə qərargahının, daimi heyətin və mülki müdafiə dəstələrinin sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallara hazırlığını təşkil etmək;
- təhsil müəssisəsində yanyın əleyhinə tədbirlərin təşkili və aparılmasına rəhbərlik etmək;
- mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsində təlimlərin keçirilməsinə rəhbərlik etmək;
- daimi heyətin və şagirdlərin düşmən hücumu, radioaktiv, kimyəvi və bioloji zəhərlənmələr, eləcə də təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə hallar zamanı rabitə vasitələri ilə xəbərdarlıqını təşkil etmək;
- rayon (şəhər) təhsil şöbəsi və yerli icra hakimiyyəti orqanı ilə dayanıqlı rabitə əlaqəsi yaratmaq;
- təcili məlumatlar çədvəlinə uyğun mülki müdafiə və fəvqəladə hallar üzrə hesabatları təhsil şöbəsinə və yerli icra hakimiyyəti orqanına vaxtında təqdim etmək.

Sülh dövründə fəvqəladə hal təhlükəsi yarandıqda:

- təhsil müəssisəsinin rəhbər heyətinin xəbərdar edilməsini və toplanmasını təşkil etmək;

- zəruri halda rayon (şəhər) fəvqəladə hallar komissiyasından vəziyyəti dəqiqləşdirmək;
- təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə təhsil müəssisəsinin fəaliyyət planının tətbiq olunması barədə sərəncam vermək;
- təhsil müəssisəsində yaranmış vəziyyət və görülmüş işlər barədə rayon (şəhər) təhsil şöbəsinin müdürünə və fəvqəladə hallar üzrə komissiyanın sədrinə məlumat vermək;
- təhsil müəssisəsinin ərazisində radioaktiv, kimyəvi və bioloji (bakterioloji) zəhərlənmələrə qarşı müşahidəni və nəzarəti gücləndirmək.

“Fəvqəladə hal” rejimində:

- daimi heyətin vaxtında xəbərdar edilməsini, fəvqəladə hadisənin yaranması barədə məlumatların müəllim, texniki işçilərə və şagirdlərə çatdırılmasını təmin etmək;
- daimi heyətin və şagirdlərin mühafizəsi üzrə tədbirlər həyata keçirmək;
- qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılması üçün mülki müdafiə dəstələrinin komandirlərinə tapşırıqlar vermək, mülki müdafiə qərargahının və fəvqəladə hallar komissiyasının vasitəsi ilə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılmasına rəhbərlik etmək;
- daimi heyətin və şagirdlərin həyatı və sayamlılığını üçün təhlükə yaranan hallarda onları təhlükəsiz yerlərə təxliyə (evakuasiya) etmək;
- zərərçəkənlərə tibbi yardım göstərilməsini və onların müalicə müəssisələrinə təxliyə edilməsini təşkil etmək;
- rayon (şəhər) təhsil şöbəsinə yaranmış vəziyyət və görülmüş işlər barədə məruzə etmək, tabeli orqanları və qonşuları məlumatlandırmaq;
- baş vermiş fəvqəladə hadisənin miqyasının və dəymiş ziyanın həcminin qiymətləndirilməsini təşkil etmək.

Mülki müdafiə tədbirlərinin hazırlanması və keçirilməsi zamanı.

a) Təxliyə (evakuasiya) tədbirlərindən əvvəl:

- təhsil müəssisəsinin daimi heyətini toplamaq, yaranmış vəziyyəti onlara çatdırmaq və mülki müdafiə planına uyğun tapşırıqlar vermək;
- dərsləri dayandırmaq və şagirdləri evə buraxmaq;
- daimi heyətin keçə-gündüz növbətçiliyini və təhsil müəssisəsinin mühafizəsini təşkil etmək;
- zəruri halda təhsil müəssisəsinin bütün heyətinə fərdi və tibbi mühafizə vasitələrinin verilməsini təşkil etmək;
- təxliyə (evakuasiya) tədbirlərinə hazırlıq işləri aparmaq, rayon (şəhər) təhsil şöbəsi və yerli icra hakimiyyəti orqanı ilə əlaqə yaratmaq;
- mühafizə quryusunda şagirdləri və işçiləri ərzaq, içməli su və tibbi əmlaklarla təchiz etmək.

b) Təxliyə tədbirlərinin keçirilməsinə sərəncam aldıqda:

- təxliyə olunan şəxslərin siyahılarını dəqiqləşdirmək;
- daimi heyətin və onların ailə üzvlərinin xəbərdar edilməsini, həmçinin, tədris əmlakının təyin olunmuş rayona daşınmasını təşkil etmək;
- təxliyə tədbirlərinin keçirilməsinin gedişinə nəzarət etmək.

ç) Düşmənin qəfil hücumu zamanı:

- daimi heyətin və şagirdlərin daldalanması üçün zəruri tədbirləri həyata keçirmək;
- düşmən hücumundan sonra kəşfiyyatın aparılması, vəziyyətin qiymətləndirilməsi, qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılması üçün mülki müdafiə dəstələrini hazır vəziyyətə gətirmək;
- zərərçəkənlərə tibbi yardımın göstərilməsi, qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılması üçün mülki müdafiə dəstələrinin komandirlərinə tapşırıqlar vermək;
- rayon (şəhər) təhsil şöbəsinin müdürünə və yerli icra hakimiyyəti orqanına vəziyyət barədə məruzə etmək.

_____ tam orta məktəbinin
direktoru _____

Təsdiq edirəm
_____ tam orta məktəbinin
direktoru _____

“ _____ ” _____ 20 ____ c ____ il

_____ məktəbinin dərş hissə müdiri - mülki müdafiə qərargah rəisinin
vəzifələri

Mülki müdafiə qərargah rəisi təhsil müəssisəsində (məktəb, lisey, kolleç) mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsində vəzifələrin yerinə yetirilməsində əsas təşkilatçı və əlaqələndiricidir. O, təhsil müəssisəsinin rəhbərinə tabedir və onun adından mülki müdafiə məsələləri üzrə əmr və göstəriş vermək hüququna malikdir.

Mülki müdafiə qərargah rəisi təhsil müəssisəsinin mülki müdafiə planının, təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə hallarda fəaliyyət planının işlənməsi və vaxtında düzəlişlərin edilməsinə, eləcə də fəvqəladə hallar üzrə komissiyanın işinin təşkilinə cavabdehlik daşıyır. **O, borçludur:**

“Gündəlik fəaliyyət” rejimində:

- mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsində rəhbəredici sənədlərin tələblərini bilmək;
- təhsil müəssisəsinin mülki müdafiə planının işlənməsinə şəxsən rəhbərlik etmək;
- rabitə və xəbərdarlıq vasitələrinin fasiləsiz işini təmin etmək, idarəetmə məntəqəsini daim hazır vəziyyətdə saxlamaq;
- fəvqəladə hallar zamanı ilkin qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılması üçün daimi heyətdən və yuxarı sinif şagirdlərindən mülki müdafiə dəstələri yaratmaq;
- daimi heyətin və şagirdlərin radioaktiv, kimyəvi və bioloji zəhərlənmələrdən mühafizəsini təşkil etmək məqsədilə fərdi mühafizə vasitələri ehtiyatı yaratmaq, pambıqlı tənziq saryıların hazırlanmasını təşkil etmək;
- təhsil müəssisəsinin mühafizə quryusunun (sıyımaçaq, radiasiya əleyhinə daldalanaçaq, zirzəmi və s.) saz vəziyyətdə saxlanılmasına nəzarət etmək;
- rəhbər, komandir-rəis heyətinin və mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyətinin hazırlığını qüvvədə olan 15 saatlıq tədris proqramı üzrə həyata keçirmək;
- mülki müdafiə dəstələrinin tərkibinə daxil olmayan daimi heyətin hazırlığını qüvvədə olan 12 saatlıq tədris proqramı üzrə təşkil etmək;
- tədris ili ərzində rəhbər heyətlə komandir-qərargah təlimi, mülki müdafiə qüvvələrinin şəxsi heyəti ilə taktiki-xüsusi təlimlər keçirmək;
- təhsil müəssisəsinin mülki müdafiə hazırlığını yoxlamaq məqsədilə 3 ildən bir kompleks obyekt təlimi planlaşdırmaq və həyata keçirmək;
- pedaqoji şurada mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilmə vəziyyətini mütəmadi olaraq müzakirə etmək;
- tədris ilinin sonunda mülki müdafiə sahəsində görülən işlərə yekun vurmaq və yeni tədris ilinin tapşırıqlarını dəqiqləşdirmək;
- Fəvqəladə Hallar Nazirliyi və onun rayon (şəhər) şöbələri ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərməyi təşkil etmək.

“Yüksək hazırlıq” rejimində:

- fəvqəladə hadisənin yaranma təhlükəsi və ya baş verməsi barədə məlumat (göstəriş, siqnal) alındıqda mülki müdafiə rəisinin göstərişi ilə, o, olmadıqda isə müstəqil şəkildə xəbərdarlıq və rabitə sisteminin hazırlıq vəziyyətinə gətirilməsini təşkil etmək;
- mülki müdafiə rəisinə əmr və sərəncamların layihələrini işləyib təqdim etmək;
- rayonun (şəhərin) idarəetmə orqanları, mülki müdafiə xidmətləri və daimi hazırlıqlı qüvvələri ilə qarşılıqlı əlaqə planını dəqiqləşdirmək;

- təhsil müəssisəsində və ona bitişik ərazidə yaranmış vəziyyət barədə mütəxəssislərin rəylərini ümumiləşdirmək, qərar qəbul edilməsi üçün mülki müdafiə rəisinə təkliflər vermək;
- rayon (şəhər) təhsil şöbəsinə vəziyyət barədə məlumatları təqdim etmək, tabeli bölmələri və qonşuları məlumatlandırmaq;
- fəvqəladə hadisə baş verərkən təxliyə (evakuasiya) qaydasını və marşrutları dəqiqləşdirmək;
- təxliyə (evakuasiya) tədbirlərinin gedişi haqqında yerli icra hakimiyyəti orqanına məlumatlar hazırlamaq.

Düşmən tərəfindən müasir qıyın vasitələri istifadə edildikdə:

- rəhbər heyətin, müəllimlərin və şagirdlərin ehtimal olunan təhlükə barədə dərhal xəbərdar edilməsini təşkil etmək;
- daimi heyətin və şagirdlərin mühafizə quryusunda yerləşdirilməsinə nəzarət etmək;
- təhsil müəssisəsinin ərazisində kəşfiyyatın aparılmasını, məlumatların toplanılmasını təşkil etmək və məruzə üçün mülki müdafiə rəisinə təqdim etmək;
- yaranmış vəziyyət barədə rayon (şəhər) təhsil şöbəsinə və yerli icra hakimiyyəti orqanına məruzə etmək.

_____ **məktəbinin dərş hissə müdiri**

Təsdiq edirəm
_____ **tam orta məktəbinin**
direktoru _____

“ _____ ” _____ **20** __ c __ il

_____ **məktəbinin fəvqəladə hallar komissiyası sədrinin vəzifələri**

Fəvqəladə hallar komissiyasının sədri komissiyanın işinin təşkilinə, ona həvalə edilmiş vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün onun daimi hazırlığına, fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasına yönəldilmiş tədbirlərin yerinə yetirilməsində rəhbərliyin həyata keçirilməsinə, təhsil müəssisəsinin dayanıqlı fəaliyyətinin təmin olunmasına cavabdehdir. **O, borçludur:**

“Gündəlik fəaliyyət” rejimində:

- fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə fəaliyyət planının, komissiyanın digər sənədlərinin işlənilməsi və vaxtında düzəlişlərin edilməsini təşkil etmək;

- təhsil müəssisəsində təhlükə mənbələrini aşkar etmək, fəvqəladə hadisənin mümkün təsirini proqnozlaşdırmaq, onun nəticələrinin aradan qaldırılması və ya dəyə biləcəkdir ziyanın azaldılması üzrə tədbirlər görmək;

- fəvqəladə halın yaranma ehtimalının azaldılmasına yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsinə nəzarət etmək;

- komissiya üzvlərinin, mülki müdafiə dəstələrinin və xidmət heyətinin fəvqəladə hallara hazırlanmasını qüvvədə olan proqramlar üzrə təşkil edib həyata keçirmək, fəvqəladə hallarda onların daimi hazırlığını təmin etmək.

“Yüksək hazırlıq” rejimində (fəvqəladə halın baş vermə təhlükəsi yarandıqda):

- fəvqəladə hal təhlükəsinin yaranması və ya baş verməsi barədə məlumat (siqnal, göstəriş) alındıqda komissiya üzvlərinin xəbərdar edilməsinə və toplanmasına sərəncam vermək, iş yerinə gəlmək;

- yaranmış vəziyyəti aydınlaşdırmaq və qiymətləndirmək, fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə fəaliyyət planını tətbiq etmək, onun yerinə yetirilməsi üçün komissiya üzvlərinə tapşırıqlar vermək və komissiyanın iş rejimini təyin etmək;

- zədələnmə oçayında xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılmasına şəxsən rəhbərlik etmək, komissiya üzvlərinin vasitəsi ilə işlərin gedişinə nəzarəti həyata keçirmək;

- yaranmış vəziyyət, fəvqəladə hadisənin qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə görülən işlər barədə rayon (şəhər) fəvqəladə hallar komissiyasının sədrinə və təhsil şöbəsinin müdirinə məlumat vermək;

- fəvqəladə hadisənin nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə işləri təşkil etmək.

_____ **məktəbinin fəvqəladə hallar komissiyası sədri**

Təsdiq edirəm
_____ tam orta məktəbinin
direktoru _____

“ _____ ” _____ 20__ c__
il

Razılaşdırılıb
_____ təhsil şöbəsinin
müdiri _____

“ _____ ” _____ 20__ c__ il

20__ c__ ildə _____ tam orta məktəbində mülki müdafiə işinin təşkili,
fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması,
yanğın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə əsas tədbirlərin

PLANI

_____ şəhəri - 20__ c__ il

s/s	Tədbirlərin adı	İcra müddəti	Çavabdeh icraçılar	Kimlər çəlb edilir	Yerinə yetirilməsi haqqında qeyd
1	Məktəbin rəhbər heyəti ilə mülki müdafiə və fəvqəladə hallara hazırlıq üzrə yekunun keçirilməsi və növbəti ilə tapşırıqların dəqiqləşdirilməsi	Dekabrın 20-dək	Təhsil müəssisəsinin rəhbəri	Mülki müdafiə qərargahı, fəvqəladə hallar üzrə komissiya, sinif rəhbərləri	
2	Mülki müdafiə hazırlığını tədris edən qrup rəhbərləri ilə tədris-metodiki toplanışın keçirilməsi	Sentyabr	Mülki müdafiə qərargah rəisi	Qrup rəhbərləri	
3	Məktəbin ___ tədris ili üçün mülki müdafiə üzrə planlaşdırma sənədlərinin işlənilib hazırlanması	Sentyabr	Mülki müdafiə qərargah rəisi	Mülki müdafiə qərargahının üzvləri	
4	Məktəb direktorunun 20__ c__ ildə mülki müdafiə hazırlığı, fəvqəladə halların qarşısının alınması və yanğın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə görülən işlərin yekunları və 20__ c__ ildəki tapşırıqlar barədə əmrinin işlənilməsi	Sentyabr	Fövqəladə hallar üzrə komissiyasının sədri	Mülki müdafiə qərargahının üzvləri	
5	Təçili məlumatlar çədvəlinə uyğun mülki müdafiənin vəziyyəti haqqında məruzənin hazırlanması və rayon (şəhər) təhsil şöbəsinə tədim edilməsi	İyun	Fövqəladə hallar üzrə komissiyasının sədri	Təhsil müəssisəsinin rəhbər heyəti	
6	Təhsil müəssisəsinin mülki müdafiə planının, fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə fəaliyyət planının işlənilməsi və müvafiq düzəlişlərin edilməsi	Oktyabr	Təhsil müəssisəsinin rəhbəri	Fövqəladə hallar üzrə komissiyasının sədri və mülki müdafiə qərargahı	
7	Fövqəladə hallar üzrə komissiyasının iclaslarının keçirilməsi	Hər rübbün sonunda	Fövqəladə hallar komissiyasının sədri	Fövqəladə hallar komissiyasının üzvləri	

Rəhbər heyətin hazırlanması					
1	Mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsində proqramın müstəqil şəkildə öyrənilməsi	Tədris dövründə	Təhsil müəssisəsinin rəhbəri	Rəhbər heyət	
2	İşçilərdən mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsində məqbulların qəbul edilməsi	Noyabr	Təhsil müəssisəsinin rəhbəri	Rəhbər heyət	
Mülki müdafiə dəstələrinin hazırlanması					
1	Mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyəti ilə 15 saatlıq proqram üzrə dərslərin keçirilməsi	Tədris dövründə	MM dəstələrinin komandir-rəis heyəti	Mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyəti	
2	Mülki müdafiə dəstələrinin hazırlıq vəziyyətinə gətirilməsi planlarının dəqiqləşdirilməsi	Sentyabr	Mülki müdafiə dəstələrinin komandir-rəis heyəti	Mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyəti	
3	“Mülki müdafiə dəstələrinin hazırlıq vəziyyətinə gətirilməsi, qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılması zamanı şəxsi heyətin fəaliyyəti” mövzusu üzrə taktiki-xüsusi təlimin keçirilməsi	Tədris dövründə	Fəvqəladə hallar üzrə komissiyanın sədri	Mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyəti	
4	“Həyəcan” siqnalı üzrə məşq	Tədris dövründə	Fəvqəladə hallar üzrə komissiyanın sədri	Mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyəti	
Mülki müdafiə dəstələrinin tərkibinə daxil olmayan işçilərin hazırlanması					
1	Mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsində proqramın işçilərə öyrədilməsinin təşkili	Tədris dövründə	Tədris qruplarının rəhbərləri	MM dəstələrinin tərkibinə daxil olmayan işçilər	
2	“Hamının diqqətinə” siqnalı üzrə məşqin keçirilməsi	Tədris dövründə	Fəvqəladə hallar üzrə komissiyanın sədri	MM dəstələrinin tərkibinə daxil olmayan işçilər	
3	Mülki müdafiə normativlərinin yerinə yetirilməsi üzrə məşqlərin keçirilməsi	Tədris dövründə	Mülki müdafiə qərargah rəisi	MM dəstələrinin tərkibinə daxil olmayan işçilər	
Mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilməsinə nəzarət və metodiki köməkliyin göstərilməsi					
1	2, 5, 6, 10 və 11-çi sinif şagirdləri ilə mülki müdafiə dərslərinin keçirilməsini yoxlamaq	Tədris dövründə	Mülki müdafiə qərargah rəisi	Sinif rəhbərləri, hərbi rəhbər	
2	Rəhbər, komandir-rəis heyəti ilə keçirilən mülki müdafiə dərslərinə nəzarətin edilməsi və metodiki köməkliyin göstərilməsi	Tədris dövründə	Mülki müdafiə qərargah rəisi	Tədris qruplarının rəhbərləri	

Fəvqəladə hallar üzrə komissiyanın sədri

Mülki müdafiə qərargahının rəisi

“ ” 20_c_ il.

“ ” 20_c_ il.

_____ tam orta məktəbində fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması, yanğın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi haqqında

_____ təhsil müəssisəsi (məktəb, lisey, kollec) rəhbərinin

ƏMRİ

№ _____

“ _____ ” _____ 20__ - c_ il

_____ şəhəri

Məzmunu: _____ təhsil müəssisəsində fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması, yanğın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi haqqında.

“Mülki müdafiə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1997-çi il tarixli 420-1Q sayılı Qanununu və “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-çi il tarixli 193 sayılı qərarını rəhbər tutaraq, dinç və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda təhsil müəssisəsinin (məktəb, lisey, kollec) daimi heyətinin və şagirdlərin mühafizəsini təşkil etmək, onların həyatının və sayamlılığının fəvqəladə hallardan etibarlı qorunması təmin etmək məqsədilə

ƏMR EDİRƏM:

1. Dinç və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda təhsil müəssisəsinin daimi heyətinin və şagirdlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, dəyər biləcəklər zərərin minimuma endirilməsi üçün mülki müdafiə və fəvqəladə hallar sahəsində rəhbərliyi öz üzərimdə saxlayıram.

2. Təhsil müəssisəsində fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması, yanyın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə komissiya yaradılsın və aşağıdakı vəzifəli şəxslər təyin edilsinlər:

a) Komissiyanın sədri - tərbiyəvi işlər üzrə direktor müavini _____;
(soyadı, adı, atasının adı)

b) Komissiya sədrinin müavini – mülki müdafiə qərargah rəisi _____;
(soyadı, adı, atasının adı)

ç) Komissiyanın üzvləri:

- çöyraziya müəllimi _____;
(soyadı, adı, atasının adı)

- fizika müəllimi _____;
(soyadı, adı, atasının adı)

- biologiya müəllimi _____;
(soyadı, adı, atasının adı)

- əmək təlimi müəllimi _____;
(soyadı, adı, atasının adı)

- təsərrüfat müdiri _____;
(soyadı, adı, atasının adı)

- valideyn komitəsinin sədri _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

3. Təhsil müəssisəsinin ərazisində baş verə biləcək fəvqəladə hallar zamanı zədələnmə (zəhərlənmə) oçayında xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılması və zərərçəkənlərə ilk tibbi yardımın göstərilməsi məqsədilə aşağıdakı mülki müdafiə dəstələri yaradılsın:

Xilasetmə manqası - 8 nəfər:

- manqa komandiri - fiziki tərbiyə müəllimi _____, xilasedicilər - 11-çi sinif şagirdləri.
(soyadı, adı, atasının adı)

Radiasiya və kimya müşahidə postu - 3 nəfər:

- post rəisi – kimya müəllimi _____;
(soyadı, adı, atasının adı)
- kəşfiyyatçı dozimetrci - müəllim _____;
(soyadı, adı, atasının adı)
- kəşfiyyatçı - kimyaçı müəllim _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

İctimai asayişin mühafizəsi komandası - 14 nəfər:

- komandir – məktəbin psixoloqu _____;
(soyadı, adı, atasının adı)
- mühafizə manqasının komandiri –mühafizəçisi _____;
(soyadı, adı, atasının adı)
- nizamlayıcı manqanın komandiri –mühafizəçisi _____;
(soyadı, adı, atasının adı)
- post-patrul manqasının komandiri - bayban _____;
(soyadı, adı, atasının adı)
- manqaların üzvləri 10-11-çi sinif şagirdləri.

Sıgnacaq və daldalanacaqlara xidmət manqası - 4 nəfər:

- manqanın komandiri - müəllim _____, üzvləri texniki işçilər.
(soyadı, adı, atasının adı)

Fərdi mühafizə vasitələrinin paylanması məntəqəsi - 12 nəfər:

- məntəqə rəisi - müəllim _____;
(soyadı, adı, atasının adı)
- yükləmə və boşaltma manqası - 4 nəfər:
manqanın komandiri müəllim _____;
(soyadı, adı, atasının adı)
- üzlük hissənin seçilməsi və istifadəyə hazırlanması manqası - 4 nəfər:
manqanın komandiri müəllim _____;
(soyadı, adı, atasının adı)
- texniki yoxlama manqası - 3 nəfər:
manqanın komandiri müəllim _____,
(soyadı, adı, atasının adı)
- manqaların üzvləri 10-11-çi sinif şagirdləri.

Yanğından mühafizə komandası - 6 nəfər:

- komandanın komandiri –müəllim _____;
(soyadı, adı, atasının adı)
- üzvləri texniki işçilər, 11-çi sinif şagirdləri.

Sanitar postu - 4 nəfər:

- post komandiri – məktəbin tibb işçisi və ya biologiya müəllimi _____,
(soyadı, adı, atasının adı)
- postun üzvləri 11-çi sinif şagirdləri.

4. Təhsil müəssisəsinin rəhbər, komandir-rəis heyətinin və mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyətinin mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsində hazırlanması qüvvədə olan 15 saatlıq tədris proqramına uyğun həyata keçirilsin.

5. Fəvqəladə hallar üzrə komissiyanın sədri mülki müdafiə qərargah rəisi ilə birgə aşayıda sənədləri işləyib hazırlasın və təsdiq üçün mənə təqdim etsin:

a) “_____” _____ 20__c__ il tarixədək fəvqəladə hallar üzrə komissiyanın əsasnaməsini;

b) “_____” _____ 20__c__ il tarixədək fəvqəladə hallar üzrə komissiyanın üzvlərinin vəzifələrini;

ç) “_____” _____ 20__c__ il tarixədək fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə təhsil müəssisəsinin fəaliyyət planını;

d) təhsil müəssisəsinin təxliyə (evakuasiya) planını.

6. Təsərrüfat müdirinə tapşırılsın ki, otaqların hermetikləşdirilməsi üçün zəruri material ehtiyatını yaratsın, tənəffüs üzvlərinin fərdi mühafizə vasitələri ehtiyatının yaradılması, saxlanması və zərurət yarandıqda onların paylanması təşkil etsin.

7. Sınıf rəhbərlərinə tapşırılsın ki, şagirdlərin sayına uyğun sadə mühafizə vasitələri – pambıqlı tənəffüs saryıların (PTS) hazırlanması və saxlanmasını təmin etsinlər.

8. Fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması, yanyın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə tədbirlərin yerinə yetirilməsinə nəzarəti fəvqəladə hallar komissiyasının sədri _____ həvalə edirəm.

(soyadı, adı, atasının adı)

9. Əmr aidiyyəti şəxslərə imza etdirilməklə çatdırılsın.

Direktor _____

(imzası, soyadı, adı)

_____ TAM ORTA MƏKTƏBİNİN FÖVQƏLADƏ HALLAR KOMİSSİYASI HAQQINDA

ƏSASNAMƏ

1. Ümumi müddəalar.

1.1. Bu Əsasnamə təhsil müəssisəsinin (məktəb, lisey, kolleç) fəvqəladə hallar üzrə komissiyasının əsas vəzifələrini, onun təşkili və iş qaydasını müəyyən edir. Fəvqəladə hallar üzrə komissiya fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması, yanyın təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əlaqələndirici orqan sayılır.

1.2. Fəvqəladə hallar üzrə komissiya “Mülki müdafiə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1997-çi il tarixli 420-1Q sayılı Qanununun, “Fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi haqqında” Nazirlər Kabinetinin 30 aprel 1992-çi il tarixli 239 sayılı qərarının icrasının təmin edilməsi məqsədilə yaradılır və təhsil müəssisəsinin (məktəb, lisey, kolleç) rəhbərinin əmrilə fəaliyyət göstərir.

1.3. Fəvqəladə hallar üzrə komissiya təhsil müəssisəsinin ərazisində baş verə biləcək fəvqəladə halların qarşısının alınması üzrə tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsində bütün struktur bölmələrin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, eləcə də fəvqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması zamanı qüvvə və vasitələrin üzərində rəhbərliyi həyata keçirmək məqsədilə yaradılır. Komissiyanın fəaliyyəti təhsil müəssisəsinin büdcəsi hesabına maliyyələşdirilir.

1.4. Fəvqəladə hallar üzrə komissiyanın əsas vəzifələri:

- fəvqəladə halların qarşısının alınması üzrə təşkilati və mühəndis-texniki tədbirlərin hazırlanması və keçirilməsində rəhbərliyin həyata keçirilməsi, təhsil müəssisəsinin dayanıqlı fəaliyyətinin təmin edilməsi;

- xəbərdarlıq və rabitə sisteminin yaradılması və hazırlıq vəziyyətində saxlanılması üzrə işlərin təşkil edilməsi;

- idarəetmə orqanlarının, qüvvə və vasitələrin fəvqəladə hallarda fəaliyyətə hazırlığının təmin edilməsi, fəvqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılmasında rəhbərliyin həyata keçirilməsi, şagirdlərin (əməkdaşların) mühafizə edilməsi, zəruri hallarda isə onların təxliyə (evakuasiya) edilməsi;

- fəvqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün maddi və maliyyə ehtiyatlarının yaradılması və istifadəsinə rəhbərliyin həyata keçirilməsi;

- rəhbər, komandir-rəis heyətinin, qüvvə və vasitələrin, həmçinin, şagirdlərin (əməkdaşların) fəvqəladə hallara hazırlanmasının təşkil edilməsi;

- rayon (şəhər) təhsil şöbələri və qonşu təhsil müəssisələrinin fəvqəladə hallar komissiyaları ilə qarşılıqlı əlaqənin yaradılması;

- fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasına təhsil müəssisəsinin digər əməkdaşlarının cəlb olunması üzrə işin təşkil edilməsi;

- fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə təhsil müəssisəsinin fəaliyyət planının, həmçinin, bununla bağlı qərarların, əmr və sərəncamların layihələrinin işlənilib hazırlanması.

1.5. Fəvqəladə hallar üzrə komissiyanın şəxsi tərkibi təhsil müəssisəsinin (məktəb, lisey, kolleç) rəhbərinin əmrilə təyin edilir.

1.6. Fəvqəladə hallar üzrə komissiyanın üzvlərinin vəzifələri, hüquqları və şəxsi məsuliyyəti bu Əsasnaməyə uyğun müəyyən edilir və vəzifəli şəxslərin müvafiq təlimatlarında göstərilir. Fəvqəladə hallar üzrə komissiyanın tərkibinə daxil edilə bilər:

- komissiyanın sədri - təhsil müəssisəsinin (məktəb, lisey, kolleç) rəhbərinin müavini;
- komissiya sədrinin müavini - köçürmə komissiyasının sədri;
- komissiyanın üzvləri: sinif rəhbərləri, fənn müəllimləri.

2. Fövqəladə hallar komissiyasının əsas fəaliyyət istiqamətləri.

2.1. fövqəladə hallar üzrə komissiya təhsil müəssisəsinin (məktəb, lisey, kolleç) mülki müdafiə qərargahının fəaliyyətinə rəhbərlik edir.

2.2. fövqəladə hallar üzrə komissiya təbii və texnogen xarakterli fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması, sülh dövründə təhsil müəssisəsinin dayanıqlı işinin artırılması və müharibə dövründə dayanıqlı fəaliyyətinin təmin edilməsi üzrə tədbirləri işləyib hazırlayır və həyata keçirir.

2.3. fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması ilə bağlı vəzifələrin yerinə yetirilməsinə, təhsil müəssisəsinin mülki müdafiə sisteminin hazırlığına nəzarət edir.

2.4. idarəetmə orqanlarının, qüvvə və vasitələrin, şagirdlərin (tələbələrin, əməkdaşların) fövqəladə hallarda hazırlığını təşkil edir.

2.5. fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə qərarların, əmr və sərəncamların layihələrini işləyib hazırlayır və baxılması üçün təhsil müəssisəsinin mülki müdafiə rəhbərliyinə təqdim edir.

2.6. fövqəladə hallar üzrə komissiyanın illik iş planını təhsil müəssisəsinin (məktəb, lisey, kolleç) mülki müdafiə qərargahı hazırlayır və komissiyanın sədri təsdiq edir.

3. Fövqəladə hallar komissiyasının hüquqları.

3.1. təhsil müəssisəsinin içlaslarında öz səlahiyyətləri daxilində məsələlərin baxılmasında iştirak etmək, ona həvalə edilmiş vəzifələrə uyğun qərar qəbul etmək.

3.2. fövqəladə halların qarşısının alınması üzrə struktur bölmələrin işinə nəzarət etmək, öz içlaslarında bölmə rəislərinin görülən işlər barədə hesabatını dinləmək.

3.3. fövqəladə halların qarşısının alınması, nəticələrinin aradan qaldırılması ilə bağlı qərar layihəsini hazırlamaq və baxılması üçün təhsil müəssisəsinin rəhbərinə təqdim etmək.

3.4. bütün kateqoriyalı şəxsi heyətin fövqəladə hallarda fəaliyyətə hazırlanmasına, qüvvə və vasitələrin hazırlığına nəzarət etmək.

3.5. fövqəladə hal təhlükəsi yarandıqda və ya baş verdikdə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılmasına təhsil müəssisəsinin qüvvə və vasitələrini müəyyən edilmiş qaydada çəlb etmək.

3.6. ehtimal olunan və ya baş verən fövqəladə halın miqyasından, yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq təhsil müəssisəsinin fəaliyyət rejimini müəyyən etmək.

3.7. fövqəladə hadisənin baş vermə təhlükəsi yarandıqda təhsil müəssisəsinin fəaliyyətini dayandırmaq.

3.8. təbii və texnogen xarakterli fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə təhsil müəssisəsinin fəaliyyət planının tətbiq olunması barədə qərar qəbul etmək.

4. Fövqəladə hallar komissiyasının işinin təşkili.

4.1. **“Gündəlik fəaliyyət” rejimində** fövqəladə hallar komissiyası öz işini təhsil müəssisəsinin illik mülki müdafiə təbirləri planı əsasında təşkil edir və aşağıdakıları həyata keçirir:

- təbii və texnogen xarakterli fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə fəaliyyət planını işləyib hazırlayır;

- planın mahiyyətini içraçılara çatdırır və onun icra olunmasını təşkil edir;

- rəhbər heyətin, qüvvə və vasitələrin, şagirdlərin (əməkdaşların) fövqəladə hallar zamanı fəaliyyətə hazırlanmasını təşkil edir;

- ətraf mühitin vəziyyətinə müşahidə və nəzarəti həyata keçirir;

- fövqəladə halların qarşısının alınması, nəticələrinin aradan qaldırılması zamanı şagirdlərin (əməkdaşların) təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, eləcə də təhsil müəssisəsinin dayanıqlı fəaliyyətinin artırılması üzrə tədbirlərin yerinə yetirilməsini təşkil edir;

- mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilməsinin maddi-texniki və maliyyə təminatı üzrə təkliflər hazırlayır və təhsil müəssisəsinin rəhbərinə təqdim edir.

4.2. **“Yüksək hazırlıq” rejimində** (fövqəladə halın baş vermə təhlükəsi yarandıqda) fövqəladə hallar komissiyası aşağıdakı tədbirləri təşkil edir:

- vəziyyət üzərində müşahidə və nəzarəti təşkil edir, qərar qəbul edilməsi üçün təkliflər hazırlayır;

- fəvqəladə halın baş verməsi barədə şagirdlərin (əməkdaşların) vaxtında xəbərdar edilməsi məqsədilə təhsil müəssisəsində növbətçiliyi gücləndirir;

- təhsil müəssisəsində bu rejimdə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin yerinə yetirilməsinə nəzarət edir;

- fəvqəladə hadisənin yaranmasının mümkünlüyünü, onun miqyasını və ölçülərini, maddi itkiləri, həmçinin törədə biləcəyi fəsadları proqnozlaşdırır;

- şagirdlərin (əməkdaşların), maddi və digər vəsaitlərin mühafizəsi üzrə tədbirlər həyata keçirir;

- fəvqəladə hadisənin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün qüvvə və vasitələri hazır vəziyyətə gətirir, onların fəaliyyət planlarını dəqiqləşdirir.

4.3. **“Fəvqəladə hal” rejimində** fəvqəladə hallar komissiyası aşağıdakı tədbirləri təşkil edir:

- fəvqəladə hadisənin baş vermə səbəbləri, yaranmış vəziyyət barədə daxil olan məlumatları qəbul və təhlil edir;

- fəvqəladə hadisənin qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə qərar layihəsini hazırlayır;

- şagirdlərin (əməkdaşların) mühafizəsi üzrə tədbirləri həyata keçirir;

- fəvqəladə hadisənin nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılmasını, eləcə də digər tədbirlərin həyata keçirilməsini təşkil edir;

- fəvqəladə hadisənin nəticələrinin aradan qaldırılması işlərinin gedişinə nəzarəti həyata keçirir;

- fəvqəladə hadisənin nəticələrinin aradan qaldırılmasına əlavə qüvvə və vasitələrin çəlb olunması, həmçinin, qəza rayonunda qalmış şagirdlərin (əməkdaşların) həyat fəaliyyətinin təmin olunması məqsədilə digər idarə və müəssisələrlə qarşılıqlı əlaqəni təşkil edir.

Təsdiq edirəm
_____ tam orta məktəbinin
direktoru _____

“ _____ ” _____ 20__ ç_ il

Razılaşdırılıb
_____ təhsil şöbəsinin
müdiri _____

“ _____ ” _____ 20__ c_ il

TƏBİİ VƏ TEXNOGEN XARAKTERLİ FÖVQƏLADƏ HALLARIN QARŞISININ
ALINMASI VƏ NƏTİCƏLƏRİNİN ARADAN QALDIRILMASI ÜZRƏ
_____ TAM ORTA MƏKTƏBİNİN

FƏALİYYƏT PLANI

_____şəhəri -20__c_ il

I BÖLMƏ

TƏHSİL MÜƏSSISƏSİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ, ONUN ƏRAZISINDƏ VƏ YAXINLIĞINDA YERLƏŞƏN OBYEKTŁƏRDƏ EHTİMAL OLUNAN FÖVQƏLADƏ HALLAR ZAMANI YARANA BİLƏCƏK MÜMKÜN VƏZİYYƏTİN (ŞƏRAİTİN) QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Birinçi bölmədə təhsil müəssisəsinin yerləşdiyi rayon (şəhər) üçün xas olan fəvqəladə halların xüsusiyyətləri, onların baş verməsi zamanı yarana biləcək vəziyyət qiymətləndirilir.

Təhsil müəssisəsi _____ şəhərinin (qəsəbənin, kəndin) cənub-şərq (şimal-qərb və s.) hissəsində, _____ ünvanda, tipik üç mərtəbəli panel binada yerləşir. Bina istilik, qaz, su və elektrik təchizatı ilə təmin olunub. Gündəlik fəaliyyətdə istismar qaydaları pozulduqda yanyın və partlayışın baş verməsi ehtimal olunur. Təhsil müəssisəsində ən təhlükəli sahələr kimya, fizika, biologiya, əmək təlimi kabinələri, eləcə də qazla iş rejiminə keçirilmiş qazanxana və yeməcxana sayılır.

Təhsil müəssisəsinin yerləşdiyi şəhərin (rayonun, qəsəbənin, kəndin) ərazisindən magistral avtomobil və dəmir yolları (əgər varsa) keçir, ərazidə iri sənaye obyektləri (varsa sadalamaq) yerləşir, kimyəvi təhlükəli müəssisələr (varsa sadalamaq), o çümlədən istehsalat fəaliyyətində xırdan və ammoniyakdan istifadə edən müəssisələr (su nasos stansiyaları, meyvə bazası, ət kombinatı və s.- ünvanları göstərilməklə) fəaliyyət göstərir. Həmçinin, təhsil müəssisəsinin yaxınlığında yanyın və partlayış təhlükəli obyektlər (varsa sadalamaq), eləcə də dəmiryolu stansiyası (ünvanı və tipi göstərilməklə) yerləşir. Dəmiryolu stansiyasından kimyəvi zəhərləyiçi maddələr və digər təhlükəli yüklər vaqonlar vasitəsilə tranzit olaraq yola salınır. Sadalanan obyektlərdə ehtimal olunan iri qəzalar təhsil müəssisəsi (məktəb, lisey, kolleç) üçün ciddi təhlükə yarada bilər. Bunlardan əlavə, təhsil müəssisəsi üçün təhlükə törədə biləcək fəvqəladə hallardan xarakterik olanı təbii fəlakətlərdir (ehtimal olunanı sadalamaq, məsələn: zəlzələ, subasma, sürüşmə, qar uçqunu, çox şiddətli külək, güclü şaxta və s.). Onlar təhsil müəssisəsinə əhəmiyyətli dərəcədə maddi ziyan vura bilər, həyat fəaliyyətinin pozulmasına və insan ölümünə səbəb ola bilər.

Təhsil müəssisəsinin yaxınlığında radiasiya təhlükəli obyektlər yerləşmir. Lakin, radioaktiv zəhərlənmə təhlükəsi Metsamor Atom Elektrik Stansiyasında baş verən qəza nəticəsində mümkündür. Stansiya Ermənistanın İrəvan şəhərindən 25 km qərbdə, dövlət sərhədlərimizdən 90 km uzaqlıqda, Metsamor şəhərində yerləşir. Metsamor AES beynəlxalq Rixter şkalası üzrə 11 ballıq seysmik zonada yerləşdiyindən burada baş verə biləcək güclü zəlzələ stansiyanın reaktorlarının dayılmasına və radioaktiv maddələrin ətrafa yayılmasına səbəb ola bilər. Eyni zamanda, stansiya köhnə texnologiyalarla işlədiyindən ehtimal olunan radiasiya qəzası reaktorlarda baş verə bilən partlayış nəticəsində yarana bilər. Stansiyada hər iki halda qəza baş verərsə, muxtar respublikanın ərazisi radioaktiv maddələrlə çirklənməyə məruz qala bilər. Bu da təhsil müəssisəsinin ərazisinin, daimi heyətin və şagirdlərin radioaktiv tozlarla zəhərlənməsinə səbəb ola bilər.

Bir sözlə, təhsil müəssisəsində və ona bitişik ərazilərdə ehtimal olunan fəvqəladə hadisələrin baş verməsindən aşayıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1. Təhsil müəssisəsi üçün ayır nəticələrlə seçiyənlənən ən təhlükəli fəvqəladə hadisələr - yanyınların (partlayışların, kimyəvi zəhərlənmənin və s. - ehtimal olunanı göstərməli) baş verməsidir.

2. Yaxınlıqda yerləşən yanyın təhlükəli obyektə baş verə biləcək qəza təhsil müəssisəsinin ərazisini güclü tüstü ilə zəhərləyə bilər.

3. Kommunal-energetik şəbəkələrdə ehtimal olunan qəzalar su, istilik və elektrik təchizatı sistemlərinin zədələnməsinə, onların normal fəaliyyətinin pozulmasına səbəb ola bilər.

4. Təbii fəlakətlər nəticəsində elektrik enerjisinin, qazın, suyun və istiliyin verilməsində fasilələr yarana bilər ki, bunlar da müəssisənin fəaliyyət göstərməsinə mənfi təsir göstərə bilər.

5. Müəssisənin ərazisinin radioaktiv tozlarla çirklənməsi halı müşahidə olunarsa, şagirdlərin (əməkdaşların) açıq sahəyə çıxmasının məhdudlaşdırılması, tənəffüs orqanlarının və dəri səthinin

fərdi mühafizə vasitələri ilə təmin edilməsi, yaranmış vəziyyətdə davranış qaydaları barədə şagirdlərin və əməkdaşların məlumatlandırılması həyata keçirilməlidir.

Daimi heyətin və şagirdlərin mühafizəsi üzrə təhsil müəssisəsinin imkanları.

Tədris prosesi dövründə ehtimal olunan radioaktiv, kimyəvi və bioloji zəhərlənmələrdən, düşmənin müasir qırının vasitələri ilə hücum təhlükəsindən daimi heyətin və şagirdlərin mühafizə edilməsi təhsil müəssisəsinə təhkim olunmuş kollektiv mühafizə quryusunda (ünvanı göstərmək) və inzibati binanın zirzəmisində planlaşdırılır.

Təhsil müəssisəsində mövcuddur:

- süzücü əleyhqaz (QP-5, QP-7) ədəd;
- uşaq əleyhqazı (PDF-Ş, PDF-Ş) ədəd;
- respirator (növu) ədəd;
- pambıqlı-tənzif saryı ədəd;
- radiasiya-kimya kəşfiyyatı və dozimetrik nəzarət cihazları ədəd.

Təhsil müəssisəsi rəhbərinin ___№-li _____tarixli əmri ilə müəssisədə aşayıdakı tərkibdə hərbişdirilməmiş mülki müdafiə qüvvələri yaradılıb (sadalamaq). Bu qüvvələr təhsil müəssisəsində ehtimal olunan fəvqəladə hadisələrin qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üçün təyin olunub. Müəssisə ərazisində baş verə biləcək fəvqəladə hadisənin növündən və miqyasından asılı olaraq qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılmasına Naxçıvan Muxtar Respublikası Fəvqəladə Hallar Nazirliyinin və digər təcili xilasetmə xidmətlərinin qüvvələri çəlb oluna bilər.

II BÖLMƏ

TƏHSİL MÜƏSSİSƏSİNDƏ FƏVQƏLADƏ HAL TƏHLÜKƏSİ YARANDIQDA VƏ BAŞ VERDİKDƏ YERİNƏ YETİRİLƏN TƏDBİRLƏR

1. Radioaktiv çirklənmə zamanı.

Radioaktiv çirklənmə təhlükəsi və ya radioaktiv tozların yerə çökməsi barədə məlumat alındıqda təqvim planının (Əlavə № 1) 1-8-ci bəndlərini yerinə yetirmək lazımdır. Naxçıvan Muxtar Respublikası Fəvqəladə Hallar Nazirliyi tərəfindən əhalinin mühafizə rejimləri tətbiq edildikdə təhsil prosesi üzrə göstərişlər rayon (şəhər) təhsil şöbəsindən alınmalıdır.

2. Kimyəvi zəhərlənmə zamanı

Kimyəvi zəhərlənmə təhlükəsi barədə məlumat alındıqda təqvim planının (Əlavə № 1) 9-15-ci bəndlərini yerinə yetirmək lazımdır. Kimyəvi zəhərlənmənin nəticələri aradan qaldırıldıqdan 30 dəqiqə sonra müəllimlər, sinif rəhbərləri sinif otaqlarını havalandırmalı, kimyəvi çirklənmə səviyyəsinə nəzarət etməli və bundan sonra şagirdlərin sinif otaqlarına girmələrinə içaə verməlidir.

3. Təhsil müəssisəsində və ya onun yaxınlığında yerləşən obyektə yarığın zamanı.

Təhsil müəssisəsində yanyın baş verərsə, dərhal təxliyə (evakuasiya) tədbirlərini həyata keçirməklə şagirdləri təhlükəsiz sahəyə çıxarmalı və yanyınsöndürənləri “101/112” telefonları ilə çayırmaq lazımdır. Yanyın qış vaxtı baş verdikdə uşaqları bu məqsəd üçün müəyyən edilmiş xüsusi otaqlarda - qonşu uşaq müəssisələrində, təşkilatlarda və s. yerləşdirmək lazımdır. Bunun üçün qarşılıqlı razılaşıdırma əsasında qonşu təşkilatların təxliyə planları dəqiqləşdirilməlidir.

Əgər qonşuluqda yerləşən obyektə baş vermiş yanyın zamanı alovun təhsil müəssisəsinin binasına keçmək təhlükəsi yaranarsa, bu zaman şagirdləri (əməkdaşları) təhlükəsiz yerə təxliyə etmək lazımdır.

Təhsil müəssisəsində və ya onun yaxınlığında yerləşən obyektə yanyın baş verərsə, təqvim planının (Əlavə № 1) 16-19-cu bəndləri yerinə yetirilməlidir.

Muxtar respublika ərazisində radioaktiv, kimyəvi və bioloji zəhərlənmə təhlükələrindən, habelə düşmən basqını təhlükəsi yarandıqda əhalinin xəbərdar edilməsi elektrik sirenlərinin işə salınması ilə, televiziya və radioyayım kanalları vasitəsilə, hərəkətdə olan nəqliyyat vasitələrinin səsüçaldan cihazlarından istifadə etməklə həyata keçirilir. Əhalinin xəbərdar edilməsi üçün əvvəlçə elektrik sirenləri 2-3 dəqiqə müddətində işə salınır və **“Həminin diqqətinə”** xəbərdarediçi siqnalı

verilir. Yaranmış şəraitdən asılı olaraq “**Hava həyəcanı**”, “**Kimya həyəcanı**” və ya “**Radiasiya təhlükəsi**” siqnallarından biri verilir, təhlükənin xarakteri və davranış qaydaları barədə səsli məlumatlar əhaliyə çatdırılır. Məsələn: “Hamının diqqətinə! Danışır Naxçıvan Muxtar Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyi. Vətəndaşlar! Ermənistan ərazisindəki Metsamar Atom Elektrik Stansiyasında radioaktiv maddələrin atmosfərə tullanması ilə qəza baş verib. Radioaktiv buludun muxtar respublika ərazisindən keçdiyi sahələrdə əhalinin, ərazilərin, ərzaq xammalının, qida məhsullarının, içməli su mənbələrinin və ot-ələfin zəhərlənməsi gözlənilir. Zəhərlənmə zonasına düşən əhali dərhal yaşayış evlərini tərk etsin, təhsil müəssisələri, uşaq baycaıları, körpələr evi əvvəlçədən təyin olunmuş daldalanma yerlərinə getsinlər”. Ola bilər ki, kimin nə vaxt və harda daldalanması, hansı işləri görməsi, kimin isə yerində qalması barədə konkret göstərişlər verilsin.

Qeyd: Bu çür xəbər mətnləri digər fəvqəladə hallar zamanı (sel, daşqın, istehsalat qəzaları və s.) elan oluna bilər. Belə siqnal və xəbərlər verilərəkən hər kəs təmkinli olmalı, çaxnaşmaya düşməməli, çəld, lakin mütəşəkkil və intizamlı davranmalıdır. Naxçıvan Muxtar Respublikası Fəvqəladə Hallar Nazirliyinin, yerli icra hakimiyyəti orqanlarının və rayon (şəhər) təhsil şöbəsinin göstərişləri əsasında yaranmış konkret vəziyyətə uyğun hərəkət etməklə hər kəs fəvqəladə hadisənin qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması işində fəal iştirak etməlidir.

4. Təhsil müəssisəsində partlayış təhlükəsi zamanı.

Təhsil müəssisəsində partlayış təhlükəsi yaranarsa, təqvim planının (Əlavə № 1) 16-cı bəndi yerinə yetirilməlidir.

5. İdarəetmənin, rabitə və xəbərdarlığın təşkili.

Təhsil müəssisəsinin rəhbər heyəti, müəllimlər və texniki işçilər mövcud xəbərdarlıq sxemi əsasında xəbərdar edilir. Tədbirlərə rəhbərlik təqvim planının müvafiq bəndləri (Əlavə № 1), rayon (şəhər) icra hakimiyyətinin və təhsil şöbəsinin göstərişləri əsasında həyata keçirilir. Bu orqanlarla və qarşılıqlı əlaqədə olan yuxarı idarəetmə orqanları ilə rabitə əlaqəsi şəhər (rayon) Avtomat Telefon Stansiyası və mobil telefonlar vasitəsilə təşkil edilir. Rabitə əlaqəsi pozulduqda çaparlardan istifadə olunur.

Əlavələr:

1. Təhsil müəssisəsində fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə əsas tədbirlərin təqvim planı.
2. Fəvqəladə hadisənin nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə təhsil müəssisəsi rəhbərinin qərarı.
3. Fəvqəladə halların yaranması təhlükəsi zamanı xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılmasına çəlb olunan qüvvə və vasitələrin hesabı.
4. İdarəetmənin, rabitə və xəbərdarlığın təşkili sxemi.
5. Fəvqəladə hal baş verdikdə hara zəng vurmaq lazımdır?
6. Təxliyə (evakuasiya) tədbirlərinin keçirilməsi zamanı ibtidai sinif şagirdlərinin valideynlərinə təhvil verilməsi siyahısı

Mülki müdafiə qərargah rəisi _____
(imzası, soyadı, adı)

_____ tam orta məktəbində fövqəladə halların qarşısının alınması
(müəssisənin adı)
və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə əsas tədbirlərin

TƏQVİM PLANI

s/s	Tədbirlərin adı	İcra müddəti	Çavabdehlər
1	2	4	4
Təhsil müəssisəsində fövqəladə halların baş verməsi zamanı mülki müdafiə, fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə yerinə yetirilən tədbirlər			
1. Radioaktiv çirklənmə zamanı			
1	Rəhbər heyətin, müəllimlərin, MM və FH üzrə digər vəzifəli şəxslərin toplanması, onlara vəziyyətin çatdırılması və tapşırıqların qoyulmasını həyata keçirmək	İş vaxtı- “S”+ 0,15 saat İşdənkənar vaxt- “S”+ 0,5 saat	FHK-nın sədri, katibə
2	Mühafizə rejimləri üzrə göstəriş almadan daimi heyətin və şagirdlərin binadan çıxmasının qarşısını almaq (zəruri hallar istisna olmaqla)	“S”+ 0,5 saat	MM qərargahının rəisi, sinif rəhbərləri
3	Qapı və pəncərələri hermetikləşdirmək, məcburi ventilyasiyanı bağlamaq	“S”+ 1,5 saat	Təsərrüfat müdiri, müəllimlər
4	Radiasiya və kimya müşahidə postunu açmaq	“S”+ 0,5 saat	MM qərargahının rəisi, RKM postunun komandiri
5	Şagirdlər tərəfindən pambıqlı-tənzif saryıların hazırlanmasını təşkil etmək	Dərs vaxtı	Müəllimlər, sinif rəhbərləri
6	Daimi heyətə yodlu preparat paylamaq	“S”+ 1,5 saat	Təsərrüfat müdiri
7	İbtidai siniflərin şagirdlərini təchiz edilmiş zirzəmidə yerləşdirmək	“S”+ 0,5 saat	MM qərargahının rəisi, müəllimlər, sinif rəhbərləri
8	Elan olunan mühafizə rejimi üzrə tədbirləri yerinə yetirmək	Tövsiyələrə uyğun	MM qərargahının rəisi
2. Kimyəvi zəhərlənmə zamanı			
9	Kimyəvi zəhərlənmə haqqında məlumatların səsli ötürülməsi ilə məktəbin bütün kollektivini xəbərdar etmək. Zəhərlənmiş sahədən çıxmaya göstəriş alanadək: - bütün şagirdləri məktəbin binasına yığmaq; - qapı və pəncərələri hermetikləşdirmək.	“S”+ 0,3 saat	FHK-nın sədri, MM qərargahı, sinif rəhbərləri
10	Daimi heyət və şagirdlər üçün hazırlanmış pambıqlı-tənzif saryıların xlorida həll edilmiş 2%-li soda məhlulunda, ammoniyakda həll edilmiş 5%-li limon (bor) turşusunda isladılmasını və komanda əsasında geyinilməsini təşkil etmək	“S”+ 0,5 saat	Təsərrüfat müdiri, sinif rəhbərləri
11	Zəhərlənmə halında fəaliyyətin göstərilməsi üzrə rayon (şəhər) icra hakimiyyəti və təhsil şöbəsi ilə, eləcə də zəhərlənmişlərə tibbi yardımın təşkili üzrə tibb müəssisələri ilə qarşılıqlı əlaqəni təşkil etmək	“S”+ 1saat	MM qərargahının rəisi
1	2	3	4

12	Radiasiya və kimya müşahidə postunu açmaq, xilasetmə qrupunu və ictimai asayişin mühafizəsi komandasını hazır vəziyyətə gətirmək	“S”+ 1,5 saat	MM qərargahının rəisi
13	Rayon (şəhər) icra hakimiyyətinin və təhsil şöbəsinin göstərişi ilə şagirdlərin təhlükəsiz sahəyə çıxarılmasını təşkil etmək	“S”+ 0,5 saat	FHK-nın sədri, MM qərargahı, sinif rəhbərləri, müəllimlər
14	Zəhərlənməyə məruz qalmış sahədən çıxan zaman zərərçəkənlərə tibbi yardımın göstərilməsini təmin etmək	“S”+ 0,5 saat	MM qərargahının rəisi, xilasetmə qrupunun komandiri
15	Təhsil müəssisəsinə şagirdlərin (əməkdaşların) nizamlı qaytarılmasını təmin etmək	Zəhərlənmə oçayı ləyv edildikdən sonra	MM qərargahı, sinif rəhbərləri, müəllimlər
3. Təhsil müəssisəsində və ya onun yaxınlığında yerləşən obyektə yanğın zamanı			
16	Binadan şagirdləri təhlükəsiz yerə təxliyə etmək	“S”+ 0,3 saat	FHK-nın sədri, MM qərargahı, sinif rəhbərləri, müəllimlər
17	Binada yanğın vəziyyətini yoxlamaq üçün yanyından mühafizə komandasının işini təşkil etmək, ayrı-ayrı yanğın oçaqlarını yanyınsöndürmə balonları vasitəsilə söndürmək	“S”+ 0,5 saat	MM qərargahının rəisi, yanyından mühafizə komandasının komandiri
18	Dəm qazından zəhərlənənlərə və yanığ xəsarəti alanlara yardım göstərmək üçün xilasetmə qrupunu və sanitariya postu hazır vəziyyətə gətirmək	“S”+ 0,5 saat	MM qərargahının rəisi, xilasetmə qrupunun komandiri
19	Sinif otaqlarını havalandırmaq və tədris prosesini bərpa etmək	Yanğın söndürüldükdən sonra	Sinif rəhbərləri, müəllimlər

Fövqəladə hallar üzrə komissiyanın sədri _____
(imzası, soyadı, adı)

Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____
(imzası, soyadı, adı)

**Fövqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə
tam orta məktəbinin direktorunun**

(müəssisənin adı)

QƏRARI

Təhsil müəssisəsində konkret olaraq baş vermiş fəvqəladə hadisənin qısa şərhı verilir (açılmaq)...

Fövqəladə hadisənin qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasına çəlb olunan hərbişdirilməmiş mülki müdafiə qüvvələrinin daimi hazırlıq vəziyyətində saxlanması məqsədilə

QƏRARA ALIRAM:

1. Təhsil müəssisəsinin ərazisində təbii fəlakət və irimiqyash qəzalar baş verdikdə.

1.1. Fövqəladə hadisənin baş verməsi barədə siqnal alınan zaman "S"+ 0,5 saat ərzində daimi heyətin, şagirdlərin və hərbişdirilməmiş mülki müdafiə dəstələrinin komandirlərinin xəbərdar edilməsi təşkil edilsin, yaranmış vəziyyət onlara çatdırılsın, fəvqəladə hadisənin qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasına tapşırıqlar qoyulsun.

Cavabdeh şəxs: Fövqəladə hallar üzrə komissiyanın sədri _____
(soyadı, adı, atasının adı)

1.2. "S"+ 1 saat ərzində hərbişdirilməmiş mülki müdafiə dəstələri hazır vəziyyətə gətirilsin, onların köməyi ilə fəvqəladə hadisənin qarşısının alınması üzrə profilaktik tədbirlər həyata keçirilsin.

Cavabdeh şəxs: Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____
(soyadı, adı, atasının adı)

1.3. Zəruri halda, fərdi mühafizə vasitələrinin hazır vəziyyətə gətirilməsinə, şagirdlərin (əməkdaşların) mühafizə quryusunda yerləşdirilməsinə və ya təhlükəsiz yerlərə təxliyə (evakuasiya) edilməsinə göstəriş verilsin.

Cavabdeh şəxs: Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____
(soyadı, adı, atasının adı)

1.4. Ətraf mühitin vəziyyətinə müşahidə və nəzarəti təşkil etmək məqsədilə təhsil müəssisəsinin (məktəb, lisey, kolleç) ərazisində radiasiya və kimya müşahidə postunun açılması təmin edilsin.

Cavabdeh şəxs: Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____
(soyadı, adı, atasının adı)

1.5. Xilasetmə işlərinin aparılması, şagirdlərin (əməkdaşların) həyat və saylamlıyına təhlükə törədən halların aradan qaldırılması və ilk tibbi yardımın göstərilməsi təşkil edilsin.

Cavabdeh şəxs: Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____,
(soyadı, adı, atasının adı)

xilasetmə manqasının komandiri _____, sanitariya postun rəisi _____.
(soyadı, adı, atasının adı) (soyadı, adı, atasının adı)

1.6. Təhsil müəssisəsinin (məktəb, lisey, kolleç) mühafizəsi təşkil edilsin.

Cavabdeh şəxs: İctimai asayiş mühafizə komandasının komandiri _____
(soyadı, adı, atasının adı)

1.7. Müvəqqəti yaşayış yerlərinə təxliyə (evakuasiya) edilən şagirdlərin (əməkdaşların) istirahəti, qidalanması və tibbi-sanitar xidməti təşkil edilsin.

Cavabdeh şəxs: Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

1.8. Təhsil müəssisəsinə şagirdlərin (əməkdaşların) nizamlı qaytarılması təmin edilsin.

Cavabdeh şəxs: Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

2. Yanğın zamanı.

2.1. Təhsil müəssisəsinin daimi heyəti və şagirdləri yanyın barədə xəbərdar edilsin, dərhal Fövqəladə Hallar Nazirliyinin “112” qaynar telefon xəttinə və ya “101” xidmətinə məlumat verilsin.

Cavabdeh şəxs: Tədris müəssisəsinin növbətçisi _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

2.2. Yanyın zamanı təhsil müəssisəsinin daimi heyətinin və şagirdlərin əvvəlcədən müəyyən edilmiş təhlükəsiz yerə təxliyə (evakuasiya) edilməsi təşkil edilsin.

Cavabdeh şəxs: Mülki müdafiə qərargahının rəisi, sinif rəhbərləri.

2.3. Dəm qazından zəhərlənənlərə və yanıq xəsarəti alanlara yardım göstərmək üçün xilasetmə qrupu və sanitariya postu hazır vəziyyətə gətirilsin.

Cavabdeh şəxs: Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

xilasetmə qrupunun komandiri _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

2.4. Sınıf otaqları dərindən əvvəl havalandırılsın.

Cavabdeh şəxs: Xilasetmə məntəqəsinin komandiri _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

3. Kommunal-energetik şəbəkələrdə qəza zamanı.

3.1. Təhsil müəssisəsinin daimi heyəti və şagirdləri baş vermiş qəza barədə xəbərdar edilsin. Rayon (şəhər) təhsil şöbəsinə və aidiyyəti qəza xidmətlərinə məlumat verilsin. Əgər qəzanın fəsadları genişlənsə, Fövqəladə Hallar Nazirliyinin “112” qaynar telefon xəttinə zəng vurulsun.

Cavabdeh şəxs: Fövqəladə hallar üzrə komissiyasının sədri _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

3.2. Zəruri hallarda, təhsil müəssisəsinin daimi heyəti və şagirdləri təhlükəsiz yerə təxliyə (evakuasiya) edilsin.

Cavabdeh şəxs: Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

3.3. Qəza baş vermiş otaqlardan qiymətli əmlakların çıxarılması və təhlükəsiz yerə daşınması təşkil edilsin.

Cavabdeh şəxs: Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

4. Terror təhlükəsi zamanı.

4.1. Terror aktının planlaşdırılması, partlayıcı quryunun qoyulması və ya aşkarlanması barədə məlumat alındıqda dərhal Milli Təhlükəsizlik, Daxili İşlər və Fövqəladə Hallar Nazirliklərinin əməliyyat növbətçilərinə məlumat verilsin, təcili tibbi yardım çağırılsın.

Cavabdeh şəxs: Fövqəladə hallar üzrə komissiyasının sədri _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

4.2. Təxliyə (evakuasiya) yollarına partlayıcı quryunun qoyulub-qoyulmaması yoxlanılsın, təxliyə (evakuasiya) üçün təhlükəsiz çıxışlar müəyyən edilsin.

Cavabdeh şəxs: Xilasetmə məntəqəsinin komandiri _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

4.3. Daimi heyətin və şagirdlərin təcili evakuasiyası təşkil edilsin, onlar təhlükəsiz yerə (qəlpələrin ayrıldığı yerdən uzaya) evakuasiya edilsin.

Cavabdeh şəxs: Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

5. Şəhərkənarı əraziyə zəruri halda təxliyə (evakuasiya) zamanı.

5.1. “S” + 1 saat ərzində təhsil müəssisəsinin daimi heyətinin xəbərdar edilməsi və toplanması təşkil edilsin, təxliyə (evakuasiya) tədbirlərinin keçirilməsinə tapşırıqlar qoyulsun.

Cavabdeh şəxs: Fövqəladə hallar üzrə komissiyanın sədri _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

5.2. Daimi heyət öz sənədlərini hazırlasın, təhsil müəssisəsindən çıxarılan əmlakların şəhərkənarı əraziyə göndərilməsini təşkil etsin.

Cavabdeh şəxs: Fövqəladə hallar üzrə komissiyanın sədrinin müavini _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

5.3. Toplanış-köçürmə məntəqəsində (ünvanı göstərmək) qeydiyyatdan keçməsi üçün daimi heyətin gəlməsinə və sonrakı təxliyə (evakuasiya) yerinə getməsinə sərəncam verilsin.

Cavabdeh şəxs: Fövqəladə hallar üzrə komissiyanın sədri _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

5.4. Təhsil müəssisəsinin inzibati binası baylansın və Daxili İşlər Nazirliyinin ərazi polis orqanının mühafizəsinə təhvil verilsin.

Cavabdeh şəxs: Mülki müdafiə qərargah rəisinin təsərrüfat işləri üzrə köməkçisi _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

5.5. Şəhərkənarı ərazidə daimi heyətin və onların ailə üzvlərinin yerləşdirilməsi əvvəlcədən hazırlanmış bölüşdürmə hesabına uyğun həyata keçirilsin.

Cavabdeh şəxs: Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____, köçürmə komissiyasının sədri _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

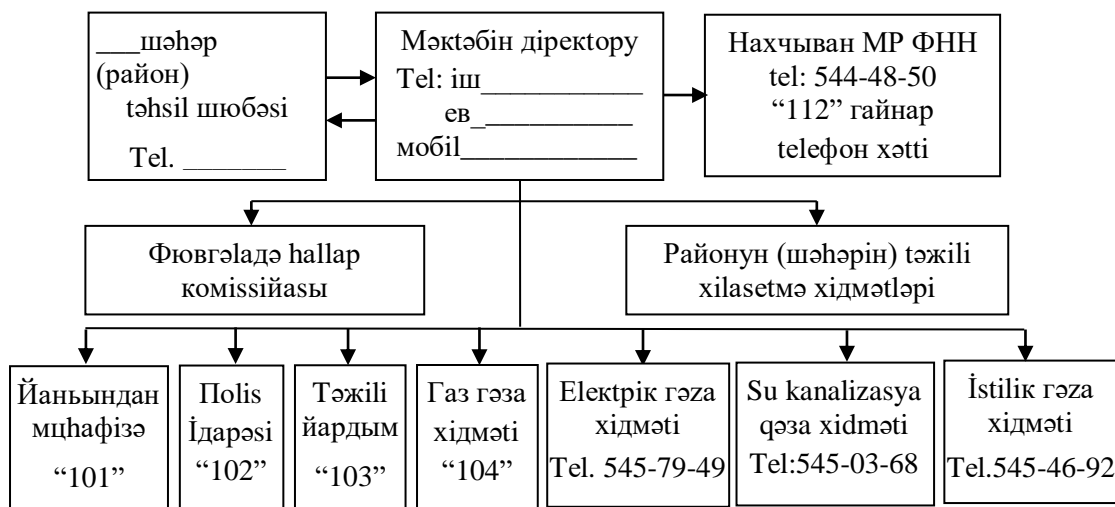
Direktor _____
(imzası, soyadı , adı)

Təsdiq edirəm
 _____ tam orta məktəbinin
 direktoru _____

“ _____ ” _____ 20__ c_ il

**Sülh dövründə təhsil müəssisəsində fəvqəladə hal təhlükəsi yarandıqda
 və baş verdikdə idarəetmənin, rabitə və xəbərdarlıqın təşkili**

S X E M İ

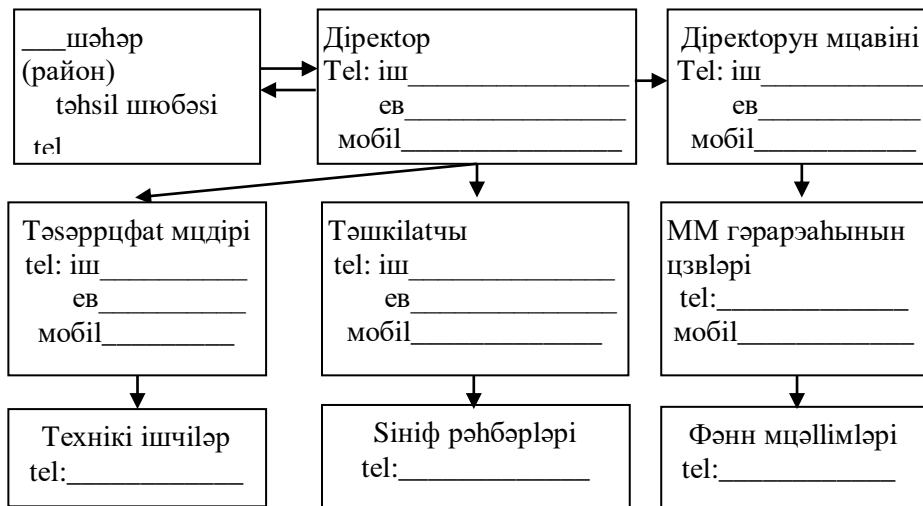
Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____
 (imzası, soyadı, adı)

Təsdiq edirəm
tam orta məktəbinin
direktoru _____

“ _____ ” _____ 20 __ c __ il

_____ tam orta məktəbinin müəllim-texniki işçilrinin xəbərdarlıq

S X E M İ

Mülki müdafiə qərarının rəisi _____
(imzası, soyadı, adı)

Fövqəladə hal baş verdikdə hara zəng vurmaq lazımdır

S/s	Fövqəladə halın və ya ekstremal şəraitin adı	Kimə məruzə edilir	Telefonlar
1	Yanğın	1. Dövlət Yanğın Təhlükəsizliyi İdarəsinə 2. Fövqəladə Hallar Nazirliyinin növbətçi hissəsinə 3. Naxçıvan şəhər İcra Hakimiyyətinə	101 112 544-48-50 545-01-60
2	Bədbəxt hadisə (travma, yaralanma, yanıqlar, elektrotravma və s.)	1. Təcili Tibbi Yardım Mərkəzinə 2. Təhsil müəssisəsinin rəhbərliyinə 3. Naxçıvan şəhər İcra Hakimiyyətinə 4. Uşayın valideynlərinə (qohumlarına)	103 545-45-45 545-00-00 545-00-00
3	Partlayış təhlükəli əşya aşkar edildikdə	1. Polis İdarəsinə 2. Fövqəladə Hallar Nazirliyinin növbətçi hissəsinə 3. Naxçıvan şəhər İcra Hakimiyyətinə 4. Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Dövlət Xidmətinin növbətçisinə	102 112 544-48-50 545-00-00 544-00-00
4	Binada (otaqda) partlayıcı quryu aşkar edildikdə	1. Fövqəladə Hallar Nazirliyinin növbətçi hissəsinə 1. Polis İdarəsinə 2. Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin növbətçi hissəsinə 3. Təhsil müəssisəsinin rəhbərliyinə 4. Naxçıvan şəhər İcra Hakimiyyətinə	112 544-48-50 102 545-01-01 545-02-02 545-02-02
5	Qida zəhərlənmələri baş verdikdə	1. Təcili Tibbi Yardım Mərkəzinə 2. Təhsil müəssisəsinin rəhbərliyinə 3. Şagirdin valideynlərinə (qohumlarına)	103 545-00-00 545-01-01

Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____
(imzası, soyadı, adı)

**Təxliyə (evakuasiya) tədbirlərinin keçirilməsi zamanı ibtidai sinif
şagirdlərinin valideynlərinə təhvil verilməsi**

SİYAHISI

S/s	Şagirdlərin soyadı, adı və atasının adı	Hansı sinifdə oxuyur	Verilmə tarixi və vaxtı	Valideynin imzası	Qeyd
1					
2					
3					
4					
5					
6					
7					
8					
9					
10					
11					
12					
13					
14					
15					
16					
17					
18					
19					
20					

Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____
(imzası, soyadı, adı)

Təsdiq edirəm
 _____ **tam orta məktəbinin**
direktoru _____

“ _____ ” _____ **20** _____ **c** _____ **il**

**TERROR TƏHLÜKƏSİ ZAMANI RƏHBƏRLİYİN, XİDMƏTİ HEYƏTİN
 VƏ TƏHLÜKƏSİZLİK İŞÇİLƏRİNİN FƏALİYYƏTİ ÜZRƏ
 TƏLİMAT**

Terror təhlükəsi barədə telefonla məlumat aldıqda katibənin (növbətçinin) fəaliyyəti:

Zəng vuran anonim şəxslə sıx əlaqə saxlamaq:

- özünü təqdim etmək, zəng vuran şəxsi sakitləşdirməyə çalışmaq;
- onu əmin etmək lazımdır ki, onun tələbləri dərhal rəhbərliyə çatdırılacaq.

Anonim şəxsin tələbini öyrənmək və təhlükənin xarakteri barədə məlumat əldə etmək:

- diqqətlə zəngə qulaq asmaq və anonim şəxsin diktəsi ilə bütün tələbləri yazmaq;
- hər hansı bir bəhanə ilə tələblərin təkrarlanmasını ona təklif etmək;

- anonim şəxslə telefonda mümkün qədər çox danışmaq, ona suallar verməklə təhlükənin xarakteri və həyata keçirilmə vaxtı barədə məlumatları dəqiqləşdirmək.

Anonim şəxsin hərəkətlərinin səbəblərini aydınlaşdırmaq:

- anonim şəxslə həmsöhbət olmaq, onun həyata keçirəcəyi məqsədlər barəsində sual vermək, alınan cavablara diqqətlə qulaq asmaq;

- onun maraqlarının yerinə yetirilməsi üçün başqa yollar təklif etmək.

Anonim şəxslə əlaqə kəsildikdə söhbətin əsas elementlərini onunla təkrarlamaq və demək lazımdır ki, onun tələbləri hökmən təhsil müəssisəsinin (məktəb, lisey, kollec) rəhbərinə çatdırılacaq. Onu təkrar zəng vurmaq üçün inandırmaya cəhd göstərmək.

Anonim şəxslə danışdıqdan sonra təhsil müəssisəsinin rəhbərliyinə və hüquq-mühafizə orqanlarına, ərazi polis orqanının “102” nömrəsinə dərhal zəng vurub məlumat vermək.

Vahimə yaratmamaq və qeyri peşəkar hərəkətləri aradan qaldırmaq üçün təhlükə barədə təlimatda göstərilən vəzifəli şəxslərdən başqa heç kimə məlumat verməyin. Bundan sonra vəzifəli şəxslərin göstərişi əsasında fəaliyyət göstərin.

Terror təhlükəsi barədə signal alınan zaman rəhbər heyətin və vəzifəli şəxslərin fəaliyyəti.

- çaxnaşmaya yol verməmək;
- şayələrin yayılmasının qarşısını almaq;
- təhlükə barədə dərhal _____ №-li telefonlara məlumat vermək;
- alınmış məlumatı yalnız fəvqəladə hallarda fəaliyyət göstərməyə cavabdeh olan vəzifəli şəxslərə çatdırmaq;

- mütəxəssislər gələndək təhsil müəssisəsinin qüvvələri ilə əvvəlçədən hazırlanmış plan əsasında bütün otaqlara xidmət heyətinin və məsul şəxslərin iştirakı ilə baxış keçirmək və araşdırma aparmaq;

- partlayıcı maddəyə oxşar əşyalara toxunmamaq;
- partlayıcı maddəyə oxşar əşyaların yeri göstərilməklə obyektin sxemini tərtib etmək;
- vəziyyəti təhlil etmək və insanların təxliyə (evakuasiya) edilməsi üçün qərar qəbul etmək.

Fəvqəladə hallar üzrə komissiyanın sədri _____

(imzası, soyadı, adı)

Təsdiq edirəm
Tədris müəssisəsinin rəhbəri

“ _____ ” _____ 20__ç__il.

**PARTLAYICI MADDƏYƏ OXŞAR ƏŞYALAR AŞKAR EDİLDİKDƏ
RƏHBƏRLİYİN, XİDMƏTİ HEYƏTİN VƏ TƏHLÜKƏSİZLİK
İŞÇİLƏRİNİN FƏALİYYƏTİ ÜZRƏ**

TƏLİMAT

Xidməti heyətin və təhlükəsizlik işçilərinin fəaliyyəti:

- tapılmış əşya barədə dərhal təhsil müəssisəsinin rəhbərinə və ya növbətçi əməkdaşa məlumat vermək, sonra təhlükəli əşyaya yaxınlaşmadan və ona toxunmadan komanda əsasında hərəkət etmək;

- çaxnaşma yaratmadan insanları təhlükəli yerdən uzaqlaşdırmaq. Onların təxliyəsinə şübhəli əşyanın yerləşdiyi sahədən keçməməklə həyata keçirmək. Yadda saxlayın ki, insanları tam şəkildə təxliyə etmək hüququ yalnız təhsil müəssisəsinin rəhbərliyinə və vəzifəli şəxslərə məxsusdur;

- xüsusi təyinatlı bölmələr gələndə təhlükəli əşyanı istənilən üsulla qorumaq, həmin yerə kənar şəxslərin daxil olmasının qarşısını almaq.

Rəhbər heyətin fəaliyyəti:

- çaxnaşmaya yol verməmək;

- dərhal _____ №-li telefonlara məlumat vermək;

- vəziyyəti qiymətləndirmək və insanların təxliyə (evakuasiya) edilməsi üçün qərar qəbul etmək;

- insanların təxliyə (evakuasiya) edilməsinə qərar qəbul edildikdə təxliyəni mütəşəkkil aparamaq üçün əvvəlçədən məşq etdirilmiş komandadan istifadə olunması tövsiyə olunur, məsələn: “Təlim yanyın həyaçanı! Hamı dərhal küçəyə çıxsın”;

- insanların təxliyəsi partlayıcı maddəyə oxşar əşyalar yerləşən sahədən keçməməklə həyata keçirilsin.

Fövqəladə hallar üzrə komissiyanın sədri _____

(imzası, soyadı, adı)

Təsdiq edirəm
Təhsil müəssisəsinin rəhbəri

“ _____ ” _____ 20__ c. il.

**YANĞIN ZAMANI RƏHBƏR HEYƏTİN, MÜƏLLİMLƏRİN
VƏ TƏHLÜKƏSİZLİK İŞÇİLƏRİNİN FƏALİYYƏTİ ÜZRƏ**

TƏLİMAT

Xidməti heyətin və təhlükəsizlik işçilərinin fəaliyyəti:

- ərazi yanyından mühafizə şöbəsinin “101” xidmətinə dərhal zəng vurmaq, bu zaman obyektin ünvanı, yanyının yaranma yeri, eləcə də öz soyadı barədə məlumat vermək;
- şagirdlərin (tələbələrin, əməkdaşların) təxliyə edilməsi, yanyının söndürülməsi üçün tədbir görmək (xəbərdarlıq sistemini işə salmaq);
- yanyın barədə tədris müəssisəsinin (məktəb, lisey, kolleç) rəhbərini xəbərdar etmək.

Müəllimlərin fəaliyyəti:

- tədris müəssisəsinin binasında yanyının baş verməsi barədə signal alan kimi binadan şagirdlərin təhlükəsiz yerə təxliyə edilməsi üçün bütün tədbirləri görmək (yanyın signalizasiyasının işə düşməsi, xidmət heyəti tərəfindən xəbərdar etmə və s.);
- əvvəlcədən təsdiq olunmuş təxliyə planı əsasında şagirdlərin təxliyəsinə həyata keçirmək;
- şagirdləri təxliyə edən hər bir müəllim özü ilə dərs jurnalı götürməlidir. Jurnalda yanyın baş verən anadək sinifdə olan uşaqların sayı göstərilməlidir;
- uşaqları təxliyə etdikdən sonra təcili olaraq onların sayını dərs jurnalına uyğun yoxlamaq, yoxlamanın nəticələri barədə təhsil müəssisəsinin rəhbərini və yanyınsöndürmə rəhbərini məlumatlandırmaq;
- insanları təxliyə edən zaman vahimənin yaranmasının qarşısını almaq;
- təxliyə yolları ilə hərəkət zamanı alovun və tüstünün yayılmasının qarşısını almaq üçün bütün qapıları baylı vəziyyətdə saxlamaq;
- binada mövcud olan təxliyə yolları vasitəsi ilə insanların təxliyəsi mümkün olmadıqda qəza çıxışlarından (pəncərələr, lyuklar və s.) istifadə etmək;
- yanyının təhlükəli amilləri nəticəsində təxliyə yolları və qəza çıxışları vasitəsi ilə yanan binanı tərk etmək mümkün olmadıqda, uşaqları yanyın oçayından daha uzaqda olan otaya yığmaq və qapıları bağlamaq, tüstünün və yanma məhsullarının otaya daxil olmaması üçün qapının birləşmə yerlərinə yaş əski qoymaq;
- olduyunuz yer barədə yanyınsöndürənlərə xəbər vermək üçün bütün imkanlardan (səslə, pəncərəyə parlaq rəngli parça asmaq və s.) istifadə etmək, tənəffüs orqanlarının fərdi mühafizə vasitələri olmadıqda yanma məhsullarından qorunmaq və tüstülü zonada nəfəs almaq üçün nəm parçadan istifadə etmək lazımdır;
- yanyının genişlənməsinin qarşısını almaq üçün sizin yerləşdiyiniz istiqamətdə imkan daxilində pəncərələri uzun müddət açmamaq (əgər otaya çox tüstü dolmayıbsa) lazımdır ki, əlavə dartı qüvvəsi yaratmasın;
- əgər yanyının baş verməsi barədə signal “tənəffüs” vaxtı verilərsə, təhsil müəssisəsinin bütün otaqlarından uşaqların təxliyəsi təxliyə planına uyğun həyata keçirilməlidir. Təxliyə başa çatdıqdan sonra siniflər üzrə uşaqların yığılmasını təşkil etmək, dərs jurnalları üzrə onların sayını

yoxlamaq və yoxlamanın nəticələri barədə dərhal təhsil müəssisəsinin rəhbərinə və yanyınsöndürmə rəhbərinə məlumat vermək lazımdır;

- əgər yanyının baş verməsi barədə siqnal səhər və günorta növbələrinin dəyişildiyi vaxt verilərsə, bu zaman binanın bütün otaqlarından uşaqları təxliyə planına uyğun təxliyə etmək, təxliyə qurtardıqdan sonra hər növbənin uşaqlarını dərs jurnalları üzrə yoxlamaq və yoxlamanın nəticələri barədə dərhal təhsil müəssisəsinin rəhbərinə və yanyınsöndürmə rəhbərinə məlumat vermək lazımdır.

Təhsil müəssisəsi (məktəb, lisey, kollec) rəhbərinin (müavininin) fəaliyyəti:

- təhsil müəssisəsində (məktəb, lisey, kollec) yanyının baş verməsi barədə məlumat (siqnal) alındıqda dərhal yanyından mühafizə şöbəsinin "101" xidmətinə məlumat vermək (alınan siqnalı təkrarlamaq);

- insanların dərhal xəbərdar edilməsi və binadan təxliyəsi üçün tədbirlər görmək (xəbərdarlıq sistemini işə salmaqla);

- təxliyə tədbirlərinə ümumi rəhbərliyi təmin etmək (təxliyə çıxışlarını açmaq, ilkin yanyınsöndürmə vasitələrindən istifadə etmək, maddi dəyərləri təxliyə etmək və s.);

- təxliyə tədbirləri başa çatdıqdan sonra bütün otaqlarda insanların olub-olmamasının yoxlanmasını təşkil etmək (imkan daxilində);

- faktiki evakuasiya olunan və binada qalmış uşaqların sayı barədə məlumatları toplamaq, bu barədə yanyınsöndürmə rəhbərinə məlumat vermək. Təxliyə tədbirləri başa çatdıqdan sonra binanın elektrik təchizatının və havalandırma sisteminin dayandırılması üzrə tədbirlər görmək;

- uşaqların və kənar şəxslərin yanan binaya daxil olmasının qarşısını almaq məqsədilə binanın giriş qapılarında dalandardan və təhlükəsizlik işçisindən ibarət post qoymaq;

- gələn yanyınsöndürmə bölmələrinin qarşılmasını təşkil etmək, yaranmış vəziyyət barədə yanyınsöndürmə rəhbərinə məlumat vermək (binada olan insanların sayı, nə yanır, hara yanır, hansı tədbirlər həyata keçirilib - binanın elektrik təchizatı, havalandırma sistemi dayandırılıb və s.);

- bundan sonra yanyınsöndürmə rəhbərinin göstərişinə uyğun fəaliyyət göstərmək.

Fövqəladə hallar üzrə komissiyanın sədri _____

(imzası, soyadı, adı)

Təsdiq edirəm
Tədris müəssisəsinin rəhbəri

“___” _____ 20__ç__il.

FÖVQƏLADƏ HALLARDA SİNİF RƏHBƏRİNİN FƏALİYYƏTİ ÜZRƏ
TƏLİMAT

Radioaktiv zəhərlənmə zamanı:

- daldalanma sxeminə uyğun olaraq şagirdləri hermetikləşdirilmiş otaqlarda yerləşdirmək;
- tənəffüs üzvlərinin fərdi mühafizə vasitələrinin (əleyhqaz və ya pambıqlı tənizif saryı) hər bir şagird tərəfindən düzgün geyinilməsini təşkil etmək;
- daldalanma otaqlarında vaxtaşırı sulu təmizləmənin aparılmasını təşkil etmək;
- şagirdlərin radiasiya intizamına əməl etmələrini təşkil etmək və çirklənmiş ərazidə davranış qaydalarına nəzarət etmək;
- radioaktiv zəhərlənmə təhlükəsi keçdikdən sonra şagirdlərin sanitariya təmizlənməsini həyata keçirmək;
- radioaktiv zəhərlənməyə məruz qalmış şagirdləri təcili olaraq müalicə müəssisəsinə çatdırmaq.

Qəti qadağandır:

- otaqdan çıxmaq;
- yemək və su qəbul etmək;
- tənəffüs üzvlərinin mühafizə vasitələrini çıxarmaq;
- pəncərənin yaxınlığında durmaq.

Kimyəvi zəhərlənmə zamanı:

- zərərçəkənlərin sayını, zəhərlənmənin səbəblərini və əlamətlərini təyin etmək;
- məktəb direktoruna zərərçəkənlər barədə məlumat vermək;
- zərərçəkənlərə ilk tibbi yardım göstərmək, təcili tibbi yardım çağırmaq və ya zərərçəkəni müalicə müəssisəsinə göndərmək;
- təcili yardım gələndək zərərçəkənin vəziyyətinə nəzarət etmək;
- xəstə şagirdləri saylam şagirdlərdən təcrid etmək;
- məktəb direktorunun göstərişi ilə hərəkət etmək.

Binada (sınıfdə) yanğın zamanı:

- təhsil müəssisəsinin rəhbərini dərhal xəbərdar etmək;
- məktəb üçün təyin olunmuş həyəcan signalını vermək;
- yanan otaqdan şagirdlərin təcili təxliyəsinə (evakuasiyasını) təşkil etmək;
- təxliyə zamanı təhlükəsizlik qaydalarına ciddi əməl etmək;
- siyahılar üzrə şagirdlərin sayını yoxlamaq, olmayan şagirdlərin axtarışını təşkil etmək;
- zərərçəkənlərə ilk tibbi yardım göstərmək;
- təhsil müəssisəsinin rəhbərinin göstərişi ilə maddi vəsaitlərin xilas edilməsini təşkil etmək.

Qasırğa zamanı:

- təhsil müəssisəsinin ərazisində olan şagirdləri təcili sınıfa yığmaq;
- şagirdləri siyahı üzrə yoxlamaq;

- qazı və işıyı söndürmək, imkan daxilində qəza işıqlandırıcılarını (fənər, neft lampası və s.) hazırlamaq, həmçinin su ehtiyatı yaratmaq;
- qapıları, pəncərələri, tərləkləri və dam örtüyünün başalarını bağlamaq;
- 1-çi mərtəbənin otaqlarında və ya zirzəmidə şagirdlərin yerləşdirilməsini təşkil etmək;
- qapı və pəncərələrin yaxınlığında şagirdlərin durmasına iğazə verməmək;
- iğazəsiz şagirdlərin otaqlardan çıxmasına yol verməmək;
- zərərçəkənlərə ilk tibbi yardım göstərmək, ehtiyac olduqda onları müalicə müəssisəsinə göndərmək.

Əgər şagird itibdirsə:

- təhsil müəssisəsinin rəhbərini dərhal xəbərdar etmək;
- itmiş şagirdin axtarışını şəxsən təşkil etmək, axırınçı dəfə onun olduyu yerə getmək və ya zəng vurmaq, onu kim axırınçı dəfə görüb və harda görüb, bunları dostlarından soruşmaq;
- itkin düşənin paltarlarının və sənədlərinin varlığını yoxlamaq;
- şagirdin itkin düşməsi barədə ərazi polis orqanının “102” nömrəli telefonuna zəng vuraraq məlumat vermək;
- digər müəllimlərin və texniki işçilərin köməyi ilə yaxınlıqdakı evlərin girişlərində, çardaqlarında, zirzəmilərdə, həyətyanı sahədə və s. yerlərdə şagirdin axtarışını həyata keçirmək;
- şagirdin axtarışını özbaşına dayandırmamaq;
- şagird tapıldıqda məktəbin direktoruna məlumat vermək.

Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____
(imzası, soyadı, adı)

Təsdiq edirəm
Təhsil müəssisəsinin rəhbəri

“___” _____ 20__ç__il.

**RADİOAKTİV ZƏHƏRLƏNMƏ ZAMANI FƏALİYYƏT VƏ DAVRANIŞ
 QAYDALARI**

Təhsil müəssisəsinin daimi heyəti və şagirdlər üçün real təhlükə törədə bilən ekoloji fəlakətlərdən biri qonşu Ermənistan Respublikası ərazisində yerləşən Metsamor Atom Elektrik Stansiyasında baş verə biləcək radiasiya qəzasıdır. Stansiya beynəlxalq Rixter şkalası üzrə 11 ballıq seysmik zonada yerləşdiyindən və köhnə texnologiyalarla işlədiyindən istismar zamanı reaktorda ehtimal olunan yanyın-partlayış nəticəsində muxtar respublikanın ərazisi radioaktiv maddələrlə çirklənməyə məruz qala bilər. Meteoroloji şəraitdən asılı olaraq, küləyin sürəti 5 m/san olduqda radioaktiv buludun muxtar respublika ərazisinə çatma müddəti 4,5 saat, küləyin sürəti 10 m/san olduqda isə 2,2 saat təşkil edir. Radioaktiv bulud keçən sahələrdə radioaktiv maddələr yerə çökərək ərazini, binaları, ərzaq məhsullarını, içməli su mənbələrini və ot-ələfi zəhərləyə bilər.

a) Radioaktiv zəhərlənmə zamanı fəaliyyət qaydaları

“Hamının diqqətinə” signalı ilə “Radiasiya təhlükəsi” barədə məlumat alındıqda aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir:

- daimi heyətin və şagirdlərin mühafizəsi üzrə müəllimlərə tapşırıqlar verilir;
- daimi heyətin sutkalıq növbətçiliyi təşkil edilir;
- şagirdlərə pambıqlı tənzif saryılar paylanılır, onlar qapı və pəncərələrdən uzaqlaşdırılır;
- sıyınma otaqlarının qapıları, pəncərələri və ventilyasiya bacaları hermetikləşdirilir;
- radioaktiv buludun təhsil müəssisəsinin ərazisindən keçdiyi andan 4 saat müddətində şagirdlər daldalanaçaqda qalmalıdır;
- təyin olunmuş radiasiyadan mühafizə rejimlərinə əməl olunur;
- qismən köçürülmə barədə sərəncam alındıqda ilk növbədə ibtidai sinif şagirdləri təhlükəsiz yerlərə təxliyə (evakuasiya) olunur;
- yerinə yetirilən tədbirlər barədə rayon (şəhər) təhsil şöbəsinə məruzə olunur.

b) Radioaktiv zəhərlənmə zamanı davranış qaydaları

Radioaktiv maddələrin insan orqanizminə təsirini zəiflətmək üçün aşağıda qeyd olunan qaydalara ciddi əməl etmək lazımdır:

- açıq sahədə uzun müddət qalmayın. Evdən çıxarkən fərdi mühafizə vasitələrini (əleyhqaz, respirator, pambıqlı tənzif saryı, rezin çəkmə, plaş, kombinezon və s.) geyinin;
- açıq sahədə olduyunuz müddətdə soyunmayın və yerə oturmayın;
- küçənin tozlu sahələri ilə hərəkət etməyin, zərurət olmadıqda zəhərlənmiş əşyalara toxunmayın, otaqdan kənar qida qəbul etməyin və siqaret çəkməyin;
- otaya girməzdən əvvəl ayaqqabıları yaş əski ilə silin, üst paltarını çırpın, paltarı və ayaqqabını qapının önündə çıxarın;
- sıyınma otaqlarında gün ərzində vaxtaşırı yuyucu vasitələrdən istifadə etməklə sulu təmizləmə aparın;
- qidanı yalnız qapalı otaqlarda qəbul edin, yeməkdən əvvəl əllərinizi sabunla yuyun və ayzınızı 0,5%-li soda məhlulu ilə yaxalayın;
- suyu yalnız yoxlanmış mənbələrdən götürün, ticarət şəbəkələrində dozimetrik nəzarətdən keçirilmiş ərzaq məhsullarını alın. Zədələnmiş meyvə və giləmeyvələrdən istifadə etməyin. Qızartma yeməklərdən daha çox suda qaynadılmış yeməklərə üstünlük verin;
- fərdi təsərrüfatlardan əldə olunan ərzaqlar, xüsusən, süd, göyərtili, meyvə və tərəvəzləri səhiyyə orqanlarının tövsiyəsi ilə istifadə edin;

- açıq su mənbələrinin radioaktiv zəhərlənmə dərəcəsi müəyyən ediləndək hovuzlarda və göllərdə çimmənin qarşısını alın;
- meşədən giləmeyvə, göbələk və gül yıymayın;
- yüksək radiasiya səviyyəsində gün ərzində 3 dəfə yaxşı qidalarla – P, B vitaminləri, qlükoza əlavə edilmiş askorbin turşusu, aktivləşdirilmiş kömür (yeməkdən əvvəl 1-2 həb), yabanturpu və sarımsaq ilə, eləcə də radiasiyaya əks təsirli ərzaqlarla (kök, bitki yayı, kəsmik) qidalanmaq lazımdır. Kofe, xaş, sümük ilişi, gilə, ərik, gavalı və qaynadılmış yumurtadan istifadə tövsiyə olunmur. Yeməkdə mal ətinin istifadəsini məhdudlaşdırın, donuz və quş ətindən istifadə edin. Quzuqulayı, ispanaq və salatdan istifadə etməyin;
- banka-konservləri açmazdan əvvəl yuyun, tərəvəzləri gur suda yuyun, kələmin üst yarpaqlarını çıxarın, kartofun, kökün, almanın və s. qabığını soyun;
- əgər çörəyin, ətin və digər ərzaqların üstünə radioaktiv maddələr düşübsə, onda onların üst qatını kəsib götürün;
- yadda saxlamaq lazımdır ki, radioaktiv maddələr ərzaqların dərin qatlarına nüfuz edə bilər: qənddə -2 sm-dək, çörək, ət və balıqda – bir neçə mm-dək, tərəvəzlərdə isə yalnız üst qat. Əgər, maye halında olan ərzaqlar (süd, yay) açıq qabda saxlanırsa, bu zaman radioaktiv maddələr bütün dərinlik boyu nüfuz edir;
- yeməkdə qapalı otaqlarda saxlanılan və radioaktiv zəhərlənməyə məruz qalmayan konservləşdirilmiş süddən və yeyinti məhsullarından istifadə edin. Zəhərlənmiş sahələrdə otarılan inəklərin südünü içməyin;
- radioaktiv maddələrin ətraf mühitə yayılması zamanı açıq sahədə bitmiş tərəvəzləri yıyıb istifadə etməyin;
- radiasiya təhlükəsi rəsmi elan olunduqdan sonra açıq su mənbəyindən və içməli su xəttindən su içməyin.

Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____

(imzası, soyadı, adı)

Təsdiq edirəm
Təhsil müəssisəsinin rəhbəri

“ _____ ” _____ 20__ ç. il.

**RADİOAKTİV ZƏHƏRLƏNMƏ ZAMANI ƏRZAQ MƏHSULLARININ
 VƏ SUYUN MÜHAFİZƏSİ ÜZRƏ**

TƏLİMAT

1. Ərzaqın saxlanması üçün otaqların hermetikləşdirilməsi.

Zirzəminin giriş qapıları rezin ara qatı qoyulmaqla kip baylanmalı, pəncərələr kərpiçlə və ya qum kisələri ilə hörülməli, boşluqlar isə sement məhlulu ilə tutulmalıdır.

Anbar otaqlarında pəncərə tərləklərinə və şüşələrin kənarlarına kayız yapışdırılmalı, pəncərələr ədyal və ya açıq rəngli kip parça ilə tutulmalı, qapılar isə rezin ara qatı və ya köpüklə kipləşdirilməlidir.

2. Ərzaq məhsullarının mühafizəsi.

Radioaktiv və kimyəvi zəhərləyiçi maddələrdən ərzaq məhsullarının tam qorunması üçün aşağıdakı qablardan istifadə oluna bilər:

- a) tənəkədən düzəldilmiş ayzı kip baylanmış bankalar;
- b) tənəkə qapaqla ayzı kip baylanmış şüşə bankalar;
- ç) ayzı rezin ara qatı ilə baylanmış metal bidonlar;
- d) ayzı rezin ara qatı və mantarla baylanmış metal çəlləklər.

Radioaktiv tozlardan ərzaq məhsullarının qismən qorunması üçün aşağıdakı qablardan istifadə oluna bilər:

- a) boş taxta çəlləklər;
- b) polietilen içlikli parça və kayız kisələr;
- ç) qudronlu kayız kisələr;
- d) qapaqla və mantarla baylanmış geniş ayzılı şüşə bankalar.

Radioaktiv tozlardan su ehtiyatının mühafizəsi üçün aşağıdakı qablardan istifadə oluna bilər:

- a) termoslar və bidonlar;
- b) ayzı baylı vedrələr və su çənləri;
- ç) dəmir çəlləklər və qutular (kanistrilər);
- d) üstü salafan müşənbə ilə baylanmış (kipləşdirilmiş) vannalar.

3. Ərzaq məhsullarının saxlanması.

Tez xarab olan ərzaq məhsulları (ət, yay, pendir, kolbasa, balıq) salafana bükülür, müxtəlif qablara qablaşdırılır və soyuduçularda yerləşdirilir.

Digər ərzaq məhsulları (qənd və un məmulatları) kayız və ya polietilen paketlərə qablaşdırılır və daxilinə polietilen içlik salınmış taxta (karton) qutulara yerləşdirilir və ya polietilen içlikli kisələrə yığılır.

Çörək, suxarı və qənnadı məmulatları bir neçə qat kayıza qoyulur, polietilen müşənbəyə bükülür, taxta (karton) qutulara yerləşdirilir və ya polietilen içlikli kisələrə yığılır.

Meyvə və tərəvəzlər quru vəziyyətdə polietilen içlikli taxta (karton) qutulara yerləşdirilir.

İçməli su termoslara, bidonlara, qapaqlı çənlərə və vedrələrə, ayzı mantarlı dəmir çəlləklərə, üstü müşənbə, polietilen və digər vasitələrlə örtülmüş vannalara doldurulur və hermetikləşdirilmiş otaqlarda saxlanılır.

4. Radioaktiv zəhərlənmə zamanı qidalanmanın xüsusiyyətləri.

Radioaktiv zəhərlənmə zamanı qida məhsullarından və içməli sudan istifadə edərkən aşaydakı tələblərə riayət etmək lazımdır:

1. Qidanı və suyu hər dəfə qəbul edərkən ayzınızı su ilə yaxalayın, suyu burun vasitəsilə daxilə çəkin, burunu bir neçə dəfə təmizləyin və əlləri sabunla yuyun.
2. Bütün meyvə və tərəvəzləri axar su ilə yuyun, meyvənin qabıyını soyun, çiçək sapını və özəyini çıxarın.
3. Mayazalarda satılan, dozimetrik nəzarətdən keçirilmiş meyvə və tərəvəzlərin alınmasına üstünlük verin.
4. Zəhərlənmənin ilk günlərində təbii süddən, qızardılmış və suda qaynadılmış kartofdan istifadə etməyin.
5. Qızartma yeməklərdən daha çox suda qaynadılmış yeməklərə üstünlük verin.
6. Ət məhsullarından istifadəni imkan daxilində azaldın, heyvanların daxili orqanlarından tamamilə imtina edin.
7. Quzuqulayı, ispanaq, şüyüt və çəfəri kimi tərəvəzlərdən, eləcə də müxtəlif salatlardan imtina edin.

Ətin hazırlanması və istifadəsi zamanı aşaydakılara əməl etmək zəruridir:

- a) əti kiçik parçalara doğramaq və soyuq suda 1-2 saat müddətində saxlamaq;
- b) əti axar suda yumaq və duz tökmədən 40-45 dəqiqə müddətində suda qaynatmaq (hazır olanadək);
- c) suyu boşaltmaq və əti yumaq;
- d) əti tam hazır olanadək bişirmək, onun üzərinə duz və zəruri ədviyyatlar səpmək.

Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____
(imzası, soyadı, adı)

Təsdiq edirəm

tam orta məktəbinin
direktoru _____

“ _____ ” _____ 20__ ç__ il

RADİOAKTİV ZƏHƏRLƏNMƏ ZAMANI YOD PROFİLAKTİKASININ KEÇİRİLMƏSİ ÜZRƏ

TƏLİMAT

Radioaktiv zəhərlənmə zamanı mühafizə olunmayan əhali ümumi şüalanma dozasının əsas hissəsini gün ərzində radioaktiv maddələrlə zəhərlənmiş havanı udduqda alır. Bu zaman daxili şüalanmanın əsas mənbəyini qalxanvari vəzlərdə yığılan radioaktiv yod təşkil edir.

Stabil yod preparatı qalxanvari vəzdə radioizotopların yığılmasının qarşısını alır, onu radioaktiv zəhərlənmədən qoruyur və orqanizmdə təbii yod çatışmazlığını aradan qaldırır.

Ətraf mühitin radioaktiv maddələrlə zəhərlənməsi zamanı yod profilaktikasını mütləq keçirmək lazımdır. Yod profilaktikasını keçirmək üçün kalium yodid həblərindən aşağıda göstərilən dozalarda istifadə olunur:

a) böyüklərə və 2 yaşdan yuxarı uşaqlara – gün ərzində 1 həb (0,125 qr.), yeməkdən sonra, 7 gün ərzində;

b) 2 yaşadək uşaqlara - gün ərzində 1/4 həb (0,04 qr.), yeməkdən sonra, 7 gün ərzində;

ç) hamilə qadınlara - gün ərzində 1 həb (0,125 qr.) 0,75 qr. kalium perxloratla eyni vaxtda qəbul edilir (3 həb – biri 0,25 qr).

Kalium yodid həbləri olmadıqda 5%-li yod çövhərindən aşağıda göstərilən dozalarda istifadə olunur:

a) böyüklərə və 14 yaşdan yuxarı yeniyetmələrə – gün ərzində 1/2 stəkan süd və ya suya 44 damçı salmaqla yeməkdən sonra, 1 dəfə - 7 gün ərzində;

b) 5 yaşdan 14 yaşadək uşaqlara – gün ərzində 1/2 stəkan süd və ya suya 22 damçı salmaqla yeməkdən sonra, 1 dəfə - 7 gün ərzində;

ç) 5 yaşadək uşaqlara – yod çövhəri təyin edilmir.

Yod çövhəri band formasında çiyinin ön hissəsinə və baldırlara tamponla sürtülür.

Yod profilaktikası “**Hamının diqqətinə**” siqnalı ilə radioaktiv zəhərlənmə təhlükəsi barədə əhaliyə məlumatlar verildikdən sonra həyata keçirilir. Elektrik sirenləri vasitəsi ilə siqnalı eşidən kimi televizoru və radioqəbulediciləri açın, verilən səsli məlumatlara diqqətlə qulaq asın. Bu məlumatlarla siz özünüzü və uşaqları mühafizə etmək üçün nə edəçəyinizi öyrənəcəksiniz.

Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____
 (imzası, soyadı, adı)

Təsdiq edirəm
_____ tam orta məktəbinin
direktoru _____

“ _____ ” _____ 20__ c__ il

KİMYƏVİ ZƏHƏRLƏNMƏ ZAMANI DAVRANIŞ QAYDALARI

Kimyəvi zəhərli sahədə olduyunuz müddətdə aşağıda göstərilən qaydalara ciddi əməl etmək lazımdır:

- qaçmadan, toz qaldırmadan sürətlə hərəkət etmək;
- divara söykənməmək, ətrafdakı əşyalara toxunmamaq;
- Naxçıvan Muxtar Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin göstərişi olmadan fərdi mühafizə vasitəsini çıxarmamaq;
- yolda qarşılaşdığınız maye damçılarını və ya naməlum maddələrin pudra səpintisi üzərinə ayaq basmamaq;
- zəhərləyiçi maddələrin durması mümkün olan yaryan, dərə, vadi, bataqlıq, tunel və digər dərinləşdirilmiş açıq yerlərdən keçməkdən çəkinmək;
- parklardan, baylardan, bayçalardan, çəmənliklərdən və otluq sahələrdən keçərkən ayaqların budaqlarından, yarpaqlardan və otlardan hədsiz dərəcədə ehtiyatlı olmaq, çünki onların üzərinə zəhərləyiçi maddələr çökə bilər;
- dəri səthində, paltarın və fərdi mühafizə vasitəsinin üzərində zəhərləyiçi maddənin damçısı aşkar edildikdə təcili kimya əleyhinə fərdi zərfdən istifadə etməklə mayədə isladılmış tampon və ya əski ilə, əgər mühafizə vasitəsi yoxdursa, çib dəsmalı ilə həmin sahəni silib təmizləmək lazımdır.

Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____
(imzası, soyadı, adı)

Təsdiq edirəm
_____ **tam orta məktəbinin**
direktoru _____

“ _____ ” _____ **20** _____ **c** _____ **il**

RADİOAKTİV VƏ KİMYƏVİ ZƏHƏRLƏNMƏLƏR ZAMANI
TİBB BACISININ FƏALİYYƏTİ ÜZRƏ
TƏLİMAT

Tibb bacısı bilməlidir:

- a) radioaktiv və kimyəvi maddələrin insan orqanizminə, ərzaq məhsullarına və içməli suya olan təsirini;
- b) radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmələrdən mühafizə üsullarını və profilaktik tədbirləri;
- d) radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmələrdən ərzaq məhsullarının və suyun mühafizə üsullarını;
- e) zəhərlənmələr və yanıqlar zamanı ilk tibbi yardım göstərmək üsullarını.

Tibb bacısı borçludur:

- sanitar postun vəzifəli şəxslərinə ilk tibbi yardım göstərmək üsullarını öyrətmək;
- yod mənşəli və yanlıq əleyhinə preparatların, zəhərlənmələr zamanı istifadə olunan dərmanların ehtiyatını yaratmaq və saxlanmasını təmin etmək;
- radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmələr zamanı yeməyin hazırlanması texnologiyasını yeməxana işçilərinə öyrətmək;
- zədələnmələr zamanı özünə yardım üsullarının öyrədilməsində şəxsən iştirak etmək.

Radioaktiv və ya kimyəvi zəhərlənmə təhlükəsi yarandıqda:

- sanitar postun fəaliyyətinə rəhbərlik etmək;
- yod profilaktikasını təşkil etmək;
- ərzaq məhsullarının, suyun mühafizəsinin təşkilində və 2 günlük toxunulmaz ehtiyatın yaradılmasında iştirak etmək;
- gigiyena və epidemiologiya mərkəzindən analizlərin nəticələri alınadək ərzaq məhsullarından istifadəni qadağan etmək.

Fövqəladə hallar üzrə komissiyanın sədri _____
(imzası, soyadı, adı)

5.1. Təhsil müəssisəsində mülki müdafiə sisteminin yaradılması haqqında

_____ tam orta məktəbinin direktorunun

ƏMRİ

№ _____

“ _____ ” _____ 20__ c. il.

_____ şəhəri

Məzmunu: _____ təhsil müəssisəsində mülki müdafiə sisteminin yaradılması və mülki müdafiə tədbirlərinin keçirilməsinə məsul vəzifəli şəxslərin təyin edilməsi haqqında.

“Mülki müdafiə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1997-çi il tarixli 420-1Q sayılı Qanununu və “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-çi il tarixli 193 sayılı qərarını rəhbər tutaraq

ƏMR EDİRƏM:

1. _____ təhsil müəssisəsində (məktəb, lisey, kolleç) mülki müdafiə məsələlərinin müvəffəqiyyətlə həll edilməsi məqsədilə mülki müdafiə sistemi yaradılsın və müəyyən edilmiş hazırlıq dərəcələrində saxlanılsın. Mülki müdafiə rəisinin vəzifələrini öz üzərimdə saxlayıram.

2. Mülki müdafiə tədbirlərinin planlaşdırılması və aparılması, hazırlıq üzrə tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün _____ təhsil müəssisəsində (məktəb, lisey, kolleç) mülki müdafiə qərarı yaradılsın və aşağıdakı vəzifəli şəxslər təyin edilsinlər:

a) Mülki müdafiə qərarı rəisi – dərslər hissə müdiri _____;
(soyadı, adı, atasının adı)

b) Qərarı rəisinin müavini - hərbi rəhbər _____;
(soyadı, adı, atasının adı)

ç) Qərarı rəisinin mülki müdafiə hazırlıq üzrə köməkçisi - fiziki tərbiyə müəllimi _____;
(soyadı, adı, atasının adı)

d) Qərarı rəisinin maddi-texniki təminat üzrə köməkçisi - təsərrüfat müdiri _____;
(soyadı, adı, atasının adı)

e) kompyuter operatoru - katibə _____.
(soyadı, adı, atasının adı)

3. Təxliyə (evakuasiya) qrupunun tərkibinə toplanış-köçürmə məntəqəsində müəllim _____, şəhərkənarı ərazidə isə daimi heyətin və onların ailə üzvlərinin _____ (adı
(soyadı, adı, atasının adı)

yerləşdirilməsini təmin etmək üçün - müəllim _____ nümayəndə kimi daxil
(soyadı, adı, atasının adı)
edilsin.

4. Təhsil müəssisəsinin mülki müdafiə qərarı rəisi “ _____ ” _____ 20__ ç. il tarixədək mülki müdafiəyə dair aşağıdakı sənədləri işləyib hazırlasın, rayon (şəhər) təhsil şöbəsi ilə razılaşdırsın və təsdiq üçün mənə təqdim etsin:

- mülki müdafiə qərarı haqqında əsasnaməni;
- məktəbin mülki müdafiə planını;
- 20__ ç. il üçün mülki müdafiə tədbirləri planını;
- mülki müdafiə qüvvə və vasitələri, onların təchizatı barədə hesabatı.

5. Əmrin yerinə yetirilməsi üçün ilkin məlumatların toplanması və rəhbərdiçi sənədlərin öyrənilməsinə əmr elan olunduğu gündən başlansın və _____ tarixədək başa çatdırılsın.

6. Mülki müdafiə tədbirlərinin planlaşdırılması sənədlərinin işlənməsinə _____ tarixdən başlansın və _____ tarixədək başa çatdırılsın, sənədlər rayon (şəhər) təhsil şöbəsi ilə razılaşdırılsın və _____ tarixədək təsdiq üçün mənə təqdim edilsin.

7. Mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilməsinə nəzarəti, planlaşdırma sənədlərinin işlənməsində metodiki köməkliliyin göstərilməsini mülki müdafiə qərargah rəisi _____ həvalə edirəm.

(soyadı, adı, atasının adı)

Təyin olunmuş müddətlərdə işlərin gedişi barədə mənə məruzə edilsin.

Direktor _____

(imzası, soyadı, adı)

_____ **TAM ORTA MƏKTƏBİNİN**
MÜLKİ MÜDAFİƏ QƏRARGAHI HAQQINDA
ƏSASNAMƏ

1. Ümumi hissə.

1.1. Mülki müdafiə qərargahı təhsil müəssisəsində mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsindəki vəzifələrin yerinə yetirilməsinə birbaşa cavabdehlik daşıyır.

1.2. Mülki müdafiə qərargahı bilavasitə təhsil müəssisəsinin rəhbərinə tabedir.

1.3. Mülki müdafiə qərargahı öz fəaliyyətində aşağıdakı normativ-hüquqi sənədləri rəhbər tutur:

- mülki müdafiə və fəvqəladə hallar sahəsində Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Topplusunu, Azərbaycan Respublikası və Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin, Təhsil və Fəvqəladə Hallar Nazirliklərinin qərar və sərəncamlarını;

- Naxçıvan Muxtar Respublikası Fəvqəladə Hallar Nazirliyinin yeni tədris ilinə təşkilati-metodiki göstərişlərini;

- texniki təhlükəsizlik, yanyın təhlükəsizliyi, istehsalat sanitariyası üzrə təlimat və qaydaları;

- bu Əsasnaməni.

1.4. Mülki müdafiə qərargahının fəaliyyətinə təhsil müəssisəsinin rəhbərinin əmri ilə ixtimai əsaslarla vəzifəyə təyin edilən və vəzifədən azad edilən müavinlərdən biri rəhbərlik edir.

1.5. Mülki müdafiə qərargah rəisi vəzifəsinə müvafiq hazırlıq keçmiş şəxslər təyin edilir.

1.6. Mülki müdafiə qərargah rəisi bilməlidir:

- qərargahın fəaliyyəti ilə bağlı qanunvericiliyin əsaslarını, normativ-hüquqi və təşkilati-inzibati sənədlərin tələblərini;

- istehsalat sanitariyası, yanyın təhlükəsizliyi və texniki təhlükəsizlik üzrə tələbləri;

- əmək qanunvericiliyinin əsaslarını;

- təhsil müəssisəsinin daxili qaydalarını.

2. Mülki müdafiə qərargahının funksiyaları.

Mülki müdafiə qərargahının əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

- mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə üzrə tədbirlərin planlaşdırılması və keçirilməsinin təşkili;

- mülki müdafiə planının, fəvqəladə halların xəbərdar edilməsi və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə fəaliyyət planının işlənilməsi və düzəlişlərin edilməsi;

- mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsindəki vəzifələri tənzimləyən normativ, təşkilati-inzibati sənədlərin layihələrinin hazırlanması;

- sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallar zamanı təxliyə (evakuasiya) tədbirlərinin planlaşdırılmasının təşkili;

- müharibə dövründə daimi heyətin və onların ailə üzvlərinin yerləşdirilməsi üçün şəhərkənarı ərazidə əvvəlçədən təyin edilmiş yerin hazırlanması üzrə işlərin təşkili;

- hərbişəkilənməmiş mülki müdafiə dəstələrinin yaradılması, təchizatı və onların daimi hazırlıq vəziyyətində saxlanılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- idarəetmə, rabitə və xəbərdarlıq sisteminin daimi hazırlıq vəziyyətində saxlanılması üzrə işlərin təşkili;

- mülki müdafiə maraqları daxilində maddi-tədris bazasının və digər vasitələrin yaradılması və saxlanılması üzrə işlərin təşkili;

- hərbi əməliyyatların aparılması və ya bu əməliyyatlar nəticəsində yaranmış təhlükələrdən, habelə, təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə hallardan, terror təhlükəsindən mühafizə üsullarını işçilərin bütün kateqoriyalarına öyrədilməsinin təşkili;

- fəvqəladə hallar zamanı qəza-xilasetmə işlərinin planlaşdırılması və onların aparılmasına rəhbərliyin edilməsi;

- mühafizə qurularının qeydiyyatının aparılması və onların vəziyyətinə nəzarətin edilməsi;

- mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsində biliklərin təbliy edilməsi;

- mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsində vəzifələrin həll edilməsində qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi və yayılmasının təşkili.

3. Mülki müdafiə qərargahının vəzifələri.

Mülki müdafiə qərargah rəisi borçludur:

- ona həvalə edilmiş vəzifələrin yerinə yetirilməsində mülki müdafiə qərargahının fəaliyyətinə rəhbərliyi həyata keçirməyə;

- qərargah üzvləri tərəfindən rəhbərədişi sənədlərin tələblərinə riayət olunmasını təmin etməyə;

- mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsində əsas tədbirlərin illik planını vaxtında tərtib etməyə, qərargahın rüblük planını hazırlamaya;

- mülki müdafiə rəisinin və fəvqəladə hallar komissiyasının sədrinin təşkilati-inzibati sənədlərinin layihəsini işləməyə;

- mülki müdafiə və fəvqəladə hallar üzrə təşkilati-inzibati sənədlərin içrasına nəzarəti həyata keçirməyə;

- dövlət sirrinin qorunması üzrə tədbirlər görməyə.

4. Mülki müdafiə qərargahının hüquqları.

4.1. Mülki müdafiə qərargah rəisi aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsində işin təkmilləşdirilməsi üzrə təhsil müəssisəsinin rəhbərinə təkliflər etmək;

- mülki müdafiə rəisinin adından içrası bütün vəzifəli şəxslər tərəfindən məcburi olan sərəncamlar vermək;

- mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsində vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün bütün vəzifəli şəxslərdən zəruri məlumatları tələb etmək və almaq;

- mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsində planlaşdırılmış tədbirlərin və rəhbərədişi sənədlərin tələblərinin yerinə yetirilməsini yoxlamaq;

- mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsində tapşırıqların təmin edilməsinə digər struktur bölmələrin işçilərini müəyyən edilmiş qaydada çəlb etmək.

5. Mülki müdafiə qərargahının məsuliyyəti.

Mülki müdafiə qərargah rəisi məsuliyyət daşıyır:

- qərargahın üzərinə düşən vəzifələrin layiqinçə yerinə yetirilməsinə;

- mülki müdafiə və fəvqəladə hallardan müdafiə məsələləri üzrə planlaşdırmanın, uçot və qeydiyyat sənədlərinin vəziyyətinə;

- dövlət sirrinin qorunması ilə bağlı məlumatların açıqlanmamasına;

- qərargah üzvləri tərəfindən texniki təhlükəsizlik, yanyın təhlükəsizliyi və istehsalat sanitariyası üzrə təlimatların və qaydaların tələblərinə riayət edilməsinə;

- bu Əsasnamə ilə müəyyən edilmiş vəzifələrin keyfiyyətli yerinə yetirilməsinə.

Təsdiq edirəm
_____ tam orta məktəbinin
direktoru _____

“ _____ ” _____ 20__ ç_ il

Razılaşdırılıb
_____ təhsil şöbəsinin
müdiri _____

“ _____ ” _____ 20__ ç_ il

_____ **TAM ORTA MƏKTƏBINİN**
(təhsil müəssisəsinin adı)
MÜLKI MÜDAFIƏ PLANI

_____ şəhəri - 20__ c_ il

I BÖLMƏ

DÜŞMƏNİN HÜCUM VASİTƏLƏRİNİN TƏSİRİ NƏTİCƏSİNDƏ TƏHSİL MÜƏSSİSƏSİNDƏ YARANA BİLƏCƏK VƏZİYYƏTİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

1. _____ təhsil müəssisəsinin qısa xarakteristikası.

_____ təhsil müəssisəsi _____ ünvanda yerləşir, mişar daşından tikilmiş 3 mərtəbəli inzibati binadan ibarətdir. Təhsil müəssisəsində daimi heyətin və şagirdlərin ümumi sayı ___ nəfər, o cümlədən __ nəfəri müəllim, __ nəfəri texniki işçi, __ nəfəri isə şagirdlər təşkil edir. Şagirdlərin _____ nəfəri 1-4-çü siniflərdə, _____ nəfəri 5-11-çi siniflərdə təhsil alır. Təhsil müəssisəsi ___ növbəli iş rejimində fəaliyyət göstərir. Təhsil müəssisəsinin tutumu _____ nəfərlik olan zirzəmisini var, elektrik enerjisi, qaz, su və istilik sistemi ilə təchizatı mərkəzləşdirilmiş qaydada şəhər (rayon) şəbəkəsindən həyata keçirilir (hər bir təhsil müəssisəsi üçün ayrılıqda onların xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla).

Təhsil müəssisəsinin heyətyanı sahəsi ___ m² -dir. Onun yaxınlığından bilavasitə magistral yol keçir (küçə _____), onun qonşuluğunda yanyın, partlayış təhlükəli obyektlər yerləşmir (varsa sadalamaq).

2. Düşmənin müasir qırğın vasitələri ilə hücumundan sonra təhsil müəssisəsində yarana biləcək vəziyyətin (şəraitin) qiymətləndirilməsi.

Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisinin çox hissəsinin işyalçı Ermənistanla sərhəddə yerləşməsi müharibə şəraitində vəziyyətin hər an dəyişməsinə gətirib çıxara bilər. Döyüş əməliyyatlarının başlanması ilə muxtar respublika ərazisində mürəkkəb vəziyyətin yaranması gözlənilir. Düşmən aviasiya zərbələrindən, uzaq vuran silahlarından istifadə etməklə mühüm dövlət obyektlərini sıradan çıxara bilər, mülki əhali arasında çaxnaşma yarada bilər.

Düşmənin uzaq vuran silahlarının zərbəsi nəticəsində _____ məktəb binası tam və ya qismən dayıntıya məruz qala bilər, binada yanyın oçayı yarana bilər. Bunların nəticəsində daimi heyət və şagirdlər arasında çoxlu sayda xəsarət alanların və ölənlərin olması istisna olunmur.

Su anbarının bəndinin düşmən tərəfindən partladılması nəticəsində _____ rayonun (şəhərin) ərazisində (əgər həmin ərazidə potensial təhlükəli su anbarı yerləşirsə) fəlakətli subasma zonası yarana bilər. Təhsil müəssisəsinin ərazisi mümkün subasma zonasında yerləşdiyindən (konkret məktəblər üçün nəzərə alınmalıdır) bu çür təhlükə zamanı daimi heyətin və şagirdlərin, habelə tədris vəsaitlərinin və digər əmlakların təhlükəsiz yerə təxliyə (evakuasiya) edilməsi nəzərə alınmalıdır.

3. Ehtimal olunan vəziyyətin qiymətləndirilməsindən çıxarılan nəticələr.

Düşmən tərəfindən müasir qırğın vasitələri istifadə olunarsa _____ məktəb güclü və ya orta dayıntı zonasına düşə bilər. Təhsil müəssisəsinin inzibati binası, kommunal-energetik şəbəkələr zədələnə bilər, yanyın baş verə bilər, tədris prosesi pozula bilər. Binada uçqunların əmələ gəlməsi xilas etmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılmasını tələb edir.

II BÖLMƏ

MÜLKİ MÜDAFİƏNİN PLANLI QAYDADA HAZIRLIQ VƏZİYYƏTİNƏ GƏTİRİLMƏSİ ZAMANI _____ TƏHSİL MÜƏSSİSƏSİNDƏ YERİNƏ YETİRİLƏN TƏDBİRLƏR

1. Birinci və ikinci qrup ilknövbəli tədbirlərin keçirilməsinin təşkili.

Birinçi qrup ilknövbəli tədbirlərin keçirilməsinə sərəncam alındıqda təqvim planının 1.1-1.10-çu bəndlərində göstərilən tədbirlər (Əlavə №2) yerinə yetirilir.

İkinci qrup ilknövbəli tədbirlərin keçirilməsinə sərəncam alındıqda təqvim planının 2.1-2.7-çi bəndlərində göstərilən tədbirlər (Əlavə №2) yerinə yetirilir.

Mülki müdafiənin ümumi hazırlıq tədbirlərinin keçirilməsinə sərəncam alındıqda təqvim planının 3.1-3.7-çi bəndlərində göstərilən tədbirlər (Əlavə №2) yerinə yetirilir.

2. Daimi heyətin və onların ailə üzvlərinin mühafizəsinin təşkili.

2.1. Mühafizə quryularında mühafizənin təşkili.

Təhsil müəssisəsinin mühafizə quryusu yoxdur. Daimi heyətin və şagirdlərin daldalanması üçün məktəbin zirzəmisindən istifadə olunur. Hava həyəcanı barədə signal alınan andan daldalanma müddəti 10-12 dəqiqəni keçməməlidir. Daldalanaçaq siniflər üzrə müəllimlərin rəhbərliyi altında doldurulur və daldalanaçaqda ciddi qayda qanuna əməl olunmalıdır.

Daimi heyətin və şagirdlərin daldalanma hesabı əlavə olunur (əlavə №___)

2.2. Təxliyə (evakuasiya) tədbirlərinin təşkili.

Təxliyə (evakuasiya) tədbirlərinin keçirilməsi barədə sərəncam alındıqda təhsil şöbəsinin göstərişi əsasında şagirdlər evə buraxılır və valideynləri ilə birlikdə şəhərkənarı əraziyə təxliyə olunurlar. Təhsil müəssisəsinin daimi heyətinin və onların ailə üzvlərinin şəhərkənarı ərazidə yerləşdirilməsi təxliyə planında nəzərdə tutulmuş rayonda planlaşdırılır. Hər kəs bilməlidir ki, o, hara təxliyə olunur. Rayon (şəhər) icra hakimiyyəti orqanının və təhsil şöbəsinin qərarı əsasında məktəb müstəqil şəkildə öz imkanları hesabına təxliyə oluna bilər.

Təxliyə (evakuasiya) tədbirlərinin keçirilməsi zamanı təqvim planının 4.1-4.5-çi bəndlərində göstərilən tədbirlər (Əlavə №2) yerinə yetirilir.

Şəhərkənarı ərazidə təyin olunmuş rayona təxliyə edilir:

- daimi heyət _____ nəfər;
- daimi heyətin ailə üzvləri _____ nəfər.

“S”+ 1 saat ərzində məktəbin ehtiyatından fərdi dərman qutuları, yod preparatı və fərdi saryı paketləri daimi heyətə və şagirdlərə paylanılır.

3. İdarəetmənin, rabitə və xəbərdarlığın təşkili.

Daimi heyətin xəbərdar edilməsi şəhər telefon şəbəkəsinin telefonları və xəbərdarlıq sxeminə uyğun çaparlar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Mülki müdafiənin ümumi hazırlıq tədbirlərinin idarə olunması məktəb direktorunun kabinetindən həyata keçirilir. Rayon (şəhər) icra hakimiyyəti və təhsil şöbəsinin idarəetmə məntəqəsi ilə rabitə əlaqəsi idarəetmə sxeminə uyğun şəhər telefon şəbəkəsinin telefonları vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Mülki müdafiənin ikinci qrup ilknövbəli tədbirlərin elan olunması ilə məktəbin daimi heyəti 24 saatlıq iş rejiminə keçirilir, 2 növbədə növbətçilik təşkil edilir.

Rayon (şəhər) təhsil şöbəsinə məlumatlar şəhər telefon şəbəkəsi və ya çaparlar vasitəsilə hər 2 saatdan bir, vəziyyət kəskin dəyişdikdə isə dərhal verilir.

4. Qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili və aparılması.

Təhsil müəssisəsinin ərazisində qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılmasını daimi heyətdən və yuxarı sinif şagirdlərindən təşkil olunmuş hərbişədirilməmiş mülki müdafiə dəstələri həyata keçirir və aşağıdakı işləri yerinə yetirir:

- çox da mürəkkəb olmayan xilasetmə işlərinin aparılması;
- zərərçəkmişlərə ilk tibbi yardımın göstərilməsi;
- məktəbin ərazisində və otaqlarda içtimai qayda qanunun saxlanması;
- təxliyə (evakuasiya) tədbirlərinin təşkilində iştirak etmək.

5. Mülki müdafiə tədbirlərinin əsas təminat növlərinin təşkili.

Düşmən hücumundan sonra əhsil müəssisəsinin ərazisində yarana biləcək zədələnmə oçayında qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılması, zərərçəkmişlərin həyat fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə məktəbin daxili imkanları hesabına mülki müdafiə

tədbirlərinin əsas təminat növləri yaradılır. Təminatın növü yaranmış şəraitdən asılı olaraq müəyyən edilir.

5.1. Kəşfiyyat və müşahidənin aparılması.

Düşmən hücumundan sonra məktəbdə yaranmış vəziyyətin öyrənilməsi, dayıntılar altında insanların qalmasının müəyyənləşdirilməsi, kommunal-energetik şəbəkələrdə zədələnmələrin yerinin aşkar edilməsi məqsədilə kəşfiyyat aparılır. Ətraf mühitin vəziyyəti barədə məlumatları rayon (şəhər) təhsil şöbəsindən almaq lazımdır.

5.2. Mühəndis təminatı.

Daimi heyətin və şagirdlərin daldalanmasını məktəbin tutumu ___ nəfərlik olan zirzəmisində həyata keçirmək lazımdır. Bunun üçün zirzəminin qapılarını gücləndirmək, onların hermetikliyini təmin etmək lazımdır. Ekstremal şəraitlərdə daldalanmaq üçün binanın zirzəmisindən də istifadə etmək mümkündür.

5.3. Tibbi təminat.

Düşmən hücumu zamanı daimi heyətin və şagirdlərin sayamlılığının qorunub saxlanması, zərərçəkmişlərə vaxtında tibbi yardımın göstərilməsi məqsədilə tibb təminatı təşkil edilir. Tibbi təminatı aşağıdakılar həyata keçirir:

- daimi heyətin və şagirdlərin tibbi təminatını - təhsil müəssisəsinin ştatlı tibb bacısı və yaşayış yeri üzrə sahə həkimi;
- xəstəxana xidmətini - yaxınlıqda yerləşən müəliçə oçayının tibb personalı.

5.4. Yanğın əleyhinə təminat.

Təhsil müəssisəsində yanyın əleyhinə tədbirlərin aparılması üçün yanyın hidrantları şlanqlarla birlikdə, yanyın su tutumu, odsöndürən balonlar, yanyın əleyhinə şitlər, qum dolu qutular saz vəziyyətdə olmalıdır.

5.5. İctimai qayda-qanunun təmin edilməsi.

Təhsil müəssisəsində təhlükəsizlik tədbirlərinin keçirilməsi, ərazidə və sinif otaqlarında qayda-qanunun saxlanılması ictimai asayişin mühafizəsi komandasına həvalə etmək lazımdır. Bu komanda daimi heyətdən və yuxarı sinif şagirdlərindən yaradılmaqla məktəbdə buraxılış rejiminə ciddi nəzarət edir, məktəbin ərazisində perimetr boyunca patrul xidmətini təşkil edir.

6. Qarşılıqlı əlaqənin təşkili.

Yaxınlıqda yerləşən idarə, müəssisə və təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqə aşağıdakı suallar üzrə həyata keçirilir:

- qarşılıqlı xəbərdarlığın təşkili;
- yaranmış vəziyyət barəsində informasiya mübadiləsinin aparılması;
- xilasetmə işlərinin aparılması;
- təkrar zərbə zamanı əhalinin daldalanması;
- ictimai qayda-qanunun təmin edilməsi və maddi sərvətlərin qorunub saxlanması.

III BÖLMƏ

DÜŞMƏNİN QƏFİL HÜCUMU ZAMANI TƏHSİL MÜƏSSİSƏSİNDƏ YERİNƏ YETİRİLƏN MÜLKİ MÜDAFİƏ TƏDBİRLƏRİ

1. “Hamının diqqətinə” siqnalı ilə hava həyəcanı, kimya həyəcanı, radiasiya təhlükəsi və digər təhlükə haqqında məlumatların alınması zamanı tədbirlərin təşkili və keçirilməsi qaydası.

Düşmənin qəfil hücumu zamanı təhsil müəssisəsinin yerləşdiyi ərazidə hava həyəcanı, kimya həyəcanı, radiasiya təhlükəsi və digər təhlükə haqqında məlumatlar alındıqda məktəbin daimi heyətinin və şagirdlərin xəbərdar edilməsi elektrik sirenlərini işə salmaqla **“Hamının diqqətinə”** siqnalının verilməsi ilə, televiziya və radioyayım kanalları vasitəsilə, hərəkətdə olan nəqliyyat

vasitələrinin səsüçaldan cihazlarından istifadə etməklə həyata keçirilir. Yaranmış şəraitdən asılı olaraq **“Hava həyəcanı”**, **“Kimya həyəcanı”** və **“Radiasiya təhlükəsi”** siqnallarından biri televiziya və radioyayım kanalları vasitəsi ilə 5 dəqiqə müddətində 3 dəfə təkrar olunmaqla verilir, təhlükənin xarakteri və belə hallarda davranış qaydaları barədə səsli məlumatlar əhaliyə çatdırılır. Bu çür təhlükələr zamanı məktəbin daimi heyəti, mülki müdafiə qüvvələrinin şəxsi heyəti şəhər telefonları və xəbərdarlıq sxeminə uyğun çaparlar vasitəsi ilə xəbərdar edilir. Qeyd olunan təhlükələrdən biri yaranarsa, təhsil müəssisəsinin rəhbərliyi tərəfindən aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir:

- alınan siqnal təhsil müəssisəsinin daimi heyətinə və şagirdlərə çatdırılır;
- elektrik enerjisi, qaz və su təchizatı mənbələri baylanılır;
- daimi heyət və şagirdlər məktəbin zirzəmisində hazırlanmış xüsusi otaqlarda yerləşdirilir;
- daimi heyətə və şagirdlərə fərdi mühafizə vasitələri paylanılır (əgər təhsil müəssisəsində mühafizə vasitələrinin ehtiyatı yaradılıbsa);
- günün qaranlıq saatlarında işıyı gizlətmə tədbirləri həyata keçirilir.

2. “Hamının diqqətinə” siqnalı ilə hava həyəcanının, kimya həyəcanının, radiasiya təhlükəsinin və digər təhlükənin qurtarması barədə məlumatın alınması üzrə tədbirlərin təşkili və keçirilməsi qaydası.

“Hamının diqqətinə” siqnalı ilə hava həyəcanının, kimya həyəcanının, radiasiya təhlükəsinin və digər təhlükənin qurtarması barədə məlumatın alınması ilə ____ təhsil müəssisəsində aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir:

- daimi heyətin və şagirdlərin xəbərdar edilməsi üçün sıradan çıxmamış rabitə və xəbərdarlıq vasitələri ilə alınan siqnal təkrarlanır;
- rayon (şəhər) təhsil şöbəsi ilə rabitə əlaqəsi yaradılır və məktəbdə yaranmış vəziyyətin ilkin məlumatları məruzə edilir;
- təhsil müəssisəsinin mülki müdafiə planı həyata keçirilir;
- pozulmuş idarəetmənin, rabitə və xəbərdarlığın bərpası üzrə tədbirlər görülür;
- zərərçəkənlərə ilk tibbi yardım təhsil müəssisəsinin tibb məntəqəsi tərəfindən həyata keçirilir (tibb məntəqəsi olmayan təhsil müəssisəsində isə yaradılmış sanitar postu tərəfindən);
- yaranmış vəziyyət qiymətləndirilir və qəza-xilasetmə işlərinin aparılmasına qərar qəbul edilir;
- radiasiya mühafizə rejimləri tətbiq edilir (radiasiya təhlükəsi yaranarsa).

Əlavələr:

1. _____təhsil müəssisəsində mülki müdafiənin 20__c__ il yanvarın 1-nə olan vəziyyətinin əsas göstəriçiləri.

2. Mülki müdafiənin sülh dövründən müharibə vəziyyətinə keçirilməsi zamanı _____ təhsil müəssisəsində yerinə yetirilən əsas tədbirlərin təqvim planı.

3. Təhsil müəssisəsinin daimi heyətinin və onların ailə üzvlərinin daimi yaşayış yerində və şəhərkənarı ərazidə daldalanması hesabı.

4. Mülki müdafiənin xəbərdarlıq siqnalları üzrə şagirdlərin daldalanması hesabı.

5. Daimi heyətin və onların ailə üzvlərinin təxliyə (evakuasiya) edilməsi hesabı.

6. Təhsil müəssisəsinə fərdi mühafizə vasitələrinin verilməsi qaydası və təminat hesabı.

7. Mülki müdafiə qüvvə və vasitələrinin tərkibi.

8. İdarəetmənin, rabitə və xəbərdarlığın təşkili sxemi.

9. İdarəetmə məntəqəsində növbətçiliyin aparılması çədvəli.

Mülki müdafiə qərarqahının rəisi _____

(imzası, soyadı, adı)

_____ təhsil müəssisəsində mülki müdafiənin
20__c__ il yanvarın 1-nə olan vəziyyətinin

ƏSAS GÖSTƏRİCİLƏRİ

s/s	Göstəricilərin adı	Ölçü vahidi	Göstəricilər
I. Ümumi məlumatlar			
1	İşçilərin sayı, o cümlədən	nəfər	
1.1	Müəllimlər	nəfər	
1.2	Texniki işçilər	nəfər	
2	Şagirdlərin sayı, o cümlədən	nəfər	
2.1	I-IV sinif şagirdləri	nəfər	
2.2	V-XI sinif şagirdləri	nəfər	
3	Zirzəminin tutumu	nəfər	
4	Binanın sahəsi	m ²	
5	Məktəbin ümumi ərazisi	m ²	
II. Daimi heyətin və şagirdlərin daldalanması			
1	Cəmi daldalanmalıdır, o cümlədən	nəfər	
1.1	Daimi heyət	nəfər	
1.2	Şagirdlər	nəfər	
2	Cəmi daldalanır, o cümlədən	nəfər	
2.1	Radiasiya əleyhinə daldalanaçaqda	nəfər	
2.2	Zirzəmidə	nəfər	
2.3	Digər yeraltı otaqlarda	nəfər	
III. Fərdi mühafizə vasitələri ilə təminat			
3	Fərdi mühafizə vasitələri ilə təmin olunmalıdır	nəfər	
3.1	Daimi heyət	nəfər	
3.2	Şagirdlər	nəfər	
4	Əleyhqazla təmin olunub	%	
4.1	Daimi heyət	%	
4.2	Şagirdlər	%	
5	Əleyhqazların saxlanması təşkil olunub:		
5.1	İş yerlərində	ədəd	
5.2	Anbarda	ədəd	
6	Mülki Müdafiə Səfərbərlik Ehtiyat Anbarından əleyhqazların alınması planlaşdırılır	ədəd	
IV, Təxliyə (evakuasiya) tədbirləri			
1	Daimi heyətin və onların ailə üzvlərinin təxliyəsi planlaşdırılır çəmi, o cümlədən	nəfər	
1.1	- fəlakətli subasma zonasından	nəfər	
1.2	- ehtimal olunan kimyəvi zəhərlənmə zonasından	nəfər	
1.3	- ehtimal olunan radioaktiv zəhərlənmə zonasından	nəfər	
1.4	- düşmən hücumu ehtimal olunan sərhədyanı ərazidən	nəfər	
2	Daimi heyətin və onların ailə üzvlərinin təxliyəsi planlaşdırılır:	nəfər	
2.1	Avtomobillərlə	nəfər	
2.2	Piyada qaydada	nəfər	
3	Təxliyənin ümumi müddəti	saat	
4	Təxliyə edilənlərin yerləşdirilməsi planlaşdırılır:		
4.1	- idarə, müəssisə və təşkilatların binalarında	nəfər	

4.2	- yaşayış sektorunda	nəfər	
5	Təxliyə edilənlərin mövcud normalara uyğun təminat imkanları:		
5.1	- içməli su ilə	nəfər	
5.2	- ərzaq məhsulları ilə	nəfər	
5.3	- tibbi vasitələrlə	nəfər	
V. Mülki müdafiə dəstələri			
1	Mülki müdafiə dəstələri cəmi, o cümlədən	ədəd	
		nəfər	
1.1	Yanyından mühafizə komandası	ədəd	
		nəfər	
1.2	Xilasetmə manqası	ədəd	
		nəfər	
1.3	Sanitar postu	ədəd	
		nəfər	
1.4	Radiasiya və kimya müşahidə postu	ədəd	
		nəfər	
1.5	Sıyınaçaq və daldalanaçaqlara xidmət manqası	ədəd	
		nəfər	
1.6	İçtimai asayişin mühafizəsi komandası	ədəd	
		nəfər	
		nəfər	
1.7	FMV-nin paylanma məntəqəsi	ədəd	
		nəfər	
1.8	ədəd	
		nəfər	

Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____
(imzası, soyadı, adı)

**Mülki müdafiənin sülh dövründən müharibə vəziyyətinə keçirilməsi zamanı
_____ təhsil müəssisəsində yerinə yetirilən əsas tədbirlərin**

TƏQVİM PLANI

s/s	Tədbirlərin adı	İcra müddəti	Məsul icraçılar
MÜLKİ MÜDAFİƏNİN SÜLH DÖVRÜNDƏN MÜHARİBƏ VƏZİYYƏTİNƏ PLANLI QAYDADA KEÇİRİLMƏSİ ZAMANI			
1. Mülki müdafiənin I qrup ilknövbəli tədbirlərinin tətbiqi ilə			
1.1	Rəhbər heyəti toplamaq, vəziyyəti çatdırmaq və onlara tapşırıqlar qoymaq	“S”+ 0,5-2 saat	Təhsil müəssisəsinin rəhbəri, rabitə və xəbərdarlıq manqası
1.2	Mülki müdafiə planını və mühafizə quryusunun doldurulması qaydasını dəqiqləşdirmək	“S”+ 1 saat	MM qərargahı, mühafizə quryusuna xidmət manqasının komandiri
1.3	Fərdi mühafizə vasitələrinin paylanma məntəqəsini açmaq	“S”+ 2 saat	Təsərrüfat müdiri, xilasetmə qrupunun komandiri
1.4	Mülki müdafiə dəstələrini daimi heyətlə komplektləşdirmək	“S”+ 1 saat	MM qərargahı rəisinin köməkçisi, dəstə komandirləri
1.5	İctimai asayişin mühafizəsinin və yan[ın təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi üzrə hazırlıq tədbirlərini aparmaq	“S”+ 2 saat	MM qərargahı rəisinin köməkçisi, ictimai asayişin mühafizəsi və yanyın təhlükəsizliyi komandalarının komandirləri
1.6	Təhsil müəssisəsinin idarəetmə məntəqəsini hazır vəziyyətə gətirmək, rabitə və xəbərdarlıq vasitələrinin sazlığını yoxlamaq	“S”+ 1 saat	MM qərargahı rəisinin köməkçisi, rabitə və xəbərdarlıq manqasının komandiri
1.7	İdarəetmə məntəqəsində pedoqoji heyətin fasiləsiz növbətçiliyini təşkil etmək	"S"+1 saat	MM qərargahının rəisi
1.8	Təhsil müəssisəsinin ərazisində sadə daldalanaçayın tikilməsi üçün lazım olan tikinti materiallarını və alətləri hazırlamaq (mühafizə quryusu olmadıqda)	“S”+ 2 saat	Təsərrüfat müdiri, xilasetmə qrupunun komandiri
1.9	Radiasiya-kimya kəşfiyyatı və dozimetrik nəzarət cihazlarını aldıqdan sonra onların iş qabiliyyətini yoxlamaq	“S”+ 1 saat	MM qərargahının rəisi, RKM postunun komandiri
1.10	Əmək təlimi dərslərində pambıqlı tənzip saryıların hazırlanmasını təşkil etmək	Tədris prosesində	Müəllimlər və sinif rəhbərləri
2. Mülki müdafiənin II qrup ilk növbəli tədbirlərinin tətbiqi ilə			
2.1	Təhsil müəssisəsinin rabitə və xəbərdarlıq vasitələrini hazır vəziyyətə gətirmək	“S”+ 0,5 saat	MM qərargahı rəisinin köməkçisi, rabitə və xəbərdarlıq manqasının komandiri
2.2	Təhsil müəssisəsinin mühafizə quryusunun (zirzəminin) hazırlığını yoxlamaq	“S”+ 2 saat	MM qərargahı, mühafizə quryusuna xidmət manqasının komandiri

2.3	Mühafizə qurğusuna qoyulacaq ərzaqın və dərman vasitələrinin alınma qaydasını dəqiqləşdirmək	“S”+ 0,5 saat	Təsərrüfat müdiri
2.4	Radiasiya və kimya müşahidə postunun açılmasını təşkil etmək	"S"+ 1 saat	MM qərargahının rəisi, RKM postunun komandiri
2.5	Təhsil müəssisəsinin əyani vəsaitlərinin və digər əmlakların şəhərkənarı əraziyə çıxarılmaya hazırlamaq	“S”+ 3 saat	Təsərrüfat müdiri, müəllimlər
2.6	Əmək təlimi dərslərində pambıqlı tənzip saryıların hazırlanmasını təşkil etmək	Tədris prosesində	Təsərrüfat müdiri, müəllimlər, sinif rəhbərləri
2.7	Təhsil müəssisəsinin binasının və qalan əmlakların ərazi polis orqanının mühafizəsinə təhvil verilməsini təşkil etmək	Təxliyə prosesi başa çatdıqdan sonra	Təsərrüfat müdiri
3. Mülki müdafiənin ümumi hazırlıq tədbirlərinin tətbiqi ilə			
3.1	Təhsil müəssisəsinin mülki müdafiə planını tətbiq etmək və fasiləsiz növbətçiliyi təşkil etmək	“S”+ 0,5 saat	Təhsil müəssisəsinin rəhbəri, MM qərargahı
3.2	Binanın zirzəmisini daldalanacaq kimi hazırlamaq	“S”+ 6 saat	Xilasetmə komandasının komandiri
3.3	Radiasiya və kimya müşahidə postunun açılması üçün məktəbin ərazisində yer hazırlamaq	“S”+ 1 saat	MM qərargahının rəisi, RKM postunun komandiri
3.4	Mülki müdafiə dəstələrini şəxsi heyətlə komplektləşdirmək və mövcud mühafizə vasitələri ilə təchiz etmək	“S”+ 2 saat	Təsərrüfat müdiri
3.5	Daimi heyətin və onların ailə üzvlərinin təxliyə edilməsi hesabatlarını dəqiqləşdirmək	“S”+ 0,5 saat	MM qərargahı rəisinin köçürmə üzrə köməkçisi
3.6	İşıqıgizlətmə və yangın əleyhinə tədbirləri həyata keçirmək	“S”+ 1 saat	MM qərargahının rəisi, təsərrüfat müdiri, sinif rəhbərləri
3.7	Təhsil şöbəsinin göstərişi ilə əyani vasitələrin və digər əmlakların şəhərkənarı əraziyə çıxarılmasına hazırlıq görmək	“S”+ 2 saat	Təsərrüfat müdiri, müəllimlər
4. Təxliyə (evakuasiya) tədbirlərinin aparılmasına sərəncamın alınması ilə			
4.1	Dərsləri dayandırmaq, bütün şagirdləri evə buraxmaq	“S”+ 1 saat	Təhsil müəssisəsinin rəhbəri, MM qərargahı rəisinin köçürmə üzrə köməkçisi
4.2	Əmlakların şəhərkənarı əraziyə daşınması üçün nəqliyyat məsələlərini həll etmək. Yükləmə komandasını komplektləşdirmək	“S”+ 2 saat	
4.3	Təhsil müəssisəsinin binasının ərazi polis orqanının mühafizəsinə təhvil verilməsini təşkil etmək	“S”+ 6 saat	Təsərrüfat müdiri
4.4	Köçürmə qrupunun işini təşkil etmək və rayon (şəhər) fəvqəladə hallar komissiyası ilə qarşılıqlı əlaqə yaratmaq	“S”+ 3 saat	MM qərargahı rəisinin köçürmə üzrə köməkçisi
4.5	Şəhərkənarı ərazidə müvəqqəti məskunlaşmış daimi heyətin və şagirdlərin maddi-texniki təminat məsələlərini həll etmək	“S”+ 24 saat	Təhsil müəssisəsinin rəhbəri

5. Düşmənin qəfil hücumu zamanı			
5.1	Hava həyəcanı barədə signalı məktəbin bütün şəxsi heyətinə çatdırmaq	“S”+ 3-5 dəq	MM qərargahının rəisi
5.2	Elektirk enerjisi, qaz və istilik təchizatı mənbələrini bağlamaq	“S”+ 3 dəq	Təsərrüfat müdiri
5.3	Mövcud fərdi mühafizə vasitələrini şəxsi heyətə paylamaq	“S”+ 15 dəq	
5.4	Daimi heyəti və şagirdləri mühafizə quryusunda yerləşdirmək	“S”+ 15 dəq	MM qərargahı, sinif rəhbərləri və müəllimlər
5.5	Mühafizə quryusunda qayda qanunun saxlanılmasını təmin etmək	Bütün dövrdə	Sinif rəhbərləri, müəllimlər
6. Düşmən hücumundan sonra			
6.1	Pozulmuş idarəetməni, rabitə və xəbərdarlıq vasitələrini bərpa etmək	Bərpa işlərinin sonunadək	MM qərargahı rəisinin köməkçisi
6.2	Qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılmasını təşkil etmək	“S”+ 3 saat	MM qərargahı rəisinin köməkçisi, xilasetmə komandasının komandiri
6.3	Zədələnmişlərə ilk tibbi yardımın göstərilməsini təşkil etmək	Xilasetmə işləri aparılan dövrdə	MM qərargahının rəisi, xilasetmə komandası, sanitariya postu

Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____
(imzası, soyadı, adı)

Təhsil müəssisəsinin daimi heyətinin və onların ailə üzvlərinin daimi yaşayış yerində və şəhərkənarı ərazidə daldalanmasının

HESABATI

s/s	Daldalanma üzrə tədbirlər	Daimi yaşayış yerində	Şəhərkənarı ərazidə
		Mühafizə quryusunun sayı/daldalananların sayı	Mühafizə quryusunun sayı/daldalananların sayı
1	Daimi heyət və onların ailə üzvləri daldalanmalıdır		
2	Mövcud mühafizə quryularında:		
	- mühəndis-texniki tədbirlərin normalarına cavab verən radiasiya əleyhinə daldalanaçaqlarda		
	- zirzəmilərdə		
	- digər yeraltı otaqlarda		
3	Sadə daldalanaçaqların tikilməsi planlaşdırılır		
4	Çəmi daldalana bilər		

Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____
(imzası, soyadı, adı)

Mülki müdafiənin xəbərdarlıq siqnalları üzrə şagirdlərin daldalanmasının

HESABATI

s/s	Xəbərdarlıq siqnalının adı	Daldalanma yeri (otaqlar) və hansı siniflər daldalanır	Daldalanma yerləri (otaqları)		Daldalanaların sayı (nəfər)	Cavabdeh şəxs
			sahəsi m ²	həçmi m ³		
1	Radiasiya təhlükəsi					
	Kimya həyəcanı					
2	Hava həyəcanı					

Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____
(imzası, soyadı, adı)

Daimi heyətin və onların ailə üzvlərinin təxliyə (evakuasiya) edilməsinin**HESABATI**

Təxliyə (evakuasiya) olunmalıdır çəmi _____ nəfər, o çümlədən daimi heyət _____ nəfər, onların ailə üzvləri _____ nəfər.

Təxliyə edilir _____ nəfər avtomobillə, _____ nəfər piyada qaydada.

Təxliyə (evakuasiya) tədbirləri "S"+ _____ saatdan etibarən başlayır, davam etmə müddəti _____ saat.

Toplanış-köçürmə məntəqəsinin (TKM) №-si, ünvanı (_____ küçəsi, telefon _____).

s/s	Bölmələrin (qrupların) adı	Təxliyə edilməlidir			TKM-nin №-si, çatma vaxtı	Mənim və göndərmə məntəqəsi	Düşmə məntəqəsi/ çatma vaxtı	Yerləşmə məntəqəsinə hərəkət qaydası	Şəhərkənarı ərazidə yerləşmə yeri (yaşayış məntəqəsinin, küçənin adı, evin №-si)
		daimi heyət	onların ailə üzvləri	çəmi					
_____ №-li avtomobil dəstəsi									
_____ №-li piyada dəstəsi									

Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____
(imzası, soyadı, adı)

**_____ təhsil müəssisəsinin daimi heyətinə və şagirdlərə
fərdi mühafizə vasitələrinin verilməsi qaydası və təminatın**

HESABATI

s/s	Tabeli bölmələrin (siniflərin) adı	Təmin olunmalıdır		Fərdi mühafizə vasitələri			Tibbi mühafizə vasitələri			Paylanma yeri
		daimi heyət	şagirdlər	Əleyhqaz QP-5, PDF-D PDF-Ş	Respirator R-2 R-2D	Pambıqlı tənziq saryı (PTS)	fərdi aptekçə (AI-2)	Fərdi saryı paketi (IPP)	Kimya əleyhinə fərdi zərf (KƏFZ)	
				var/ tələb olunur	var/ tələb olunur	var/ tələb olunur	var/ tələb olunur	var/ tələb olunur	var/ tələb olunur	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____
(imzası, soyadı, adı)

MÜLKİ MÜDAFİƏ QÜVVƏ VƏ VASİTƏLƏRİNİN TƏRKİBİ

İşçilərin ümumi sayı _____ nəfər, onlardan:

- mülki müdafiə dəstələrinin tərkibinə daxil edilib _____ nəfər (___%);
- mülki müdafiə dəstələrinin tərkibinə daxil olmayan işçilər _____ nəfər (___%).

s/s	Mülki müdafiə dəstələrinin adı	Dəstələrin sayı		Şəxsi heyətin sayı		Təchizatı			Hazırlıq müddəti "S"+
		cəmi	o cümlədən yüksək hazırlıqlı	cəmi	o cümlədən yüksək hazırlıqlı	radiasiya kimya kəşfiyyat cihazları	rabitə vasitələri	və s.	
1	Xilasetmə qrupu								
2	Sanitar postu								
3	Radiasiya və kimya müşahidə postu								
4	Daldalanacaqlara xidmət mənzəsi								
5	İctimai asayişin mühafizəsi komandası								
6	Rabitə və xəbərdarlıq mənzəsi								
7	Təmir mənzəsi								
8	FMV-nin paylanma məntəqəsi								
9								

Mülki müdafiə qərargahının rəisi _____
(imzası, soyadı, adı)

**2017/2018-ci ildə mülki müdafiə və fəvqəladə hallar sahəsində hazırlığın yekunları və
2018/2019-cu tədris ilində qarşıya qoyulan vəzifələr haqqında**

_____ tam orta məktəbinin direktorunun

ƏMRİ

№ _____

“ _____ ” _____ 20__ci__ il. _____ şəhəri

**Məzmunu: “20__ç__ ildə mülki müdafiə və fəvqəladə hallar sahəsində hazırlığın yekunları
və yeni tədris ilində qarşıya qoyulan vəzifələr haqqında”**

20__c__ ildə _____ təhsil müəssisəsində daimi heyətin, şagirdlərin və hərbişdirilməmiş mülki müdafiə dəstələrinin mülki müdafiə və fəvqəladə hallara hazırlanması Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1998-çi il 25 sentyabr tarixli 193 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında fəvqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanması qaydaları”na və “Mülki müdafiə, təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə hallardan müdafiə sahəsində Proqram”ın tələblərinə uyğun həyata keçirilmişdir. Tədris dövründə mülki müdafiə dərsləri ayda iki dəfə olmaqla, 2-çi sinifdə 6 saat, 5-çi sinifdə 8 saat və 6-çı sinifdə 8 saat həcmində sinif rəhbərləri tərəfindən tədris olunmuşdur.

____ №-li tədris qrupunda (qrup rəhbəri _____) məşyələlər müntəzəm olaraq keçirilmiş, məşyələlərin uçotu jurnalı düzgün aparılmış, dərslər proqramı yerinə yetirilmişdir.

____ №-li tədris qrupunda (qrup rəhbəri _____) məşyələlər müntəzəm olaraq keçirilməmiş, davamiyyət aşayı səviyyədə olmuş, əməli tədbirlərin keçirilməsində axsamalara yol verilmiş, məşyələlərin uçotu jurnalı işlənilməmişdir.

Hər iki qrupda məşyələlərin keçirilməsi zamanı əyani vasitələrdən istifadə edilməmiş, tibb mövzuları üzrə məşyələlərin keçirilməsinə məktəbin tibb işçisi, habelə kimya və biologiya fənn müəllimləri çəlb edilməmiş, dərslərin plan-konspektləri hazırlanmış və əməli məşyələlər yetərinçə keçirilməmişdir.

“ _____ ” _____ tarixdə məktəbdə “Yanyın və digər fəvqəladə hadisələr zamanı daimi heyətin və şagirdlərin fəaliyyəti” mövzusunda məşq keçirilmişdir. Məşq zamanı təhsil müəssisəsinin binasından şagirdlərin və xidmət heyətinin təcili təxliyəsinə müəllimlərin operativliyi və mütəşəkkilliyi hiss edilməmişdir. Fiziki tərbiyə müəllimi _____ idman meydançasında şagirdlərin toplanma yerini yaxşı hazırlamışdır. Sinif rəhbərləri _____ (adlarını sadalamaq) məşq zamanı bacarıqlı fəaliyyət göstərdilər.

20__c__ ildə buraxılmış səhvlərin aradan qaldırılması və yeni 20__ç__ tədris ilində mülki müdafiə və fəvqəladə hallar sahəsində daimi heyətin və şagirdlərin hazırlığının artırılması məqsədilə

ƏMR EDİRƏM:

1. 20__c__ tədris ilində _____ təhsil müəssisəsində rəhbər, komandir-rəis heyətinin, mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyətinin və şagirdlərin hazırlanmasında başlıca məqsəd ehtimal olunan təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə halların nəticələrinin azaldılmasına, şagirdlərin (əməkdaşların) həyatının xilas edilməsinə və sayamlılığının qorunmasına, maddi itkilərin həcmindən azaldılmasına yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsinə, qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsi üçün qüvvə və vasitələrin hazırlığının təmin edilməsinə və əməkdaşların fəvqəladə hallarda fəaliyyətə hazırlığının artırılmasına yönəldilmiş tədbirlər həyata keçirilsin.

2. Rəhbər, komandir-rəis heyətinin və texniki işçilərin hazırlığı planlı məşyələlərdə qüvvədə olan 15 saatlıq dərslər proqramına uyğun təşkil edilsin.

3. Tədris ili 20__c__ il yanvarın ___-də başlansın və 30 noyabr 20__ç__ il tarixdə başa çatdırılsın.

4. Tədris qruplarının rəhbərləri yeni tədris ili başlananadək (iyul-avqust ayları ərzində) Naxçıvan Muxtar Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin mülki müdafiə kursunda müvafiq hazırlıq keçsinlər.

5. Mülki müdafiə qərargah rəisinə tapşırılsın ki, təhsil müəssisəsinin maddi-tədris bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində işləri davam etdirilsin, tibbi mövzular üzrə məşyələlərin keçirilməsinə tibb işçisi, daha hazırlıqlı kimya və biologiya müəllimləri çəlb edilsin.

6. Tədris qruplarının rəhbərlərinə (_____) tapşırılsın ki, şəxsi heyətin hazırlığı müasir tələblər nəzərə alınmaqla həyata keçirilsin, məşyələlərin plan-konspektləri işlənilib hazırlansın və təsdiq edilməsi üçün mənə təqdim edilsin.

7. “1 mart - Ümumdünya Mülki Müdafiə günü” münasibətilə təhsil müəssisəsində kütləvi tədbirlər keçirilsin, şagirdlərin və xidmət heyətinin hazırlığını yoxlamaq üçün “Təhsil müəssisəsinin inzibati binasında partlayış təhlükəsi zamanı şagirdlərin və xidmət heyətinin fəaliyyəti” mövzusunda məşq keçirilsin, ibtidai siniflərdə viktorinalar təşkil edilsin.

8. Mülki müdafiə qərargahı rəisinin təxliyə (evakuasiya) tədbirləri üzrə köməkçisi (_____) hər mərtəbənin təxliyə sxemini yeniləsin, mövcud ilkin yanyınsöndürmə vasitələrinin konkret şəxslərə təhkim olunmasını təmin etsin və onların hazırlığına xüsusi diqqət versin.

9. Mülki müdafiə qərargahının rəisi müxtəlif fəvqəladə hallar zamanı rəhbər heyətin xəbərdar etmə sxemini tərtib etsin.

10. Fəvqəladə hallar komissiyasının sədri təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə hallarda daimi heyətin və şagirdlərin fəaliyyəti üzrə stendlər hazırlansın.

11. Təhsil müəssisəsinin hərbi rəhbəri hərbi kabinetin əyani tədris vasitələri ilə təkmilləşdirilməsi işini davam etdirsin.

12. Mülki müdafiə qərargahının rəisi təhsil müəssisəsinin binasından təcili təxliyə (evakuasiya) zamanı göstərişlərin yaxşılaşdırılması məqsədilə sinif rəhbərləri ilə məşyələ keçirsin, onların vəzifələrini və məsuliyyətini onlara bir daha çatdırsın.

13. Mülki müdafiə və fəvqəladə hallar sahəsində əldə olunan nailiyyətlərə görə şəxsi heyət müvafiq qaydada mükafatlandırılınsın.

14. Əmr təhsil müəssisəsinin bütün əməkdaşlarına elan edilsin.

Direktor _____
(imzası, soyadı, adı)

Ümumtəhsil məktəblərinin 2, 5 və 6-cı siniflərində mülki müdafiə dərslərinin keçirilməsi qaydası

6.1. Ümumi müddəalar.

Əhalinin fəvqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində hazırlanması mülki müdafiənin əsas vəzifələrindən biridir. Fəvqəladə hadisələrdən müdafiə üçün respublikanın bütün əhalisi, o cümlədən ümumtəhsil məktəblərin şagirdləri hazırlanır. Bu məqsədlə 6-17 yaşlı şagirdlərə sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hadisələrdən mühafizə üsulları, 17 yaşından yuxarı şəxslərə isə, əlavə olaraq fəvqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə fəaliyyət qaydaları da öyrədilir.

“Azərbaycan Respublikasında fəvqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanması Qaydaları” haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-çi il tarixli, 193 nömrəli qərarında göstəriləyi kimi ümumtəhsil məktəblərində mülki müdafiə fənni ayda iki dəfə olmaqla, 2-ci sinifdə 6 saat, 5 və 6-cı siniflərdə 8 saat tədris olunur. Məşğələlər 2 və 5-ci siniflərdə tədris ilinin ikinci yarımildə, 6-cı sinifdə birinci yarımildə hər biri 40 dəqiqəlik dərslər kimi tədris olunur.

Bütün məşğələlər məktəblərin dərslər çədvəllərində bədən tərbiyəsi fənninin tədris saatlarına daxil edilir və sinif rəhbərləri tərəfindən tədris olunur. Tibbi hazırlıq üzrə məşğələlərin keçirilməsinə məktəblərin tibb işçiləri, tibb bacısı, proqramı üzrə hazırlıyı olan biologiya və digər fənn müəllimləri cəlb edilir.

Ümumtəhsil məktəblərin 6-çı sinif şagirdlərində tibbi hazırlıq dərslərinin keçirilməsinə Naxçıvan Muxtar Respublikası Səhiyyə və Fəvqəladə Hallar Nazirlikləri metodiki köməklik göstərir və məktəblərin sifarişləri əsasında bu nümunəvi dərslərin keçirilməsi üçün mütəxəssislər ayırırlar. Ümumtəhsil məktəblərinin 10-11-çi sinif şagirdlərinə mülki müdafiə gənclərin çayırışaqədərki hazırlıq proqramında nəzərdə tutulan həcmdə hərbi rəhbər tərəfindən tədris olunur. 2, 5 və 6-çı siniflərin rəhbərləri tədris ilinin əvvəlində Fəvqəladə Hallar Nazirliyinin mülki müdafiə kursunda 1-2 günlük tədris-metodiki toplanışlarda ixtisasartırma kursunu keçirlər.

Qüvvədə olan proqram üzrə, ümumtəhsil məktəblərində mülki müdafiə məşğələlərinin praktik təmayülə malik olması daha məqsədəuyğundur. Məşğələnin aparılması metodikasının əsasını - müəllimin qısa söhbəti, fəaliyyət qaydalarının nümunəvi surətdə göstərməsi və dəqiq izah edilməsi, şagirdlərdə əməli vərdişlərin yaradılması üçün məşqlərin keçirilməsi təşkil edir.

Məşğələlərə daha səmərəli hazırlaşmaq və onları keyfiyyətli keçirmək məqsədilə müəllim mülki müdafiəyə dair metodiki və əyani vəsaitdən, texniki tədris vasitələrindən istifadə edir.

Hər bir mövzu üzrə məşğələ ərəfəsində məktəbin hərbi rəhbəri müəllimlərə qısa məlumat versə, daha yaxşı olar. Məşğələdə mülki müdafiəyə aid əyani vəsaitlərdən (slydlar, videolar, plakatlar və s.) istifadə qaydaları barədə daha təcrübəli mütəxəssisin konkret məsləhətləri müəllimlərin bu sahədəki işini xeyli yüngülləşdirir. Məktəbdə hərbi rəhbər tərəfindən hər bir mövzu üçün heç olmazsa minimum əyani vəsaitlər dəsti yaradılmalı, ondan müxtəlif siniflərdə istifadə edilməsi ardıcılığını dərslər çədvəlindən asılı olaraq müəyyən edilməlidir.

İbtidai siniflərdə mülki müdafiə məşğələlərinin yekunu olaraq, tədris ilinin sonunda şagirdlər aşağıdakıları bilməlidir:

- fəvqəladə hallarda əhalinin xəbərdar edilməsi qaydalarını;
- əleyhqazın, respiratorun, tənəffüs üzvlərinin sadə mühafizə vasitələrinin təyinatını, quruluşunu və istifadə qaydalarını;
- hava hücumu zamanı mühafizə quruluşunun doldurulması ardıcılığını, orada yerləşmək və davranış qaydalarını;
- yerli şərait üçün seçiyəvi olan təbii fəlakət və qəzaların nəticələrindən mühafizə üsullarını bacarmalıdır;
- fəvqəladə hallar zamanı düzgün fəaliyyət göstərməyi;
- əleyhqazda, respiratorla qalmaq vərdişlərinə malik olmayı;
- təbii fəlakət və qəzalar zamanı ayıllı fəaliyyət göstərməyi.

Ümumtəhsil məktəblərinin 2, 5 və 6-cı siniflərdə mülki müdafiə məşyələlərinin keçirilməsi metodikası

İKİNCİ SİNİF

Mövzu 1: “Məktəblilərə mülki müdafiə haqqında anlayış”

Məşyələ xalqımızın qəhrəmanlıq ənənələri, torpaqlarımızın bütövlüyü uyrunda mübarizə barədə müəllimin söhbəti ilə başlanır (1-çi tədris sualı). Sonra şagirdlərə mülki müdafiənin məqsədi və vəzifələri haqda məlumat verilir (2-çi tədris sualı). Onlara məktəbdə, evdə, küçədə mülki müdafiə tədbirlərini yerinə yetirmək üçün nəyi bilməli və bacarmalı olduqları izah edilir (3-çü tədris sualı). Məşyələnin məzmunu belə ola bilər:

Mülki müdafiə sistemi bütün dövrlərdə və hər bir ölkədə olub. Azərbaycan xalqının da bu sahədə öz tarixi ənənələri vardır. Xalqımız öz övladlarını, sərhədlərini yadelli işyalçılardan qorumaq üçün möhkəm mühafizə istehkamları tikib, qadınlara, uşaqlara hər ehtimala qarşı özünümühafizə qaydalarını öyrədiblər. Hazırda ölkəmizin ərazisində ulu babalarımızın tarixi yadigarı olan İçərişəhərin qala divarları, Qız qalası, Şuşa qalası, Əlinçə qalası, habelə onlarla başqa möhtəşəm qalalar, qəsrlər, mayaralar vaxtilə möhkəm mühafizə istehkamları olub, adamları düşməndən qoruyub.

Müharibələrin miqyası, dayıdıçılıq dairəsi artdıqça, mühafizə quryuları da ona müvafiq olaraq təkmilləşdirilir. İkinci Dünya Müharibəsi zamanı çəbhə bizdən kifayət qədər uzaq olsa da, havadan ərazimizi bombalamaq ehtimalı vardı. Buna görə də hava hücumundan mühafizə üçün şəhərlərdə, qəsəbələrdə sıymaçaqlar düzəldilirdi. Hazırda respublikamızda müharibə təhlükəsinin olduğu bir şəraitdə bu ənənə davam etdirilir. İndi atom əsrində yaşayırıq, mühafizə quryuları da məhz atom zərbəsinə qarşı tikilib istifadəyə verilir.

Mülki müdafiə sülh və müharibə dövrlərində adamların həyatının mühafizəsi üçün görülən işlərə deyilir. Müharibə zamanı adamları düşmənin atdığı bombalardan, top güllələrindən qorumaq lazımdır. Sülh dövründə isə təbii fəlakətlər hamı üçün təhlükə törədir.

Təbii fəlakət - fəvqəladə xarakter daşıyan, bina və quryuların zədələnməsinə, maddi sərvətlərin dağılmasına və məhv olmasına, insan tələfatına və ya tələfat təhlükəsi yaranmasına səbəb olan müxtəlif kortəbii hadisələrdir. Belə hallar respublikamızın hər bir rayonunda yarana bilər. Kimyəvi maddələr işlədilan zavodlarda baş verən qəzalar isə daha qorxuludur. Bu zaman ətrafa yayılan zəhərli qazların adamları zəhərləməsi mümkündür. Qəzalar zamanı baş verən partlayışlar, güclü yanyınlar da adamların həyatı üçün təhlükəlidir.

Mülki müdafiənin əsas vəzifəsi bütün belə hallarda adamları mühafizə etməkdir. Bu məqsədlə mülki müdafiə tərəfindən aşaydakı işlər yerinə yetirilir:

- mühafizənin üsulları əvvəlcədən hamıya öyrədilir. 8 yaşdan yuxarı bütün vətəndaşlar bu üsulları bilməlidir;
- bütün əhaliyə əleyhqaz və respiratorlar paylanılır;
- təhlükə yaranıyı barədə əhaliyə vaxtında xəbər verilir;
- lazım gəldikdə adamlar mühafizə yerlərində gizlədilir;
- yaralılara yardım göstərmək, zəhərlənən yerləri təmizləmək və s. kimi işlərin icrası təşkil edilir.

Mülki müdafiə işlərində hamının iştirakı vəçibdir. Bunlar adamlara iş yerlərində və məktəblərdə öyrədilir.

İbtidai sinif şagirdləri də mülki müdafiə biliklərini öyrənməlidirlər. Onlar evdə, məktəbdə, küçədə olarkən mülki müdafiə tələblərini yerinə yetirməyə borçludurlar. Ən əvvəl mülki müdafiənin xəbərdarlıq siqnallarını bilmək lazımdır. Bu siqnallar yaranmış təhlükə barədə hamıya xəbər vermək üçündür. Siqnallar verilərəkən evdə, məktəbdə, küçədə düzgün davranmayı bacarmaq olduqça vəçibdir. Bunsuz heç kəs mühafizə oluna bilməz. Mülki müdafiə siqnalları verilərəkən davranış qaydalarını şagirdlərə öyrətmək vəçib şərtlərdən biridir.

Məktəblilər əleyhqazı, respiratoru geyinib-çıxarmaq qaydalarını da bilməlidirlər. Bunlar adamın tənəffüs orqanlarını, gözlərini, üzünü zəhərlənmədən qorumaq üçündür. Əleyhqaz

olmadıqda tozdan qoruyan parça maska tikmək, yaxud pambıqlı tənzip saryı düzəltmək olar. Bunu hər bir kəs bacarmalıdır.

Düşmən havadan hücum edəndə adamlar qorunmaq üçün müxtəlif binalarda, zirzəmilərdə gizlənilir. Belə yerlər sıyınaçaq və daldanaçaq adlanır. Onların düzəldilməsi qaydalarını da bilmək lazımdır.

Hər bir şagird qəza, təbii fəlakət baş verdikdə mühafizə olunmaq yollarını bilməlidir. Sınıf rəhbərləri mülki müdafiə məşyələlərində bütün bu bilikləri şagirdlərə aşılmalıdırlar. Şagirdlər özünümühafizə biliklərini öyrənməklə məktəbdə keçirilən mülki müdafiə tədbirlərində iştirak etməlidirlər. Bu da Vətənimizin müdafiə bacarığının artırılmasına yardım deməkdir.

Mövzu 2: “Fövqəladə hallar zamanı davranış qaydaları haqqında əhaliyə xəbər və məlumatların verilməsi”

Bu mövzunun məzmununu şərh edərkən fövqəladə hal barədə xəbərlərin verilməsi üsulunu və siqnal üzrə əhalinin, o cümlədən də məktəblilərin davranış qaydalarını izah etmək lazımdır. Yaxşı olar ki, bu zaman elan və xəbərlərin maqnitofona yazılmış mətni səsləndirilsin, müvafiq video və slaydlardan kadrlar göstərsin.

Müəllim izah edir ki, təhlükə barədə əvvəlcədən xəbər verildikdə adamlar mühafizə işləri görməyə vaxt tapır və insan itgisi minimuma endirilir. Hamı dərhal xəbər tutsun deyə, təhlükə barədə xəbərlər əsasən, radioverilişi şəbəkəsi və televiziya vasitəsilə verilir. Bu xəbərləri mənzildə, məktəbdə, küçədə radio cihazlarından eşitmək olar. Adamların diqqətini tez çəlb etmək üçün əvvəlcə sirenlərdən, zavodların qatarların və s. fit səslərindən istifadə etməklə səs siqnalı verilir. Bu siqnal «Hamının diqqətinə» siqnalı adlanır. Həmin siqnalı, yəni sirenlərin viyılı səsini, müəssisələrin həyaçanlı fitlərini eşidərkən dərhal radionu, ya da televizoru işə qoşmaq, oradan verilən xəbərləri diqqətlə dinləmək tələb olunur. Təhlükə barədə xəbərlərlə birlikdə düzgün davranış qaydaları haqda qısa məsləhət və göstərişlər də verilir. Bunları dinləmək və dəqiq yerinə yetirmək lazımdır.

Məsələn, daşqın təhlükəsi yaranarkən xəbər belə verilə bilər: «Diqqət! Danışır Ordubad rayonunun mülki müdafiə qərargahı. Araz çayında suyun səviyyəsinin yüksəlməsi nəticəsində Dəstə kəndinin Araz çayına yaxın olan yaşayış evlərini su basacağı gözlənilir. Kənddə yaşayan əhali ən zəruri əşyalarını, sənədləri, pulu, götürsün, elektrik cihazlarını, qazı söndürsün və təhlükəsiz yerə köçmək üçün məktəb binasında qeydiyyatdan keçsin. Bu barədə qonşu kəndlərə də xəbər verin. Xəbərləri diqqətlə dinləyin, göstərişlərə dəqiq riayət edin».

Güclü qəza nəticəsində ətrafa zəhərləyiçi maddələr yayıldıqda isə xəbər belə verilə bilər: “Diqqət! Danışır Naxçıvan şəhərinin mülki müdafiə qərargahı. Vətəndaşlar! “Kimya həyəçanıdır!”. Bundan sonra isə adamların dərhal daldalanması barədə göstərişlər verilir. Yeyinti məhsulları kombinatında qəza baş vermiş, ətrafa güclü zəhərli maddə olan ammoniyak yayılmışdır. Zəhərli hava buludu Çənlibel məhəlləsi tərəfə yayılmaqdadır. Yeni Naxçıvan məhəlləsində və Qoç Üstü küçəsində yaşayan əhali evlərindən bayıra çıxmasın, mənzilləri kipləşdirib orada qalsınlar. İran küçəsində yaşayan əhali dərhal evlərini tərk edib Ə. Əliyev küçəsi boyunca şəhərin şimal hissəsinə doyru hərəkət etsin. Veriləcək xəbərləri diqqətlə dinləyin, göstərişlərə dəqiq riayət edin».

Yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq, «Hamının diqqətinə» siqnalından sonra başqa məzmunlu xəbər və göstərişlər də verilə bilər. Belə siqnal və xəbərlər verildikdən hər kəs təmkinli olmalı, çaxnaşmaya düşməməli, çəld, həm də mütəşəkkil davranmalıdır. Belə hallarda aşayı sinif şagirdləri adətən yaşlıların rəhbərliyi ilə mühafizə olunurlar.

Şagirdlər məktəbdə olarkən sinif rəhbərlərinin göstərişlərini yerinə yetirməli, intizamlı olmalıdırlar. Binalardan çıxarkən, daldalanma yerlərinə gedərkən əlavə tələfatın olmaması üçün yersiz hərəkətlər etmək, basabas salmaq olmaz. Evdə valideynlərin, digər yaşlı adamların dediklərini düzgün yerinə yetirmək lazımdır. Əgər belə xəbərlər evdə yaşlı adamlar olmadıyı zaman verilərsə, şagird çəld yığıbı geyinməli, özündən kiçik başısı və ya qardaşı varsa, onu da geyindirməli, qazı, işıyı söndürüb ən yaxın qonşulara müraciət etməli, onlarla birlikdə mühafizə olunmalıdır.

Əgər siqnal verildikdən şagird evdən, yaxud məktəbdən uzaq küçədə olarsa, polis işçisinin, mülki müdafiə postunun göstərişi ilə davranmalıdır. Onlara rast gəlmədikdə, digər yaşlı adamların kömək və məsləhətlərindən istifadə etmək olar.

Müharibə dövründə düşmənin havadan bilavasitə hücumu gözləniləndə “Hava həyəcanı” signalı verilə bilər. Düşmən yaşayış məntəqələrinə top-raket atəşləri atmaya başlayanda da “Hava həyəcanı” signalı verilməlidir. Bu signal belə elan edilə bilər: Diqqət! Danışır mülki müdafiə qərargahı! Vətəndaşlar! “Hava həyəcanıdır!”. Bundan sonra isə adamların dərhal daldalanması barədə göstərişlər verilir.

Top-raket atəşləri zamanı dəqiq davranış qaydaları yerli şərait nəzərə alınmaqla dövlət və mülki müdafiə orqanları tərəfindən müəyyən edilərək, əvvəlçədən əhaliyə öyrədilir. Lakin, bütün hallarda belə signal verilərkən şagirdlər digər adamlarla birlikdə daldalanma yerlərində top gülləsinin, mərmilərin qəlpələrindən mühafizə olunmalıdır.

Evdə, məktəbdə, küçədə olarkən müstəqil surətdə düzgün şəkildə harada daldalanmaq mümkün olduyunu şagirdlərə evdə valideynlər, məktəbdə isə müəllimlər öyrətməlidir.

Mövzu 3: “Tənəffüs üzvlərinin mühafizə vasitələrinin (Respiratorun, pambıqlı-tənzif sarğının və tozdan qoruyan parça maskanın) əhəmiyyəti və istifadə qaydaları”

Bu mövzunun öyrədilməsində bir məşyələ və 15-20 dəqiqəlik bir-iki məşq ayrılır.

Məşyələdə uşaqlara əvvəlçə respiratorun pambıqlı tənzif sarğının və tozdan qoruyan parça maskanın əhəmiyyəti, ümumi quruluşu izah edilir, onların istifadəyə hazırlanması və geyinilməsi üsulları öyrədilir, eləcə də pambıqlı tənzif sarğının düzəldilməsi məşq etdirilir. Dərskənə vaxt sinif rəhbərlərinin keçirdiyi məşqdə isə respiratordan istifadə üzrə düzgün vərdişlər yaradılır.

Bu məşyələ və məşqin səmərəli keçməsi üçün əsas şərt məktəbdə olan mühafizə vasitələrinin, onlara aid videoların, plakatların, əlavə vəsaitin (xətkeş, sarğı düzəltmək üçün tənzif, pambıq və s.) əvvəlçədən hazırlanması, həmçinin müəllimin onları düzgün işlətməyi bacarmasıdır.

Məşyələnin əsas məzmunu belə ola bilər:

Respirator tənəffüs üzvlərini tozdan və zəhərli qazlardan qoruyan vasitədir. Məsələn, zəhərli maddələr istehsal edən zavodların işçiləri, eləcə də tarlalarda bitki mühafizəsi üçün kimyəvi maddələr tətbiq edən mexanizatorlar üzvlərinə respirator taxırlar. Yaşlı adamlar üçün R-2 markalı, 7 yaşdan 17 yaşadək uşaqlar üçün R-2D markalı respiratorlar vardır.

Müəllim əyani şəkildə izah edir: gördüyünüz bu R-2D respiratoru süzücü yarım-maskadan və onu üzə bərkitmək üçün qaytanlardan ibarətdir. Maskada iki nəfəs alma klapanı, bir nəfəs vermə klapanı və burun sıxıçısı var. Bərkidiçi qaytanlar maskanın kənarlarına bənd edilib. Respiratorun çəkisi 50-60 qram olur və polietilen kisədə saxlanılır.

Yarım-maskə iki hissədən ibarətdir. Belə material havanı yaxşı keçirir. İçəri qatı isə havakeçirməyən nazik plyonkadan ibarətdir. Bu iki qat arasında xüsusi süzücü material yerləşdirilib. Nəfəs alma klapanları respiratorun içəri qatında say və sol tərəflərdən bənd edilib. Nəfəs vermə klapanı isə orta hissədədir.

Respirator taxmış adam nəfəs alarkən hava maskanın üst qatından və süzücü materiallardan keçib təmizlənir, sonra da nəfəs alma klapanlarından keçərək tənəffüs orqanlarına daxil olur. Nəfəs verərkən isə, hava maskanın nəfəs vermə klapanlarından keçib xaric olunur.

R-2D respiratoru dörd ölçüdə (0, 1, 2, 3) olur. Onun ölçüləri maskanın çənəaltı hissəsində rəqəmlərlə göstərilib. Respiratorun ölçüsünü elə seçmək lazımdır ki, üzə kip yatsın, yoxsa zəhərli hava maskanın altına keçib adamı zəhərləyə bilər.

Respiratorun lazımı ölçüsünü tapmaq üçün adamın üzünün uzunluğunu, yəni burunun yuxarı hissəsinin ən çökək yerindəki nöqtə ilə çənənin ən aşağı nöqtəsi arasındakı məsafəni millimetr bölgülü xəttə ölçürlər. Üzün uzunluğu 80-100 mm olduqda sıfır ölçülü, 100-115 mm olduqda birinci, 115-125 mm olduqda ikinci, 125 mm-dən artıq olduqda üçüncü ölçülü respirator lazımdır. (yaxşı olar ki, hər bir şagird üçün yarım-maskanın ölçüsü təyin edilsin və jurnalda qeyd olunsun).

Respiratorun istifadəyə hazırlanması və istifadə qaydasını öyrənmək üçün əvvəlçə zərfi səliqə ilə açaraq respiratoru çıxarmaq, sonra yarım-maskanı və baş qaytanlarını nəzərdən keçirib səhmana salmaq lazımdır. Əgər respiratordan əvvəl istifadə edilmişsə, o istifadədən əvvəl dezinfeksiya edilməlidir. Bu məqsədlə onun daxili səthini əvvəlçə sabunlu suda isladılmış yaş tamponla (əski ilə), sonra isə quru tamponla silmək lazımdır. Bu zaman yarım-maskanı tərsinə çevirmək olmaz.

Müəllim respiratordan istifadə qaydalarını əyani vəsaitlər (plakatlar, slaydlar, videolar) üzərində izah edir, onun geyinilməsi və çıxarılması qaydasını göstərir. Respiratoru geyinmək üçün

onu zərfdən çıxarmalı, qaytanları yuxarı tərəfdə saxlamaqla yarımmaskanı üzə keçirməli (çənə və burun bütünlüklə maskanın içinə yerləşməlidir), sonra baş qaytanlarını elə düzəltməli ki, dartılmayan (qeyri-elastik) qaytanın biri başın təpə hissəsində, o biri isə boyun hissəsində dayansın. Bu halda bərkidiçi hissə başda “papaq” əmələ gətirərək yarımmaskanı üzə möhkəm saxlayır. Yarımmaskanın üzə kip yatması üçün bərkidiçi hissənin qaytanlarının uzunluğunu toqqanın köməyi ilə tənzimləmək olar (bu zaman respiratoru çıxarmaq lazımdır). Yarımmaskanın üzə kip yatdığına əmin olduqdan sonra burun sıxığının uçlarını buruna sıxırlar.

R-2D respiratorunun düzgün geyildiyini və üzə kip yatdığını yoxlamaq üçün sol əlin ovucu ilə nəfəsvermə klapanını tutub və yüngülçə nəfəs verirlər. Əgər bu zaman hava yarımmaskanın üzə yatan kənarlarından çölə çıxmırsa, respirator düzgün seçilmiş və geyinilmiş hesab edilir. Respiratoru onun nəfəsvermə klapanından tutub yarımmaskanı yavaşca aşayı və irəli çəkməklə çıxarırlar. Sonra onun daxili səthi silinib təmizlənir və quruluyaraq zərfə qoyulduqdan sonra, paketin ayzı xüsusi halqa ilə bərkidilir.

Bundan sonra, tənəffüs orqanlarını zəhərli tozlardan mühafizə edən ən sadə vasitələr öyrədilir. İzah edilir ki, əleyhqaz və respirator olmadıqda tənəffüs orqanlarını qorumaq üçün ən sadə vasitələrdən istifadə etmək mümkündür. Bunlar pambıqlı tənzif saryıdan və tozdan qoruyan parça maskadan ibarətdir. Belə vasitələri şagirdlər özü üçün dərşdənkənar məşyələlərdə və ya ev tapşırığı kimi düzəltməli, hazır şəkildə oxuduqları sinifdə saxlanılmalıdır.

Pambıqlı tənzif saryı tənəffüs üzvlərini tüstü və toz şəkilli zəhərli maddələrdən qorumaq üçündür. Bu saryını 80x40 sm ölçüdə tənzif parçasının orta hissəsinə 20x15 sm ölçüdə, 2-3 sm qalınlığında pambıq qatı döşəməklə hazırlayırlar. Tənzifin uzununa kənarlarını pambıqın üstünə qatlayırlar. Tənzifin uçlarını isə hər iki tərəfdən 25-30 sm uzunluqda ortadan uzununa kəsirlər ki, baylamaq mümkün olsun. Əgər pambıq yoxsa, onu 5-6 qat tənziflə əvəz etmək olar. Saryını taxdıqda o, çənəni, ayzı və burunu gözlərə qədər örtməlidir. Saryının aşayı uçlarını təpə sümüyü üzərində, yuxarı uçlarını isə boyunda qulaqların arxasında baylayırlar. Gözləri qorumaq üçün toz əleyhinə eynək geyilməsi məsləhət görülür. Pambıqlı tənzif saryı ancaq bir dəfə istifadə üçündür. İstifadə olunmuş çirkli saryını məhv edirlər. Əlaçsız qaldıqda tənəffüs üzvlərini mühafizə etmək üçün daha sadə vasitələrdən - hər hansı parçadan, şərfdən, üz və ya əl dəsmallarından (bir neçə qat bükməklə) istifadə etmək olar.

Tozdan qoruyan parça maskadan da pambıqlı tənzif saryı kimi istifadə etmək olar. Bu maska üzlük və bərkidiçi hissədən ibarətdir. Üzlük 4-5 qat, bərkidiçi hissə isə bir qat parçadan hazırlanır. Üzlük hissədə şüşə salınmış gözlük olur.

Parça maska xüsusi ölçü (qayçı) vasitəsilə biçilib 7 ölçüdə tikilir. Bunlardan 1-3-cü ölçülər 3 yaşdan yuxarı uşaqlar üçündür. Üzün uzunluğu 80 mm olduqda - birinci, 81-90 mm olduqda - ikinci, 91-100 mm olduqda isə üçüncü ölçülər tələb olunur. Maskanı geymək üçün onu iki əllə bərkidiçi hissənin aşayı hissəsindən elə tutmaq lazımdır ki, baş barmaqlar maskanın içərisinə yönəldilmiş olsun. Sonra maskanın aşayı hissəsini çənənin aşayı hissəsinə keçirib başa doyrdu çəkməklə maskanı üzə keçirir, bərkidiçi hissəni başda düzəldir və boyun qaytanlarını çəkib uçlarını baylayırlar. Maskanı üzə əl ilə elə düzəltmək lazımdır ki, alına və gığcahlara kip yatsın.

Məşyələni yekunlaşdırarkən müəllim respiratorun geyinilməsi, çıxardılması, ən sadə mühafizə vasitələrinin hazırlanması və düzgün istifadəsinə dair dərşdənkənar 15-20 dəqiqəlik 2 məşq keçirir. Bu zaman respiratoru nəzərdən keçirməklə yoxlamaq, dezinfeksiya etmək, yarımmaskanın lazımı ölçüsünü tapmaq, onu üzə uyyunlaşdırmaq və kipliyini yoxlamaq vərdişləri öyrədilir, respiratorun tez düzgün geyinilməsi və çıxardılması məşq etdirilir.

Mövzu 4: “Uşaq əleyhqazından istifadə qaydası”

Bu mövzu bir məşyələ və dərşdənkənar keçirilən 15-20 dəqiqəlik iki məşq ərzində öyrədilir. Məşyələ zamanı əleyhqazın əhəmiyyəti izah edilir, əsas hissələri göstərilir, əleyhqazı seçmək, geymək və kipliyini yoxlamaq üsulları öyrədilir. onun “yürüş”, “hazır” və “döyüş” vəziyyətlərinə keçirilməsi qaydaları göstərilir. Bu mövzunun da öyrədilməsi 3-cü mövzuda olduyu kimidir, yəni öyrədiləcək əleyhqazların nümunələrini, onlara aid plakat, sxem, video, slayd və digər əyani vəsaitləri əvvəlcədən seçib hazırlamaq, məşyələdə onlardan səmərəli istifadə etmək tələb olunur. Öyrədilən materialı aşayıdakı ardıcılıqla izah etmək məsləhətdir.

Əleyhqaz - tənəffüs üzvlərini, üzü və gözləri radioaktiv, kimyəvi maddələrdən və bakterioloji vasitələrdən qorumaq üçündür. Əleyhqazlardan dinç dövrdə gübrələr, çürbəcür turşular və başqa zəhərli kimyəvi maddələr işlədilən yerlərdə işləyən adamlar geniş istifadə edirlər. Güçlü tüstü bürümüş binalarda işləyən yanyınsöndürənlər də əleyhqaz taxırlar. Kimyəvi maddələr olan zavodlarda qəza baş verdikdə isə onun yaxınlığında yaşayan insanların da əleyhqaz geyməsi lazım gələ bilər. Buna görə də hər bir adam əleyhqazdan istifadə etməyi bacarmalıdır.

Hazırda 1,5 yaşdan yuxarı uşaqlar üçün əleyhqazın 5 tipi vardır: kiçik yaşlı uşaqlar üçün DP-6M tipli (uşaq əleyhqazının 6-çı növü), məktəb yaşlı uşaqlar üçün DP-6, kiçik və məktəb yaşlı uşaqlar üçün PDF-7 tipli (süzüçü uşaq əleyhqazının 7-çı növü) vardır. Məktəblilər üçün yeni süzüçü əleyhqaz növləri isə PDF-Ş və PDF-2Ş tipləridir. Bütün süzüçü əleyhqazların əsas hissələri süzüçü-uduçu qutudan və üzlük hissədən (maskadan və ya şlem-maskadan) ibarətdir. Əleyhqazın çantası və gözlük şüşələrini tərləmədən qorumaq üçün işlədilən xüsusi “karandaş” və ya plyonkaların da qutusu olur.

Əleyhqazın süzüçü-uduçu qutusu nəfəsalma zamanı havanı hər çür zəhərli tozlardan və zəhərli qazlardan süzüb təmizləmək üçündür. Onun içərisində xüsusi süzgəç və kimyəvi təmizləyiçi maddə var.

Əleyhqazın üzlük hissəsi - təmizlənmiş havanı tənəffüs üzvlərinə ötürmək, üzü və gözləri mühafizə etmək üçündür. Üzlük hissə ya maska şəklində (DP-6, PDF-7 əleyhqazları), ya da şlem-maskə şəklində (PDF-Ş, PDF-2Ş əleyhqazları) olur. Maskada şüşə gözlüklər və klapanlar qutusu yerləşdirilib. Maska həmçinin, bərkidiçi qaytanlara da malikdir. PDF-Ş əleyhqazının qutusu birbaşa şlem-maskaya birləşir, digər əleyhqazlarda isə bunlar birləşdiriçi borular vasitəsilə birləşdirilir.

Əleyhqazı saxlamaq üçün çantadan istifadə olunur. Çantanın üzlük hissəsini və qutunu yerləşdirmək üçün iki gözü, eləcə də çiyin və bel qaytanları var.

Əleyhqazı istifadəyə hazırlayarkən əvvəlcə maskanın lazımi ölçüsünü seçirlər. Maskanın ölçüsü onun çənəaltı hissəsində rəqəmlə göstərilmişdir. Uşaq əleyhqazları 5 ölçüdə buraxılır, birinci və ikinci ölçülər - məktəbəqədər, üçüncü, dördüncü və beşinci ölçülər isə məktəblilər üçündür.

Əleyhqaz maskasının ölçüsünü tapmaq üçün üzün uzunluğunu, respiratoru seçərkən olduğu kimi, millimetr bölgülü xətkəşlə ölçürlər. Məsələn, PDF-7 əleyhqazının maskasını seçərkən üzün uzunluğu 88-95 mm olduqda 3-çü, 96-103 mm olduqda 4-çü, 104-111 mm olduqda 5-çi ölçülü maska lazımdır. PDF-Ş tipli əleyhqazda şlem-maskanın lazımi ölçüsünü isə başın çevrəsini, kəllə-yanaqlar-çənəaltı hissədən keçən qapalı xətt üzrə bölgülü lentlə ölçüb təyin edirlər. Ölçmənin nəticəsi 63 sm-ə qədər olduqda - sıfır ölçülü, 63,5-65 sm olduqda - 1-çi, 65,5-68 sm olduqda - 2-çi, 68,5-70,5 sm olduqda - 3-çü və 71 sm-dən artıq olduqda - 4-çü ölçülü şlem-maskə götürülür.

Əleyhqazın lazımi ölçüsünü seçdikdən sonra onun kipliyini yoxlayırlar. Bu məqsədlə maskanı başa taxır, çantadan süzüçü-uduçu qutunu çıxarıb onun dibindəki deşiyi tıxacla, ya da əlin ovcu ilə örtür və nəfəs alırlar. Bu zaman maskanın altına hava keçməməlidir (yəni nəfəs alınmamalıdır). Əgər hava keçirsə qaytanları qısaltmaq, ya da digər ölçülü üzlük hissə götürmək lazımdır. Əleyhqazın gözlük şüşələri tərləməsin deyə, içəri tərəfdən onların səthinə “karandaş” vasitəsilə şəbəkə şəklində 5-6 yüngül xətt çəkir, sonra bu xətləri şüşə şəffaflanana qədər barmaqla sürtürlər. PDF-Ş (2Ş) əleyhqazlarında bu məqsədlə tərləməyən plyonkalardan istifadə olunur.

Bununla da müəllim əleyhqazın daşınması qaydalarını izah edir və göstərir ki, əleyhqaz 3 vəziyyətdə daşınır:

- “Yürüş”, vəziyyətində - bilavasitə zəhərlənmə təhlükəsi olmayan hallarda. Bu zaman əleyhqazın çiyin qaytanı say çiyindən keçməklə sol böyükdə, çantanın yuxarı kənarı bel qayıışı səviyyəsində olmaqla daşınır;

- “Hazır” vəziyyətdə - bilavasitə zəhərlənmə təhlükəsi yarandıqda əleyhqazın çantasını bir qədər irəli çəkir, çantanın qapayını açır, bel qaytanı vasitəsi ilə çantanı belə baylayırlar ki, əleyhqaz o tərəf-bu tərəfə sürüşməsin;

- “Döyüş” vəziyyətində - ətrafda zəhərlənmə aşkar olunduqda, yaxud “Əleyhqazı gey”, “Qaz”, “Kimya həyəcanı” komandaları və siqnalı verildikdə əleyhqazı geyirlər.

Əleyhqazın maskasını aşıyadakı ardıcılıqla geymək lazımdır:

- nəfəsi saxlamaq, gözləri yummaq, baş geyimini çıxarıb dizlərinin arasında saxlamaq, çantadan maskanı çıxarıb iki əllə onun giçgah və boyun qaytanlarından elə tutmaq lazımdır ki, baş barmaqlar maskanın içərisinə yönəlmiş olsun;

- maskanın aşayı kənarını çənəyə keçirib maskanı üzə geymək, boyun qaytanlarını qulaqların arxasına elə keçirmək lazımdır ki, gözlük düz gözlərin qarşısına düşsün;

- boyun qaytanlarını çəkib maskanı üzə kipləşdirmək, sonra dərindən nəfəs verib tənəffüsü bərpa etmək, gözləri açmaq və baş örtüyünü geymək lazımdır.

Əleyhqaz “Əleyhqazı çıxar” komandası üzrə üzdən çıxarılır. Bu zaman bir əllə baş geyimini bir qədər qaldırır, digər əllə klapan qutusundan tutub üzlük hissəni azaçıq yuxarı-irəli çəkməklə çıxarırlar. Sonra maskanın daxili səthini silib qurulayır, çantaya yerləşdirib, əleyhqazı yenidən “Yürüş” vəziyyətinə keçirirlər.

Bu mövzuda iki məşq keçirmək nəzərdə tutulur. Məşqlərdən birində - əleyhqazı istifadəyə dəqiq hazırlamaq, düzgün geyinmək və çıxarmaq, habelə 10 dəqiqə əleyhqazda qalmaq vərdişləri öyrədilir. Digərində isə bu vərdişləri möhkəmləndirməklə ona nail olmaya çalışmaq lazımdır ki, şagirdlər əleyhqazı 20-30 saniyə ərzində düzgün geyinməyi və bir müddət ərzində əleyhqazda qalmaqla iş görməyi bacarsınlar.

Mövzu 5: “Şagirdlərin sığınacaqda (daldalanacaqda) yerləşdirilməsi və davranış qaydaları. Sadə daldalanacaqlar”

Mövzunun öyrədilməsi üçün bir məşyələ və bir məşq nəzərdə tutulmuşdur. Proqrama görə məşyələnin məzmunu şagirdlərə mühafizə quryularının (sıyınacaqların və daldalanacaqların) əhəmiyyətini izah etməkdən, sıyınacaqayın, yaxud daldalanacaqayın daxili avadanlığını göstərməkdən, təhlükə yaranarkən mühafizə quryusuna getmək və orada düzgün davranmaq qaydalarını öyrətməkdən, habelə şagirdləri ən sadə daldalanacaqlarla tanış etməkdən ibarət olmalıdır.

Məşyələ tədris məqsədilə məktəbə təhkim edilmiş və avadanlıqlarla təchiz olunmuş mühafizə quryusunda keçirilməli, burada əyani vasitələrdən səmərəli istifadə etməklə əməli fəaliyyətə yer verilməlidir.

Dərsin əvvəlində müəllim izah edir ki, düşmənin hava hücumu zamanı mühafizə üsullarından biri də mühafizə quryularında daldalanmaqdır. Bu mühafizə quryularına kollektiv mühafizə quryuları da deyilir. Bunlar bir qrup adamın birgə, kollektiv şəkildə qorunması üçündür. Qoruyucu xassələrinə, istifadə edilməsinə görə mühafizə quryularının müxtəlif növləri olur. Məsələn, böyük şəhərlərdəki sıyınacaqlar adamları hər çür silahların bütün təsirindən qoruya bilir. Kənd yerlərindəki radiasiya əleyhinə daldalanacaqlar isə adamları radioaktiv zəhərlənmədən, eləcə də düşmənin top-mərmə atəşlərinin təsirindən qorumaq üçündür.

Bunlardan əlavə, evlərin zirzəmilərində, binaların yeraltı hissələrində, xüsusi olaraq düzəldilən üstü örtülmüş və ya açıq xəndəklərdə və s. yerlərdə gizlənməklə də qismən mühafizə olunmaq mümkündür. Bunlara sadə daldalanacaq deyilir. Belə daldalanma yerləri xüsusən sərhədboyu rayonlarda hər bir ailə üçün olmalıdır. Sonra müəllim mühafizə quryusunun daxili avadanlığını şagirdlərə göstərir və onların təminatını şagirdlərin dərk edəcəyi ifadələrlə izah edir.

Sıyınacaq adətən, adamlar yerləşən əsas otaqlardan və yardımçı otaqlardan ibarət olur. Yardımçı otaqlarda süzücü-ventilyasiya quryusu, sanitariya qovşayı, anbar və s. yerləşdirilir. Sıyınacaqayın hər iki qurtaraçayında yerləşən ən azı iki qapısı və qəza çıxış yolu olur. Sıyınacaqayın divarları, qapıları, üst örtüyü və bütün digər hissələri çox möhkəm və kəp (hermetik) düzəldilir. Süzücü-ventilyasiya quryusu bayırdan havanı içəriyə daxil edib, zəhərli qazlardan, mikroblardan, radioaktiv tozdan təmizləyib otaqlara vermək üçündür.

İçmək və digər ehtiyaclar üçün su sıyınacaqaya həm su kəməmindən verilir, həm də burada xüsusi qablarda su ehtiyatı saxlanılır. Sıyınacaqayın otaqlarını işıqlandırmaq üçün akkumulyatorlardan və digər vasitələrdən istifadə edilir. Əsas otaqlarda adamların oturması üçün kürsülər və növbə ilə uzanması üçün 2-3 mərtəbəli taxtlar düzəldilir. Sıyınacaqaya həmçinin, reproduktor, telefon qoyulur, yanyımsöndürmə avadanlığı, qəza-xilas etmə işləri üçün alətlər və s. yerləşdirilir.

Kənd məktəblərinin şagirdlərinə radiasiya əleyhinə daldalanacaqların daxili avadanlığını göstərəkən müəllim izah edir ki, hər bir daldalanacaq, adətən adamlar oturan əsas otaqdan, dəhlizdən və giriş yerlərindən ibarət olur. Əsas otaqda havanın dəyişdirilməsi üçün süzğəçli-soruçu

tərtibat düzəldirlər. Burada da adamların əyləşməsi üçün skamya və taxtlar yerləşdirirlər. Bunların sayını elə götürürlər ki, hər adam 7-8 saat uzanıb dinçələ bilsin. Ərzaq məhsullarını və su qablarını saxlamaq üçün sıyımaçayın divarlarında rəflər də düzəldirlər.

Bundan sonra, təhlükə yaranarkən mühafizə quryusunda yerləşmək və orada qalmaq qaydaları öyrədilir. Sıyımaçaqlarda və daldalanaçaqlarda “Hava həyəcanı”, “Radiasiya təhlükəsi” və “Kimya həyəcanı” signalı verildikən daldalanırlar. Buraya ilk növbədə aşayı sinif şagirdləri, qoçalar və əlillər daxil olur. Bu zaman giriş qapısında ləngimək, çaxnaşma salmaq olmaz. Məktəblilər daldalanma yerlərinə aparən müəllimlərin və onlara yardım edən yuxarı sinif şagirdlərinin göstərişlərini dəqiq yerinə yetirməlidirlər. Sıyımaçaya iri əşyalar, tezalısan, kəskin iyli maddələr, ev heyvanları gətirməyə icazə verilmir. Burada sakitliyə, növbətçilərin göstərişlərinə riayət edilməlidir. Sıyımaçaqda boş yerə gəzmək, səs salmaq, icazəsiz şam, neft lampası yandırmaq olmaz, çünki bütün bunlar havanın tərkibini pisləşdirir, otaqlarda istiliyin sürətlə artmasına səbəb olur.

Mühafizə quryularında xüsusən birinci gün bacardıqca az su içmək və az yemək məsləhətdir. Fərdi mühafizə vasitələri daim “hazır” vəziyyətdə saxlanılmalıdır. Adamlar sıyımaçaqda (daldalanaçaqda) uzun müddət qalmalı olduqda sıyımaçaqlara və daldalanaçaqlara xidmət manqasının şəxsi heyəti onların növbə ilə taxtlarda dinçəlməsini təşkil edir. Xidmətçi heyətin icazəsi olmadan mühafizə qurğularından çıxmaq qadağandır. Yalnız təhlükənin qurtardığı barədə signal verildikdə, yaxud komendantın göstərişinə əsasən daldalanma yerlərini tərk etmək olar. Belə hallarda da məktəblilər, xüsusən aşayı sinif şagirdləri yaşlı adamların, valideynlərin dediklərinə düzgün əməl etməlidirlər. Bundan sonra müəllim, şagirdləri sadə daldalanacaqların mövcud olan müxtəlif növləri ilə tanış edərkən qeyd edir ki, bunlar gördüyünüz üstü açıq xəndəklərdən, üstü örtülü səngərlərdən, həmçinin havadan basqın zamanı müvəqqəti qorunmaq üçün yararlı olan digər tikililərdən və yerlərdən ibarətdir. Onlar ancaq mühafizə üçün yardımçı vasitə sayılır, çünki belə yerlər adamları zəhərləyiçi və radioaktiv maddələrdən mühafizə edə bilmir. Belə daldalanaçaqlar əsasən kollektiv mühafizə vasitələri kifayət qədər olmayan hallarda qısa müddətdə düzəldilməlidir. Məsələn, üstü örtülü səngər düzəltmək üçün əvvəlcə xəndək qazılır. Onun dərinliyi 2 metr, eni üstədən 1,2 və dibdə 0,8 metr olur. Xəndəyin uzunluğu orada daldalanaçaq adamların sayına görə müəyyən edilir və hər adam üçün giriş yerləri nəzərə alınmadan ən azı 0,6 metr yer nəzərdə tutulur. Xəndəyin divarlarının birinin dibində hündürlüyü təxminən 50 sm, eni 35 sm olan oturaçaq yeri, digər divarında isə ərzaq, su və başqa əşyalar saxlamaq üçün taxt da düzəldilir. Səngər xəndəyinin üstünü əldə olan hər hansı yerli materiallarla - qalınlığı 10-15 sm olan taxta, tir, dəmir-beton tikinti hissələri, yaxud kənd təsərrüfatı bitkilərinin (günəbaxan, qaryıdalı, pambıq) şaxı və kollarından, ayaqların şax budaqlarından baylanmış dəstlərlə örtərək torpaqlamaq mümkündür. Burada müəyyən müddət qalmaq üçün lazımı şərait də yaradıla bilər.

Lazımi hallarda belə sadə daldalanaçaqlar hər bir həyətdə, həmçinin çoxlu adam toplanan yerlərin - məktəblərin, mədəniyyət evlərinin, bazarların, avtobus dayanaçaqlarının və s. yaxınlığında düzəldilməlidir.

Məşyələni yekunlaşdırarkən müəllim qeyd edir ki, müasir şəhərlərdə nəqliyyat vasitələri və piyadalar üçün çoxlu yeraltı keçidlər, metro stansiyaları olur ki, bunlardan da sıyımaçaq kimi istifadə etmək mümkündür. Kənd rayonlarında da çürbəçür yerlərdən (kahalar, mayaralar və s.) lazımi hallarda sadə daldalanaçaq kimi istifadə edilə bilər. İnsanlar hər ehtimala qarşı özünün yaşayış, iş və ya təhsil yerlərinin yaxınlığındakı belə quryuların yerini bilməlidirlər.

Mövzu 6: “Şagirdlərin təbii fəlakətlərin və qəzaların nəticələrindən mühafizə olunmas qaydaları”

Bu mövzu da şagirdlərə 40 dəqiqəlik bir məşyələ, həmçinin 15-20 dəqiqəlik məşq keçirməklə öyrədilir. Məşyələ və məşq zamanı şəhər (rayon) üçün səciyyəvi olan qəzaların, təbii fəlakətlərin nəticələri, onlardan mühafizə qaydaları izah edilməli, məktəbdə, evdə, küçədə olarkən belə hallar baş verdikdə davranış qaydaları öyrədilməlidir.

Müəllim şagirdlərə çox qısa surətdə izah edir ki, təbii fəlakət insanların normal yaşayış tərzini pozan təbiət hadisələrinə deyilir. İstehsalat qəzaları isə müəssisələrdə, nəqliyyat vasitələrində iş zamanı baş verən bədbəxt hadisələrdir. Hər iki halda ətrafdakı adamlar müxtəlif dərəcədə zədələnir, maddi sərvətlər məhv olur, ətraf mühitə xeyli zərər dəyir. Buna görə də bu çür hadisələrin nəticəsində yaranan vəziyyətə sülh dövründəki fəvqəladə hallar deyilir.

Təbii fəlakətlərin əsas növlərinə zəlzələ, sel, daşqın, meşə yanyını, qar uçuğunu (marxal), qasırya və digər fəvqəladə hadisələr daxildir. Respublikamızın əksər rayonları seysmik zonada yerləşdiyindən zəlzələ baş verə bilər. Bu zaman yer titrəyir və titrəmənin (zəlzələnin) gücündən asılı olaraq belə sahələrdə evlər, digər binalar, körpülər, qaz kəmərləri, elektrik xətləri, maye yanaacaq tutumları, su bəndləri, bir sözlə, yerin səthində nə varsa, hər şey zədələnmə və ya dayıla bilər.

Zəlzələ vaxtı hamının düzgün davranış qaydalarını bacarması olduqca əhəmiyyətlidir. Zəlzələ zamanı binalardan kənarında (həyətdə, yolda) olan adamlar hündür tikililərdən və quryulardan, elektrik xətlərinin dayaqlarından dərhal uzaqlaşmalı, meydanlara, xiyabanlara, geniş küçələrə, tikinti az olan yerlərə çıxmalıdır.

Ən qorxulusu adamlar evdə, işdə, məktəbdə dərslər zamanı olarkən baş verən zəlzələdir. Bu zaman adamlar üçün təhlükəni dayılıb tökülən bina hissələri və ayır əşyalar törədəcəkdir. Buna görə də yer titrəyən vaxt otaqlarda olan adamlar nisbətən az təhlükəli yerlərdə - qapı tayının altında, otayın künçündə, stolun altında, divanın böyründə və s. dayanmalı, şüşəli pəncərələrdən, işıq, elektrik cihazlarından, yanan sobalardan, qopub düşəcək, yaxud aşabiləcək ayır rəflərdən, şkaflardan, soyuduğu cihazlardan, digər hündür əşyalardan kənara çəkilməlidir. Şagirdlərə izah etmək lazımdır ki, belə hallarda mümkünsə partanın, skamyanın, stolun, evdə çarpayının altında daldalansınlar. Təcrübə göstərir ki, belə yerlər adamları uçulub-tökülən tikinti materiallarından xeyli dərəcədə mühafizə edir.

Çoxmərtəbəli binalarda olarkən pilləkənlərə və ya liftlərə qaçmaya çan atmayın: adətən, pilləkənlər adamlarla dolu olaçaq, lift isə titrəyişdən ilişib dayanaçaqdır. Belə hallarda otaqlarda daldalanmaq daha etibarlıdır. Birmərtəbəli binaları tərk etməyi qərara alsanız, 10-20 saniyə ərzində binanı tərk edib binadan 10-15 m uzaqlaşmalısınız. Bu zaman çəld və ehtiyatlı olun, uçulub-tökülən bina hissələrindən, qırılmış elektrik məftillərindən uzaq durun.

Bundan sonra, müəllim, respublikamızda daha tez-tez baş verən sellər, daşqınlar və digər fəvqəladə hadisələr, onlardan qorunmayın ən sadə yolları haqqında qısa məlumat verir.

Azərbaycan dünyanın selə ən çox məruz qalan ölkələrindən biridir. Respublika əhalisinin 5 %-dən çoxu sel təhlükəsi olan ərazidə yaşayır. Böyük Qafqazın cənub yamaçlarından axan çayların əksəriyyətində hər 3-5 ildən bir güclü sellər olur. Bu hadisələr kənd təsərrüfatına xeyli zərər vurur. Sellər adətən qəflətən başlayır. Güclü leysan yayışları, bəzən isə qarın sürətlə əriməsi nəticəsində day yamaçlarından axıb gələn su özü ilə gil, çınqıl, daş, hətta qaya parçalarını gətirir, qarşısına çıxan hər şeyi yıxıb dayıdır, əkin sahələrini yararsız hala salır, su quryularını, rabitə-elektrik xətlərini, körpüləri, bir sıra hallarda isə sənaye və kənd təsərrüfatı tikililərini məhv edir, həmçinin, əhali üçün çox ciddi təhlükə yaradır. Təhlükəli rayonlarda selə qarşı bəndlər və sədlər tikilir, day göllərinin səviyyəsi azaldılır, ayaqlar və kollar əkilməklə yamaqlar bərkidilir.

Yaxınlaşan sel axınının səsinə eşidən kimi dərhal dərənin dibindən 80-100 metr yuxarı qalxmaqla yamaç boyu yüksəkliyə çıxmaq lazımdır. Yaralanmalar və digər zədələnmələr vaxtı özünü və başqalarına ilk yardım göstərməyi bacarmalısınız.

Daşqın - dənizdə, göldə və çayda suyun səviyyəsinin kəskin sürətdə qalxması və ətrafı su basması deməkdir. Daşqının əsas səbəbi güclü leysan, intensiv qar əriməsi, çayda küləyin yaratdığı dalya (sunami) və s. - dir. Daşqın bir neçə saatdan 2-3 həftəyə qədər davam edir, binaları, yolları, körpüləri, evləri dayıdır, insanları, heyvanları məhv edir.

Daşqın zamanı neçə daldalanmayı bilmək lazımdır. Üzmə vasitələri, uzunboyaz rezin çəkmələr həmişə hazır vəziyyətdə olmalıdır. Qiymətli əşyaları, isti geyimləri, ərzaq ehtiyatını, suyu, lazımı dərmanları çantaya yığıb saxlayın. Ehtimal olunan həyəcan signalına qulaq asın ki, yerli hakimiyyət və xüsusi xidmət orqanlarının təhlükə haqqında verdiyi xəbərdarlıyı eşidəsiniz.

Əgər təxliyə elan olunubsa, onda qaçmaya çalışmayın, çünki həyatınızı təhlükə qarşısında qoya bilərsiniz. Evdən çıxarkən işıyı, sobada odu söndürün, qazı baylayın, ev əşyalarını yuxarı, evin çardayına keçirin. Birinci mərtəbənin qapı-pəncərəsini baylamaq, hətta taxta ilə mismarlamaq lazımdır. Əgər, siz qəflətən su ilə qarşılaşsanız, onda qorunmaq üçün binanın yuxarı mərtəbələrinə, damına və çardayına çıxaraq, təhlükədə olduyunuz barədə dəsmalla, geçə vaxtı isə fanarla daima signal verin. Zərərçəkmişlərə kömək edin, bir qayda olaraq, xilasedicilərin tələbələrini yerinə yetirin və çaxnaşma yaratmayın.

Daşqın qurtardıqdan sonra evə qayıdanda işıyı dərhal yandırmaq olmaz. Elektirk naqillərinin və başqa kommunikasiya xətlərinin sazlıyını yoxladıqdan, sonra istifadə edin. Su axının gətirdiyi palçıyı, zibili yıymaya, həyət və binaları təmizləməyə çalışın. Bu yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısını alır. Tam təmizlənməmiş quyulardan su içmək olmaz.

Yanğınlar - istehsalat qəzası və təbii fəlakətlər nətiçəsində insanların nəzarətindən çıxdıqda, habelə diqqətsizlik üzündən baş verir. Respublikanın ərazisində istehsalatla əlaqədar çox güclü yanyın və partlayış qorxusu törədən çoxlu obyektlər yerləşir. Bunlarla yanaşı, zəlzələ nətiçəsində və digər səbəblərdən neft-qaz kəmərlərinin və tutumlarının dayılmasından müxtəlif miqyasda yanyın zonaları yarana bilər. Respublikanın kənd rayonlarında meşə yanyınları (meşələr ərazinin 11 faizini təşkil edir), qış və yay otaqlarında, taxıl zəmilərində, pambıq zavodlarında da yanyınlar yarana bilər.

Qar yığılı. Qışda güclü qar yayması və çovyun nətiçəsində qar yığıntıları yaranır. 16-24 saatadək fasiləsiz yayan güclü qar kənd yerlərində əhalinin kənd təsərrüfatı işlərinə və şəhər təsərrüfatına xeyli mənfi təsir göstərir, nəqliyyatın, bəzən də müəssisələrin işini pozur.

Marxallar - qar uçqunlarıdır. Ölkəmizin bütün daylıq sahələrində, xüsusən Kiçik Qafqazda (Qapıçıq) və bir sıra digər rayonlarında müşahidə edilir. Bəzən güclü marxalların həcmi milyon kubmetrə çatan qar uçqunu şəklində geniş ərazini əhatə edib, çoxlu maddi zərəərə, tələfətlərə səbəb olur.

Texnogen mənşəli fəvqəladə hallardan danışarkən müəllim göstərir ki, respublikamızın ərazisində ehtimal olunan güclü istehsalat və nəqliyyat qəzaları daha təhlükəlidir.

İstehsalat qəzası - sənaye, energetika müəssisələrində, nəqliyyatda və digər obyektlərdə istehsal prosesinin gözlənilmədən pozulması ilə əlaqədar maddi sərvətlərin məhv olmasına deyilir. İnsan tələfatı ilə nətiçələnən güclü qəzalar faciə adlanır. Daha çox ehtimal olunan belə hallara neft emalı, kimya sənayesi müəssisələrində partlayış və yanyınla müşayiət olunan istehsalat qəzaları aiddir.

Bir çox şəhərlərdə və kənd rayonlarında elə obyektlər var ki, orada müxtəlif kimyəvi maddələrdən istifadə olunur. Məsələn, ərzaq bazalarındakı soyuduçu quryularda ammoniyak, su təchizatı anbarlarında isə təmizləyiçi maddə kimi xlor kimi kimyəvi maddələr işlədilir. Ölkəmizdə 20-dən artıq belə maddələr müxtəlif məqsədlər üçün tətbiq edilir. Belə maddələr hər hansı səbəbdən saxlandıyı qablardan kənara axarsa, dərhal buxar və ya tüstü halında ətrafa yayılaraq adamların gözlərini, tənəffüs üzvlərini zədələyər, hətta ölümə də səbəb ola bilər. Bu çür qəzalar baş verərkən müəssisələrdəki işçilərin və yaxınlıqda yaşayan əhalinin mühafizə olunması üçün xüsusi qaydalar müəyyən edilib, onlara öyrədilir. Lakin hər bir məktəbli bilməlidir ki, xüsusi əleyhqazlar olmayan hallarda və əlaçsız qaldıqda bu çür zəhərli qazlardan qorunmayın ən sadə üsulu- otaqlarda gizlənərək qapı və pənçərələri, içəriyə hava keçə bilən digər yerləri kipləşdirməkdən, ayız-burununu heç olmazsa təmiz suda isladılmış saryı ilə (dəsmalla) örtməkdən, zəhərli sahələrdən valideynlərlə və ya məktəbdə müəllimlərlə birlikdə çıxmaqdan ibarətdir. Belə hallarda yerli radio ilə verilən göstərişlərə hamı dəqiq riayət etməlidir.

Daha sonra, müəllim şəraitdən asılı olaraq, qəzaların konkret növlərindən mühafizənin digər üsullarını da şagirdlərə izah edir.

Məşyələnin sonunda müəllim qeyd edir ki, əhaliyə fəvqəladə hadisələrə qarşı mübarizədə Fəvqəladə Hallar Nazirliyinin xilasediciləri kömək edir. Onlar zərərchəkmış rayonları ərzaq və çadırlarla təmin etməklə bərabər, fəvqəladə hallarda onların qayısına qalırlar.

BEŞİNCİ SİNİF

Mövzu 1: “Mülki müdafiə, onun məqsədi və əsas vəzifələri”

Bu bir saatlıq məşyələni xalqımızın qəhrəmanlıq ənənələri və torpaqlarımızın bütövlüyü uyunda mübarizə barədə söhbətlə başlamaq, sonra Azərbaycan Respublikasında mülki müdafiənin məqsədi və vəzifələrini aydınlaşdırmaq, axırda isə mühafizə biliklərinə yiyələnmək sahəsində beşinci sinif şagirdlərinin vəzifələrini izah etmək lazımdır.

Məşyələnin ümumi məzmununu 2-ci sinifdəki 1-ci mövzuda olduyu kimidir. Lakin burada tədris məsələlərinin daha geniş və əsaslı öyrədilməsi tələb olunur.

Müəllim torpaqlarımız uyrunda xalqımızın apardıyı mübarizədən danışarkən dövrü mətbuatın materiallarından da geniş istifadə etməlidir. O izah etməlidir ki, hər hansı müharibədə qələbə qazanmaq üçün ön cəbhədə igidcəsinə vuruşmaqla yanaşı, arxa cəbhədə də çox vacib işlər görmək lazım gəlir. Bunlara dinc əhalini, yəni uşaqları, qocaları, orduya çayırılmamış digər adamları düşmənin top-raket atəşlərindən qorumaq, cəbhəni hər cür silah-sursatla təmin etmək üçün fabriklər və zavodların, kənd təsərrüfatının, digər idarələrin fasiləsiz işləməsinə şərait yaratmaq, şəhər və kəndlərimizdə düşmən basqının nəticələrini aradan qaldırmaq, o cümlədən də yaralanmış dinc sakinlərə yardım göstərmək, yanyınları söndürmək, zəhərlənmələri təmizləmək və s. kimi işlər aiddir. Buna görə də mülki müdafiə respublikamızda görülən ümumi müdafiə tədbirlərinin tərkib hissəsi olub, düşmən üzərində qələbəyə yardım edən, lakin arxa cəbhədə yerinə yetirilən hərbi xarakterli tədbirlərdir.

Müəllim deyir ki, mülki müdafiənin sülh dövründəki vəzifələri də çox əhəmiyyətlidir. Bu vəzifələr isə, zəlzələ, sel, daşqın və s. kimi təbii fəlakətlərin, eləcə də istehsalatda baş verən güclü qəzaların nəticələrini aradan qaldırmaqdan ibarətdir.

Bundan sonra müəllim mülki müdafiənin təşkilatı quruluşu barədə anlayış yaratmaq məqsədilə əlavə edir ki, bütün bu vəzifələrin yerinə yetirilməsinə rayonlarda hökumət orqanlarının başçıları, zavodlarda, məktəblərdə və başqa təşkilatlarda isə təsərrüfat və idarələrin başçıları rəhbərlik edirlər. Onlara mülki müdafiənin rəhbərləri deyilir. Hər bir mülki müdafiə rəhbərlərinin yanında mülki müdafiə qərargahı olur. Qərargah mühafizə işlərinin təşkilində mülki müdafiənin rəhbərlərinə yardım göstərmək üçündür. Mülki müdafiənin rəhbərləri və qərargahları bu işlərə əhalini də cəlb edirlər. İş yerlərində fəhlələr, qulluqçular və işçilərdən ibarət mülki müdafiə dəstələri yaradılır. Onlar xilasetmə, tibbi yardım, zəhərsizləşdirmə, müşahidə işlərini icra etmək üçün nəzərdə tutulur. İş qabiliyyətini itirmiş adamlara, qocalara, habelə 16 yaşınadək bütün məktəblilərə isə özünümühafizə üsulları öyrədilir. Bununla da mülki müdafiə işlərində bütün əhali iştirak edir. Bu sahədə hər bir adamın, o cümlədən də şagirdlərin borcu mühafizə olunmayı bacarmaqdır.

Bu izahatdan sonra müəllim mülki müdafiənin aşaydakı qısa tərifini və əsas vəzifələrini şagirdlərə yazdırır. Azərbaycan Respublikasının mülki müdafiəsi əhalini və xalq təsərrüfatını təbii fəlakətlərin və istehsalat qəzalarının nəticələrindən, habelə müasir qıryın silahlarından mühafizə məqsədilə həyata keçirilən tədbirlərdir. Mülki müdafiənin əsas vəzifələri əhalini mühafizə etmək, sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda təhlükə barədə vaxtında xəbər vermək, bütün əhaliyə mühafizə üsullarını öyrətmək, təsərrüfat obyektlərini, o cümlədən kənd təsərrüfatı heyvanlarını, məhsullarını və s. mühafizə etmək, lazımı hallarda xilasetmə işlərini yerinə yetirməkdir.

Məşğələnin sonunda müəllim mülki müdafiə biliklərinə və vərdişlərinə yiyələnmək sahəsində şagirdlərin vəzifələrini izah edir. Bu zaman “video material, slayd, yaxud məktəbdə olan digər müvafiq əyani vəsaiti göstərməklə müəllim qeyd edir ki, başlıca vəzifə müasir qıryın silahlarından, təbii fəlakətlərin nəticələrindən mühafizənin üsul və qaydalarını bilmək, lazım gəldikdə onlardan bacarıqla istifadə etməyi öyrənməkdir. Bu məqsədlə biz mülki müdafiə məşğələlərində müasir qıryın vasitələri haqqında, o cümlədən nüvə, kimyəvi və bakteriooloji silahların xüsusiyyətləri, adi qıryın silahlarının növləri və təsiri barədə məlumatlarla tanış olacağıq.

Hər birimiz əleyhqazı və respiratoru seçməyi, düzgün geyib çıxarmayı bacarmalıyıq, digər yardımçı vasitələri, məsələn, tozdan qoruyan parça maska, pambıqlı tənzip saryı hazırlayıb işlətməyi, bədən səthini zəhərlənmədən mühafizə məqsədilə adi paltarları uyyunlaşdırmayı bacarmaq da vacibdir.

Bizim yerlər üçün səciyyəvi olan təbii fəlakətlər və müxtəlif istehsalat qəzaları vaxtı necə davranmaq lazım gəldiyini də öyrənəcəyik. Bütün bunlar adamların özlərini qorunmayı bacarması üçün lazım olan biliklərdir. Bunları öyrənməklə biz mülki müdafiə tədbirlərini yerinə yetirib, müdafiə işlərində iştirak edirik. Bu da vətənimizin müdafiə gücünün artırılmasına yardım deməkdir.

Mövzu 2: “Müasir qırğın vasitələri”

2-ci mövzu hərəsi 1 saatlıq 3 məşğələdən ibarətdir. Mövzunun öyrədilməsinə müasir adi qıryın vasitələrindən başlamaq, sonra isə kütləvi qıryın silahları sayılan nüvə, kimyəvi və

bakterioloji (bioloji) silahların zədələyici amilləri barədə anlayışlar vermək lazımdır. Məşyələləri mövzuya aid plakatlardan, cədvəllərdən, video materiallardan və slaydlardan istifadə etməklə aparmaq məqsəduyuyun sayılır. Silahların zədələyici təsirindən danışıarkən onlardan mühafizənin üsul, qayda və vasitələrinin öyrədilməsinə də xüsusən diqqət yetirilməlidir. Müəllim çalışmalıdır ki, şagirdlərə təhlükə zamanı təmkinli olmaq, vahimə, yaxud qorxu hissinə qalib gəlmək, mühafizə olunmaya əzmlə can atmaq, yaxında yaşlı adamlar olmayan hallarda müstəqil davranmayı bacarmaq kimi mənəvi-psixoloji keyfiyyətlər aşılansın, inkişaf etdirilsin.

1-ci məşğələ: “Adi qırğın vasitələri”

Məşyələyə yerli vəziyyəti nəzərə almaqla digər məşyələlər hesabına daha çox vaxt vermək olar. Bu məşyələdə adi qırğın silahlarının zədələyici xassələri barədə anlayış verilir, top-raket atəşləri vaxtı davranış və mühafizə qaydaları izah edilir, ən sadə daldalanma yerlərinin düzəldilməsi üsulları öyrədilir.

Məşyələnin qısa məzmunu belə ola bilər: Müasir qırğın vasitələri zədələyici təsirinin xarakterinə görə şərti olaraq iki yerə ayrılır - kütləvi qırğın silahları və adi qırğın vasitələri.

Kütləvi qırğın silahlarına nüvə silahı, kimyəvi silah və bakterioloji (bioloji) silah aiddir. Bunlar barədə biz gələn məşyələlərdə danışacağıq.

Adi qırğın vasitələri isə aviasiya bombalarından, top-raket mərmilərindən, yandırıcı vasitələrdən, “sürpriz mina” adlı və s. döyüş sursatlarından ibarətdir.

Aviasiya bombası – təyyarələrdən atılan bombalara deyilir. Belə bombaların çoxlu növü olur. Əsas növləri isə fuqas, qəlpələnən, yandırıcı bombalar, diyircəkli bomba, həcmli partlayış bombası və s.

Fuqas bombası – insanları məhv etmək, binaları, digər tikililəri, körpüləri dayıtmaq üçündür. Partlayış zamanı yaranan hava dalyası və gövdənin qəlpələri vasitəsilə zədələyir, çəkisi 50 kq-dan 10000 kq-a qədərdir. Çəkisindən asılı olaraq, düşdüyü yerdən onlarla metr məsafədə binaları zədələyir, mühafizə olunmamış adamların yaralanmasına səbəb olur.

Qəlpələnən bomba - adamlar üçün olduqca qorxuludur. Bombanın qalın metal gövdəsi partlayış anında xırda qırıntılar, qəlpələr şəklində ətrafa atılaraq zədə yetirir. Məsələn 50 kq-lıq belə bomba hərəsi 1 qram olan 5-6 min qəlpə törədir.

Diyircəkli bomba – qəlpələnən aviasiya bombasının bir növüdür. O da adamları zədələmək üçündür. İçərisinə 5-6 mm ölçülü metal, yaxud plastik kütlə, diyircəklər, iynələr və s. doldurulmuş metal gövdədən və partlayıcı tərtibatdan ibarətdir. Belə bombalar adətən təyyarədən kasetdə atılır, hər kasetdə onlarla bomba olur. Yerdə çox geniş sahələrdə adamları zədələyə bilər.

Aviasiya bombalarının bütün bu növlərindən qorunmaq üçün ən etibarlı yer - kollektiv mühafizə vasitələri, yəni sıymacaqlar və daldalanacaqlardır. Onların quruluşunu biz gələcəkdə öyrənəcəyik. Əgər yaxınlıqda belə quryular yoxdursa, ətrafda olan çala, xəndək, yeraltı keçidlərdə və digər belə yerlərdə gizlənməklə qorunmaq mümkündür.

“Sürpriz-mina” - müxtəlif oyuncaqlar şəklində, xüsusən uşaqların diqqətini cəlb edən cürbəcür yaraşlıq əşyalar formasında hazırlanmış qəlpələnən döyüş sursatından ibarətdir. Toxunarkən gözlənilmədən partlayır. ABŞ tərəfindən Vyetnamda, keçmiş Sovet ordusu tərəfindən Əfqanıstanda, Ermənistan tərəfindən isə Qarabayda tətbiq edilmişdir. Ermənistanla qonşu Azərbaycan ərazisinə axan çayın sahilindəki kəndin sakinləri çayda tez-tez müxtəlif növ oyuncaqlar, qələmlər, qutular axdığını müşahidə edirdilər. Bu əşyalardan bəzilərinə zərərsizləşdirmək mümkün olsa da bunlar bir çox günahsız uşayın məhv olmasına səbəb olub. Buna görə də belə “oyuncaqlara” rast gəldikdə onlara toxunmamaq, dərhal Fövqəladə Hallar Nazirliyinin “112” qaynar telefon xəttinə bu haqda məlumat vermək lazımdır.

Yandırıcı silah - adi qırğın vasitələrinin bir növü olub, insanları, yaşayış məntəqələrini, istehsalat obyektlərini, nəqliyyat vasitələrini, meşələri və əkinləri məhv etmək üçündür. ABŞ qoşunları Vyetnam müharibəsi zamanı bu ölkənin ərazisinə 100 min tonadək yandırıcı maddə - Napalm tökmüşdür. Napalm – tezalısan, qara rəngli qatı maddədir, düşdüyü yerə yapışaraq 800-1200 dərəcə istilik törətməklə yanır. Napalmın yanma temperaturunu daha da artırmaq üçün ona metal tozları əlavə edilir. Belə yandırıcı qatışıq pirogel adlanır. Bunlardan başqa termit, ay fosfor və s. adlı yandırıcı vasitələr vardır. Bunlardan qorunmaq üçün mühafizə quryularında daldalanmaq lazımdır. Yerli relyefindən (xəndək, çala, dərə-təpə və s.) və yerli əşyalardan da istifadə etmək

olar. Paltara yandırıcı maddə damcılarını düşdükdə alışan yeri paltarın ətəyi, torpaq, palçıq və s. ilə qapayırlar. Əgər yandırıcı maddə çox düşmüşsə, onda yanan paltarı cəld çıxarıb atmaq və ya vaxt itirmədən adamı ədyal, plaş və digər bir örtüklə kip örtmək lazımdır. Qaçmaq, napalm bulaşığını silməyə çalışmaq olmaz. Çünki belə hallarda alov daha da güclənər.

Bundan sonra müəllim izah edir ki, adi qıyım vasitələrinin bir sıra növləri artilleriya silahları vasitəsilə də tətbiq edilə bilər. Lakin onların təsir dairəsi daha məhduddur. Məsələn, hazırdakı artilleriya topları ən çoxu 20-27 km, qaubitsa növlü toplar 10-17 km, minaatanlar 6-10 km, reaktiv quryular isə 20 km məsafədə vura bilər. Bu zaman raket mərmiləri düşən yerdən onlarla metr məsafədəki mühafizə olunmamış adamlar həm qəlpələrin, həm də partlayış hava dalyasının təsirindən zədə ala bilərlər. Buna yol verməmək üçün hər bir adam atəş başlanarkən dərhal mühafizə olunmalıdır. Bu məqsədlə, yuxarıda deyildiyi kimi, yaxındakı binaların zirzəmilərindən, digər tikililərdən, yeraltı keçidlərdən, ərazinin relyefindən, oradakı əşyalardan istifadə etmək lazımdır. Hər bir şagird evlərinin və məktəbin yaxınlığındakı belə sıyınma yerlərini bilsə daha yaxşı olar. Gizlənmək üçün kifayət qədər belə daldanacaqlar olmayan hallarda evlərin, məktəbin həyətinə, digər lazımı sahələrdə əvvəlcədən səngərlər düzəltmək mümkündür. Belə səngər adamların müvəqqəti gizlənməsi üçün nəzərdə tutulan üstü örtülü xəndəkdən ibarət olur. Hər bir ailədə və məktəbdə lazımı hallarda mühafizə yerlərinin düzəldilməsi işlərində məktəblilər də fəal iştirak etməlidirlər.

Top-raket atəşləri vaxtı düzgün davranmaq qaydalarını, gizlənmə yerlərini və qorunmayı üsullarını izah edərkən müəllim əldə olan vəsaitdən (plakat, video material, slayd və s.) istifadə etməlidir.

2-ci məşğələ: “Nüvə silahının zədələyici amilləri”

Dərsə başlayarkən müəllim xatırladır ki, kütləvi qıyım silahlarına nüvə silahı, kimyəvi və bakterioloji silahlar aid edilir. Bu silahlar ona görə belə adlanır ki, onlar bir anda adamları kütləvi sürətdə zədələyə və məhv edə bilər. Kütləvi qıyım silahlarının ən güclüsü nüvə silahıdır. Bugünkü məşğələ bu silah haqqında olacaq.

Bundan sonra məşğələ rəhbəri əldə olan hər cür əyani vəsaitdən istifadə etməklə, nüvə silahı barədə ümumi anlayış verməli, nüvə partlayışının zədələyici amillərini, neytron döyüş sursatının xüsusiyyətlərini, bu silahlardan mühafizənin əsas vasitə və üsullarını qısa, şagirdlərin daha yaxşı qavrayacağı ifadələrlə izah etməlidir.

Mövzunun qısa məzmununu belə ola bilər: Nüvə silahı təsirinə görə ən güclü partlayıcı silahdır. İlk dəfə 1945-ci ilin avqust ayında Amerika Birləşmiş Ştatları tərəfindən Yaponiyaya qarşı işlədilib. O vaxt bu silah atom bombası adlanırdı. Həmin il avqust ayının 6-da Amerika təyyarəsi Yaponiyanın Xirosima şəhərinə ilk dəfə atom bombası atdı. Şəhərin əhalisi bu yeni silahdan qorunmayı üsullarını hələ bilmirdi, ona görə də çox böyük tələfata düşərək oldu. Şəhərdə demək olar ki, bütün tikililər dağıldı və yandı, 100 minə qədər adam ayır yaralandı, təxminən bir o qədəri də məhv oldu, zərərli şüalanmalara məruz qaldı.

Bu ilk nüvə bombasının dayıdıcı gücü 20 min ton partlayıcı maddənin (trotilin) bir anda partlayışı zamanı meydana çıxan gücə bərabər idi. Buna trotil ekivalenti deyilir. Son illərdə elə nüvə bombaları yaradılmışdır ki, onların trotil ekivalenti (dayıdıcı gücü) milyon tonlarla ölçülür.

Hazırda nüvə silahı Amerikadan başqa, bir sıra digər ölkələrdə də var. Onu hədəflərə atmaq üçün müxtəlif növlü raketlərdən, təyyarələrdən, sualtı qayıqlardan, gəmilərdən, habelə artilleriya toplarından istifadə etmək mümkündür. Bu güclü silahın təsirinin nədən ibarət olduğunu, həmçinin bunlardan qorunmayı əsas üsullarını hər bir adam bilməlidir.

Nüvə döyüş sursatları (bombalar, mərmilər və s.) yerdən müxtəlif yüksəklikdə - havada, yerin və ya suyun səthində yaxud altında partladıla bilər. Bu cür partlayışlar havada, yerüstü və yeraltı partlayışlar adlanır. Bunlardan ən təhlükəlisi yerüstü partlayışdır.

Yerüstü nüvə partlayışı zamanı onlarca kilometr məsafəyə şölə saçan parlaq alov görünür, göy gurultusuna bənzəyən güclü gurultu eşidilir. Sonra partlayış alovu od kürəsi şəklində düşüb sürətlə böyüyərək göyə qalxır, öz ardınca yerdən çoxlu toz-torpayı çəkib sütun şəklində göyə qaldırır, partlayışdan 5-6 dəqiqə sonra soyuyaraq 15 km-dən artıq yüksəkliyə qalxaraq göbələyə oxşar topa buluda çevrilir. Nüvə partlayışının zədələyici amilləri beş cür olur. Bunlara - zərbə

dalyası, işıq şüalanması, elektromaqnit impulsu, nüfuzedici radiasiya, radioaktiv zəhərlənmə aiddir.

Müəllim bu amilləri yaxşı olar ki, uşaqlara yazdırsın və izah etsin. Çünki, yuxarı siniflərdə mühafizə məsələləri daha əsaslı öyrədilərkən onlara istinad etmək lazım gələcəkdir.

Zərbə dalğası – nüvə partlayışının ən güclü zədələyici amilidir. O, partlayış mərkəzindən hər tərəfə böyük sürətlə yayılan bərk sıxılmış hava kütləsindən ibarətdir. Orta hesabla hər saniyədə 300 metr sürətə malik olduğu üçün rast gəldiyi hər şeyə zərbə endirir, canlılarda müxtəlif ayırlıqlı zədələnmələrə səbəb olur, binaları, quryuları, maşınları və s. dayıdır. Partlayış mərkəzindən uzaqlaşdıqca onun təsiri zəifləyir.

Sıymacaqlar və daldalanacaqlar adamları zərbə dalyasının təsirindən qoruyur. Partlayış yerindən xeyli uzaq məsafələrdə dərə-təpələr, xəndəklər, evlərin zirzəmiləri və s. mühafizə üçün istifadə edilə bilər. Bunlar olmadıqda, heç olmasa yerə uzanmaq lazımdır.

İşıq şüalanması – nüvə partlayışı anında yaranan od kürəsinin saçdığı işıq şüalarından ibarətdir. O, bir anda yayılır, bir neçə saniyə ərzində təsir göstərir. Işıq şüalanması mühafizə olunmayan adamların bədənində yanıqlar əmələ gətirir, gözlərini zədələyir və güclü yanyımlar törədir.

Nüfuzedici radiasiya – nüvə partlayışı yerindən bir neçə saniyə ərzində ətrafa saçılan, gözə görünməyən, lakin hər yerdən keçə bilən şüalardır. Nüfuzedici radiasiya adamlarda və heyvanlarda müxtəlif ayırlıqlı şüa xəstəliyi törədir. Xəstəliyin ayrılmı adamların məruz qaldığı şüalanmanın miqdarından, yəni dozəsindən asılı olur. Şüalanmanın dozasını (miqdarını) xüsusi cihazlar vasitəsilə təyin edirlər. Onun ölçü vahidi rentgen adlanır.

Müxtəlif sıx və qalın materiallardan, məsələn, daş, kərpic divarlardan, qalın torpaq qatından keçərkən şüalanmanın təsiri xeyli zəifləyir. Buna görə də əsasən, torpayın, suyun altında olan sıymacaqlarda, qalın divarlı daldalanacaqlarda nüfuzedici radiasiyadan qorunmaq mümkündür.

Radioaktiv zəhərlənmə – nüvə partlayışı zamanı yaranan göbələyə oxşar buluddan radioaktiv maddələrin çökməsi nəticəsində baş verir. Yer səthinə, oradakı əşyaların üzərinə çökmüş radioaktiv maddələr özündən şüa buraxır, bu şüalar da nüfuzedici radiasiya kimi təsir göstərərək adamlarda, heyvanlarda şüa xəstəliyi törədir.

Sahələr radioaktiv maddələrlə təhlükəli, güclü və ya orta dərəcədə zəhərlənə (çirklənə) bilər. Belə sahələrdəki zəhərlənmənin dərəcəsinə radiasiya səviyyəsi deyilir. Radiasiya səviyyəsi insanın bir saat ərzində neçə rentgen şüalanmaya məruz qalacağını göstərir. Radiasiyanın səviyyəsi sürətlə azalır və müəyyən müddətdən sonra öz təsirini itirir. Lakin yerə çökmüş radioaktiv toz adamları həm xaricdən, həm də hava və qida ilə birlikdə orqanizmə keçib daxildən şüalandıra bilər. Radioaktiv zəhərlənmədən qorunmaq mümkündür. Şüalanmadan sıymacaqlar, radiasiya əleyhinə daldalanacaqlar və müxtəlif binalar mühafizə edir, radioaktiv tozdan isə fərdi mühafizə vasitələri (əleyhqaz, respirator və s.) qoruyur.

Elektromaqnit impulsu – nüvə partlayışı anında müxtəlif radio və elektrik cihazlarını işlədən, rabitə xətlərində işləyən adamlara təsir göstərə bilər.

Sonra, müəllim neytron döyüş sursatının zədələyici xüsusiyyətlərini izah edir: neytron bombası da nüvə silahının xüsusi bir növüdür. Onun zədələyici amili əsasən partlayış anında meydana çıxan neytronların nüfuzedici təsirindən ibarətdir. Buna görə də neytron silahı binaları zəif dərəcədə zədələyir, lakin xeyli uzaq məsafədə belə, adamları, heyvanları çox güclü surətdə şüalandıraraq məhv edir. Neytron şüalanmasından qorunmaq üçün daha qalın divarlı binalarda daldalanmaq tələb olunur.

Məşyələnin sonunda müəllim nüvə neytron silahlarından mühafizənin əsas vasitə və üsullarını izah edərək göstərir ki, mühafizənin əsas üç vasitəsi və üsulu vardır. Bunlar: kollektiv və fərdi mühafizə vasitələri, eləcə də təhlükəli yerlərdən insanların çıxarılmasıdır.

3-cü məşğələ: “Kimyəvi və bakterioloji silahların zədələyici təsiri”

Məşyələ öyrədilərkən müəllim əvvəlcə kimyəvi silah barədə, sonra isə bakterioloji yoluxdurma vasitələri haqqında qısa anlayış verir, onların təsirinin xüsusiyyətlərini, insan orqanizminə keçməsi yollarını, sonra isə mühafizə vasitələrini və qaydalarını aydınlaşdırır.

Kimyəvi silahın əsasını güclü təsirli zəhərli kimyəvi maddələr təşkil edir. Belə maddələr maye damcıları, duman və ya tüstü halında təsir göstərərək havanı, suyu, torpayı, canlıları və əşyaları zəhərləyir.

Bunlar dəri səthinə, gözlərə düşdükdə, eləcə də zəhərlənmiş havada nəfəs aldıqda, ərzaq və sudan istifadə etdikdə adamları zəhərləyir.

Orqanizmə təsirinə görə zəhərləyici maddələrin aşaydakı əsas növləri var:

- sinir iflicedici zəhərləyici maddələr - zarin, zoman;
- dəri yaratörədici zəhərli maddələr - iprit, lyuzit;
- ümumi təsirli zəhərli maddələr - sianid turşusu, xlorsian;
- boyucu təsirli zəhərli maddələr - fosgen, difosgen;
- psixo - kimyəvi təsirli zəhərli maddələr - Bi-ZET;
- qıcıqlandırıcı təsirli maddələr isə Si-ES və Si-AR.

Zəhərləyici maddələrin bəziləri (iprit) öz təsirini bir neçə günədək saxlaya bilər, bunlara davamlı zəhərləyici maddələr deyilir. Davamsız zəhərli maddələr isə təsirini ancaq bir neçə dəqiqə saxlayır.

Son illər xarici ölkələrdə binar kimyəvi silah adlanan ən yeni zəhərli maddələr hazırlanır. Bunlar iki maddənin qarışığından alınır və çox güclü zəhərləyici təsire malik olur.

Müəllim qeyd etməlidir ki, yuxarıda göstərilən zəhərləyici maddələr müharibə vaxtı işlədilmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Onları tətbiq etmək üçün aviasiya bombalarından, raketlərdən, artilleriya mərmilərindən istifadə oluna bilər. Məsələn, Qarabayda erməni qəsbkarları bir sıra rayonlarımıza toplardan kimyəvi mərmilər atmışdır. Bunlar vaxtında aşkar edilmiş və zərərsizləşdirilmişdir.

Lakin şəhərlərdə elə zavodlar və təşkilatlar var ki, iş prosesində kimyəvi maddələrdən istifadə olunur. Məsələn, ət-süd kombinatlarındakı iri soyuducularda ammoniyak adlı, su anbarlarında xlor və s. adlı maddələr işlədilir. Qəza baş verdikdə belə maddələrin anbarlarda saxlanılan ehtiyatları kənara yayılıb ətrafdakıları zəhərləyə bilər. Adamlar onlardan da qorunmayıb qaydalarını bilməlidir.

Sonra mühafizənin üsullarından danışarkən müəllim bir daha izah edir ki, sinir sistemini iflic edən və dəridə yara törədən zəhərləyici maddələr orqanizmə tənəffüs üzvləri, həzm yolları vasitəsilə keçir, həmçinin dərinin səthindən sorulur və gözlərə də təsir göstərirlər. Ümumi təsirli zəhərli maddələr isə orqanizmə ancaq tənəffüs üzvlərindən keçir. Buna görə də sinir sistemini iflic edən və dəridə yara törədən maddələrdən qorunmaq üçün əleyhqaz və xüsusi mühafizə paltarları geymək tələb olunur. Ümumi təsirli və boyucu zəhərləyici maddələrə qarşı isə ancaq əleyhqazdan istifadə etmək lazımdır.

Bakterioloji silah. Məşyələnin ikinci yarısında müəllim bu silah haqqında anlayış verərək deyir ki, bakterioloji silah – içərisinə yoluxucu xəstəlik törədən bakterial vasitələr doldurulmuş bombalardan, mərmilərdən, raketlərdən və s. ibarət olur. Düşmən su mənbələrini, ərzaq anbarlarını, heyvandarlıq təsərrüfatlarını da təxribat yolu ilə yoluxdura bilər. Belə yoluxma nəticəsində insanlar və heyvanlar kütləvi halda çox qorxunc yoluxucu xəstəliklərə (taun, vəba, qarayara və s.) tutula bilərlər. Bu cür xəstələri sayaltmaq çox çətinidir.

İnsanlar mikrob yoluxmuş hava ilə nəfəs alarkən, ayız-buruna, gözlərin selikli qişalarına mikrob düşərkən, çirkli qida məhsulları və sudan istifadə edərkən, yoluxmuş həşərat və gənələrin dişləməsi nəticəsində xəstələnmə bilərlər.

Müəllim qeyd edir ki, müharibə vaxtı cəbhə rayonlarında yaşayış-məişət şəraitinin pisləşməsi, gigiyena-təmizlik qaydalarına riayət edilməməsi nəticəsində yoluxucu xəstəliklər törəyib sürətlə yayıla bilər. Bunun qarşısını almaq üçün müəllimlərin, həkimlərin, valideynlərin göstərişlərini dəqiq yerinə yetirmək, sanitariya, şəxsi gigiyena qaydalarını ciddi surətdə gözləmək vacibdir. Belə hallarda xəstələrə vurulan iynələrdən, dərman qəbul etməkdən, profilaktika tədbirlərini icra etməkdən boyun qaçırmaq olmaz.

Bakterioloji silahdan mühafizə də kimyəvi silahdan mühafizə kimidir, lakin belə hallarda karantin adlı xüsusi davranış rejimi də qoyula bilər.

Mövzu 3: “Fərdi mühafizə vasitələri”

Bu mövzu hərəsi bir saatlıq üç məşyələdən ibarətdir. 1-ci məşyələdə “Süzücü əleyhqazlar”, 2-ci məşyələdə “tənəffüs üzvlərini qoruyan ən sadə vasitələr”, 3-cü məşyələdə isə “dəri səthinin mühafizə vasitələri” öyrədilməlidir.

Mövzunun 1 və 2-ci məşyələlərinin əhatə etdiyi məsələlər 2-ci sinifdə keçirilən 3-cü və 4-cü mövzularda da öyrədilmişdir. İndi isə bu bilikləri genişləndirmək və əməli vərdişlər aşılamaqla möhkəmlətmək tələb olunur.

1-ci məşğələ: “Süzücü əleyhqazlar”

Qeyd edildiyi kimi, 1-ci məşyələnin qısa məzmunu 2-ci sinifdəki 4-cü mövzuya aid metodik materialda kifayət dərəcədə izah olunub.

Həmin metodik materialda göstərilən tədris sualları məşyələ vaxtı öyrədiləndən və ya təkrar ediləndən sonra əsas məsələyə keçmək, yəni mülki müdafiə normativlərinin icrasını məşq etdirmək və onların yerinə yetirilməsinə nail olmaq lazımdır. Bu zaman əleyhqazın üzlük hissəsinin seçilməsi qaydasına, onun yıyılması, kipliyin və sazlıyının yoxlanılmasına, düzgün geyilib-çıxarılmasına diqqət yetirilməlidir. Şagirdlərin digər şəxslərə - kiçik yaşlı uşaqlara, zədələnmiş adamlara, qocalara fərdi mühafizə vasitələrini geydirməyi bacarmasına fikir verilməlidir. Mülki müdafiə normativlərinin yerinə yetirilməsi məhz şagirdlərin bu sahədə bilik və vərdişlərə yiyələndiklərinə sübutdur. (Məlumat üçün qeyd edək ki, Müasir silahlardan mühafizənin əməli surətdə öyrədilməsi üzrə mülki müdafiə normativləri, habelə onların yerinə yetirilməsi şərtləri və qiymətləndirilməsi qaydası barədə təlimat hər bir məktəbdəki hərbi rəhbərdə olmalıdır. Hərbi rəhbər həmçinin normativlərin yerinə yetirilməsini təşkil etməkdə müəllimlərə yardım göstərməlidir).

Məlum olduyu kimi, əleyhqazların işlədilməsi ilə əlaqədar 4 normativ nəzərdə tutulmuşdur. Bunların hamısının bir məşyələdə yerinə yetirilməsi ola bilər ki, mümkün olmasın. Lakin heç olmasa bir-iki normativin mövzu öyrədilən müddətdə yerinə yetirilməsi vacibdir. Məsələn, 2-ci normativ “Süzücü əleyhqaz geymək” adlanır. Bu normativin icra edilməsi qaydası belədir: şagirdlər sinifdə, meydançada dirlər, onların əleyhqazları “yürüş” vəziyyətindədir. Məşyələ rəhbəri “Qaz”, yaxud “Əleyhqazı gey” komandası verir. Şagird əleyhqazı 10 saniyədə geyərsə, ona “əla”, 11 saniyəyə geyərsə “yaxşı”, 12 saniyəyə geyərsə “kafi” qiymət düşür. Bu şərtlə ki, əleyhqaz düzgün, ardıcılıqla geyinilmiş olsun. Əgər o əleyhqazı geyərkən gözlərini yummasa və nəfəsini saxlamasa, geyəndən sonra isə dərindən nəfəs verməyə, həmin səhvlərin hər birinə görə qiymət bir bal azaldılır. Daha kobud nöqsanlara yol verildikdə (geyilərkən şlem-maskə cırılsa, yaxud xeyli çəp geyildiyi üçün onun altına çöldən hava keçdikdə və s.) normativ yerinə yetirilməmiş hesab edilir.

1-ci və 3-cü normativlər (müvafiq olaraq: “Üzlük” hissənin ölçüsünü təyin etmək və əleyhqazı istismara hazırlamaq, “Uşaya əleyhqaz geydirmək”) öyrədilərkən çalışmaq lazımdır ki, əmliyyatları uşaqlar əvvəlcə müəllimin müşayiəti ilə, sonra isə sərbəst surətdə düzgün icra etməyi bacarsınlar.

Məşyələnin sonunda müəllim əleyhqazların qorunub saxlanması qaydalarını izah edərək göstərir ki, yalnız saz əleyhqaz etibarlı surətdə mühafizə edə bilər. Əleyhqazın saz qalması üçün ondan düzgün istifadə olunmalıdır. Məsələn, əleyhqazın qutusu təkana məruz qalarkən, rütubətli yerdə, həmçinin yanan sobanın, digər qızdırıcı cihazların yaxınlığında saxlanarkən tez xarab olub sıradan çıxır. Əleyhqaz çantasına kənar əşyalar qoymaq, onun üstündə oturmaq olmaz. Üzlük hissəni geyib-çıxarkən ehtiyatlı olmaq lazımdır ki, gözlük şüşələri qırılmasın, rezin hissələr, qaytanlar qırılıb qopmasın. Çiskinli havada işlədildəndən sonra əleyhqaz qutusunu çantadan çıxararaq diqqətlə silib qurulmaq, çantanı qurutmaq və qutunu quru çantada yerləşdirmək lazımdır.

2-ci məşğələ: “Respiratorlar, tozdan qoruyan parça maska və pambıqlı tənziif sarğı”

2-ci məşyələdə respiratorların əhəmiyyətini, quruluşunu və işlədilməsi qaydasını öyrətmək, habelə tozdan qoruyan parça maskanın və pambıqlı tənziif sarğının mühafizə xassələrini izah

etmək, onlardan istifadə üsullarını məşq etdirmək tələb olunur. Bu məşyələnin məzmunu 2-ci sinifdəki 3-cü mövzuda olduyu kimidir.

3-cü məşğələ “Dəri səthinin mühafizə vasitələri”

3-cü məşyələ öyrədilərkən, adi paltar və ayaqqabıların dəri səthinin mühafizə üçün uyyunlaşdırılması qaydalarını müəllim 2-3 şagird üzərində göstərməli, radioaktiv, zəhərləyici və güclü təsirli kimyəvi maddələrdən qorunmaq üçün adi paltar və ayaqqabıların mühafizə xassələrinin artırılması üsullarını izah etməli, məktəbliləri xüsusi mühafizə geyimləri ilə tanış etməlidir. Bu məşyələnin qısa məzmunu belə ola bilər:

Radioaktiv, zəhərləyici və güclü təsirli kimyəvi maddələrlə zəhərlənmiş yerlərdə tənəffüs üzvlərini, gözləri mühafizə etməklə bərabər, dərinin bütün səthinin də qorunması lazımdır. Bu məqsədlə dəri səthinin mühafizə vasitələrindən istifadə olunur. Bunlar təyinatına görə iki yerə ayrılır: xüsusi mühafizə geyimləri və əlaltı vasitələr (mühafizə üçün uyyunlaşdırılan adi paltarlar).

Xüsusi mühafizə geyimləri əsasən, zəhərli sahələrdə iş görən mülki müdafiə dəstələri üçündür. Müəllim, əgər məktəbdə varsa, belə geyim dəstələrini, bunlar olmayan hallarda isə video, plakatlardan istifadə etməklə yüngül mühafizə kostyumunu, rezin kombinezonu, ümumqoşun mühafizə komplektini, həmçinin mühafizə çəkmələrinin, corablarının, əlcəklərinin növlərini şagirdlərə nümayiş etdirir. O qeyd edir ki, uşaqlar üçün belə geyimlər nəzərdə tutulmamışdır, onları geyib çıxarmaq qaydalarını yuxarı siniflərdə öyrənməlisiniz.

Bədənin səthinin qoruyan əlaltı vasitələrdən isə bütün əhali, o cümlədən də uşaqlar istifadə etməyi bacarmalıdır. Belə vasitələr adamı radioaktiv tozdan, bakterial vasitələrdən mühafizə edir, onlara xüsusi məhlullar hopdurulduqda isə zəhərləyici kimyəvi maddələrin buxar və damcılarında da bir müddət qoruya bilər.

Radioaktiv toz və digər zəhərli maddələr bədənin səthinə adətən platarların döş hissəsindən, yaxasından, qollarından, şalvarın balaqlarından keçir. Deməli, mühafizə məqsədilə paltarların bu yerlərini bərkidib kipləşdirmək lazımdır. Bədənin səthinin qoruyan əlaltı vasitələr məhz kipləşdirici əlavə hissələr (başlıq, sinəbənd və s.) tikilmiş adi paltarlardan ibarətdir. Bu məqsədlə həm də rezinləşdirilmiş parçadan, plaslardan, bürüncəklərdən istifadə etmək olar.

Adamın bədənini qoruyan əlaltı (yardımçı) vasitə kimi, hər şeydən əvvəl, xüsusi iş paltarları – kombinezonlar, gödəkçə və şalvarlar, başlıqlı xalatlardan işlədilir. Əlləri mühafizə etmək üçün rezin çəkmələr, uzunboyuz ayaqqabılar daha əlverişlidir.

Paltarları yaxşı kipləşdirmək üçün pencəyin və gödəkçənin sinəsini örtən sinəbənddən istifadə edir, boyunun və başın açıq qalan yerlərini mühafizə üçün başlıq taxırlar.

Mövzu 4: “Bizim yerlər üçün səciyyəvi olan təbii fəlakətlər, qəzalar və onların nəticələrindən mühafizə”

Bu məşğələdə şagirdlərə regionda (şəhərdə, rayonda, kənddə) ən çox ehtimal olunan, yaxud baş verən təbii fəlakətlərin, istehsalat qəzalarının səciyyəvi xüsusiyyətləri, habelə yaxınlıqdakı obyektlərdə işlədilən zəhərli kimyəvi maddələrin növləri və zədələyici xassələri izah edilməlidir. Belə qəzalar və fəlakətlər zamanı özünü qorunmaq, mühafizə vasitələrindən istifadə etmək üsulları, təhlükəli yerdən köçürülərkən davranış qaydaları öyrədilməlidir.

Bu mövzu üzrə məşyələnin əsas məzmunu 2-ci sinifdə keçirilən 6-cı mövzuda olduyu kimidir. Lakin burada ammoniyak və xlor kimi çox işlədilən bəzi güclü təsirli zəhərli kimyəvi maddələr və onlardan mühafizə barədə bir qədər geniş məlumat vermək lazımdır. Məsələn məşyələnin gedişində güclü təsirli zəhərli maddələrin xassələrindən danışarkən müəllim izah etməlidir ki, belə maddələrdən ən çox işlədilənləri ammoniyak və xlor adlı maddələrdir. Ammoniyak naşatır iyli rəngsiz qazdır. Tənəffüs üzvlərini, gözləri qıcıqlandırır. Tənəffüs üçün daha qorxuludur, güclü zəhərlənmə zamanı ölümə səbəb ola bilər. Ammoniyak havadan yüngül olduyu üçün yuxarı qalxaraq evlərin üst mərtəbələrində, yüksək yerlərdə adamlara daha tez təsir göstərə bilər. Adi əleyhqazlar adamı ammoniyakdan qoruya bilmir.

Xlor isə boyucu iyli sarımtıl mayedir. Havadan ayırılır, buxarlanarkən ay duman şəklində yerin səthinə yayılır binaların aşay mərtəbələrində, zirzəmilərə keçir. Xlor buxarları tənəffüs orqanlarını, gözləri, dəri səthinin çox güclü halda qıcıqlandırır. Çoxlu xlor buxarları ilə zəhərlənmə ölümə nəticələnə bilər. Uşaq əleyhqazları tənəffüs üzvlərini xlorun mühafizə edir. Əleyhqaz və xüsusi mühafizə quryuları olmayan hallarda zəhərli qazlardan qorunmaq üçün otaqlarda gizlənərək

onların qapı və pəncərələrini, içəriyə hava keçə biləcək digər yerlərini əlaltı vasitələrlə kipləşdirmək, ayızını, burnunu heç olmasa təmiz suda isladılmış sarı ilə örtmək, ya da zəhərli sahələrdən çıxarmaq lazımdır. Belə hallarda mühafizə qaydaları barədə yerli radio və televiziya ilə verilən göstərişlər dəqiq icra olunmalıdır.

Bu məşyələdə eyni zamanda yaşadığımız yerlərə xas olan istehsalat qəzaları və digər təhlükəli hallarla bağlı (su hövzələrində boyulma, dəm qazından zəhərlənmə, ilan sancmaları və s.) mütəmadi olaraq şagirdlərə məlumatlar verilməli və davranış qaydaları öyrədilməlidir.

ALTINCI SINIF

Mövzu 1: “Kollektiv mühafizə vasitələri”

1-ci məşğələ “Mülki müdafiənin mühafizə qurğuları və onlardan istifadə qaydaları”

Bu məşğələ, adətən sinifdə söhbət üsulu ilə aparılır. Məşğələdə mühafizə qurğularının əhəmiyyəti və növləri, orada şagirdlərin yerləşməsi və davranış qaydaları, ərazidəki təbii mühafizə vasitələrindən (kaha, mayara), digər münasib yerlərdən mühafizə üçün istifadə olunması izah edilir. Qeyd edək ki, bu məşyələnin məzmunu ikinci sinifdə öyrədilən 5-ci mövzuda olduğu kimidir.

Bu məsələləri müəllim, yaxud məşyələni keçirən mütəxəssis aşağıdakı ardıcılıqla izah edə bilər: sığınacaq adamları bütün silahların hər cür təsirindən qoruya bilən kollektiv mühafizə vasitəsidir. Gördüyünüz kimi, sığınacaqda tambur (dəhliz), adamların yerləşməsi üçün və yardımçı avadanlıq yerləşdirilən otaqlar, habelə ventilyasiya (havadəyişmə), su təchizatı, kanalizasiya, elektrik təchizatı və qızdırma sistemləri olur.

Dəhliz (tambur) sığınacağa giriş yolunun qarşısında düzəldilir. Bu, quryuya girib-çıxarkən adamlar yerləşən otaqlarına çöldən zəhərli hava keçməsinin qarşısını almaq üçündür. Dəhlizdə iki qapı düzəldilib, bayırdakı qapıya qoruyucu-kipləşdirici, içəri qapıya isə kipləşdirici qapı deyilir. Çöldəki hava zəhərli olarkən sığınacaqdan çıxmaq lazım gəldikdə, əvvəlcə dəhlizə çıxmalı kipləşdirici içəri qapını çəkib kip örtükdən sonra qoruyucu çöl qapını açaraq dəhlizdən çıxmaq lazımdır. Yəni, binaya girib-çıxarkən hər iki qapını eyni zamanda açmaq olmaz. Sığınacaqın qəza (ehtiyat) çıxış yolunun ayzında da qoruyucu və kipləşdirici qapaqlar düzəldilir.

Bundan sonra, şagirdlərə qoruyucu qapı və qapayı açıb-örtməyi, həmçinin əgər mümkünə, qəza yolu ilə sığınacaqdan çıxmaq qaydasını məşq etdirmək məsləhətdir.

Şagirdlər sığınacaqın ventilyasiya sistemi ilə tanış edilərkən müəllim (mütəxəssis) onlara havaçəkən tərtibatı, soyuducu və toz əleyhinə süzgəclərin yerini, süzücü-ventilyasiya aqreqatını, hava-paylayıcı və havasorucu tərtibatları və sistemin digər avadanlıqlarını göstərərək onların təyinatını qısa izah edir.

Havaçəkən tərtibatlar – çöldən havanı sorub süzgəclərə və süzücü ventilyasiya aqreqatına vermək üçündür. Sığınacaqda adətən iki belə tərtibat olur. Əsas tərtibatın havaçəkən kanalı – qəza çıxış yolunda, ehtiyat tərtibatındakı isə qoruyucu-hermetik klapanla birlikdə - pilləkən meydançasında yerləşdirilir.

Toz əleyhinə süzgəclər – sığınacağa verilən havanı radioaktiv tozdan təmizləmək üçündür.

Süzücü - ventilyasiya aqreqatı – çöldən havanı çəkmək, hər cür zəhərli maddələrdən təmizləyib otaqlara vermək və içəridə çöldəkinə (atmosfer təzyiqinə) nisbətən bir qədər artıq təzyiq yaratmaq üçün nəzərdə tutulub. Aqreqatın ən əsas hissələri klapanlar, balaban formalı uducu süzgəclər, elektrik - əl ventilyatorudur. Süzücü-ventilyasiya aqreqatı əsasən iki rejimdə işləyə bilər. Təmiz ventilyasiya rejimində - çöldən təmiz havanı içəriyə sormaqla üçün, süzücü-ventilyasiya rejimində - çöldəki zəhərli havanı süzgəclərdə təmizləyib içəri sormaqla üçündür.

Havapaylayıcı tərtibat – təmiz havanı sığınacaqın otaqlarına verən nazik divarlı borular sistemindən ibarətdir.

Havasorucu tərtibat – işlənmiş havanı sığınacaqdan kənar edən quryudur.

Bundan sonra, sığınacaqın su təchizatı, elektrik təchizatı, kanalizasiya və istilik sisteminin avadanlıqları da bu qayda üzrə şagirdlərə göstərilib izah edilir.

Yuxarıda deyildiyi kimi, sığınacaqlar olmayan yerlərdə xüsusən kənd məktəblərində bu məşyələlər əvvəlcədən hazırlanmış radiasiya daldalanacağına keçirilməlidir.

Müəllim izah edir ki, mövcud olan müxtəlif yeraltı və yerüstü binaları da radiasiya daldalanacaq kimi uyunlaşdırmaq mümkündür. Bunun üçün kənd yerlərində adətən evlərin zirzəmilərindən, zirzəmiləri olmayan yaşayış məntəqələrində isə daş, kərpic evlərin, betondan quraşdırılmış binaların qapı və pəncərə yerləri daha az olan otaqlarından istifadə edilir. Kəndlərdəki təsərrüfatlarda yeraltı tərəvəz anbarları və başqa belə tikililər də müvəqqəti daldalanma yeri kimi düzəldilə bilər.

Radiasiya daldalanacaq düzəldilən bütün otaqların divarlarında, tavan və döşəməsində, qapı, pəncərələrində hava keçə biləcək bütün deşik-bacaları, çatları müxtəlif üsullarla (suvaq çəkmək, əski tıxamaq, qalın kayız yapışdırmaq və s.) kipləşdirirlər. Burada adamların müəyyən müddət qala bilməsi üçün oturmaq və uzanmaq üçün yerlər düzəldilir, ərzaq, su, dərman və başqa lazımı ehtiyatlar yaradılır. Daldalanacaya təmiz hava verilməsi üçün burada havaverici və havasorucu borular düzəldilir. Havaverici borunun ayzı döşəmədən ən çoxu 50 sm hündürə, havasorucu borununku isə tavanda 20-25 sm aşayı məsafədə olur ki, bu da otaqdakı havanın təbii yolla dəyişməsinə təmin edir. Mövcud olan binalarda sıynacaq düzəltmək üzrə bütün işləri əhali öz qüvvələri ilə, əlaltı materiallardan istifadə etməklə yerinə yetirir.

2-ci məşğələ “Mühafizə qurğularının daxili avadanlığı”

Mühafizə quryularının daxili avadanlığının öyrədilməsi məqsədilə tədris qrupu sıynacayın (daldalanacayın) giriş qapısından 30 metr məsafədə dayanır və müəllimin komandası üzrə mühafizə quryusuna dolub birinci otaqda yerləşirlər. Bundan sonra məşyələ rəhbəri qrupu səngər tikiləcək yerə gətirir və izah edir ki, sıynacaqlar və ya radiasiya daldalanacaqları olmayan hallarda, adamlar özləri üçün ən sadə daldalanacaqlar düzəldə bilərlər. Bunlar üstü açıq və ya örtülü səngərdən (xəndəkdən) ibarət olur. Səngər tikmək üçün hündür binalardan və yüksək gərginlikli elektrik xətlərindən, magistral qaz və su borularından kənarda, yayış yayarkən su basmayacaq sahə seçirlər. Səngəri tikməyə onun yerini nişanlamaqdan başlamaq başlayırlar, müəllimin göstərişi üzrə şagirdlər səngər üçün qazılacaq xəndəyin konturunu (perimetrini) payalar vurmaqla nişanlayır, payalar boyu kəndir çəkir və kəndir boyu nişanlayıcı qanov qazırlar. Daha sonra müəllim səngərin ölçülərini, onu tikmək və abadlaşdırmaq qaydasını qısa surətdə izah edir.

Məşyələnin sonunda bütün nişanlayıcı avadanlığı yıyıdırmaq, təmizləyib təhvil vermək lazımdır.

3-cü məşğələ “Mühafizə qurğusunda praktiki məşğələ və sadə daldalanacaqda tanışlıq”

İkinci və üçüncü məşyələlər məktəbə təhkim edilmiş sıynacaqda və daldalanacaqda keçirilməlidir. Müəllim, yaxud məşyələ apararı mütəxəssis şagirdlərə sıynacayın (radiasiya daldalanacayının) quruluşunu və daxili avadanlığını, onların əhəmiyyətini izah etməli, mühafizə quryusunda yerləşmək və davranmaq qaydalarını əməli olaraq öyrətməli, yeraltı və yerüstü binaları daldalanma yeri kimi düzəltmək üçün görülən işlərlə tanış etməlidir. Bundan sonra, təhlükə vaxtı sıynacaqda daldalanmaq əməli surətdə yerinə yetirilməli, dərslin sonunda isə əsasən sadə daldalanacaq tikiləcək yerin nişanlanması qaydasını göstərmək lazımdır.

Onu da yada salaq ki, sadə daldalanacayın yeri məşyələ keçiriləcək mühafizə quryusunun yaxınlığında əvvəlcədən müəyyən edilməli, orada lazımı alətlər və avadanlıq (2-3 dəmir kürək, 10-15 xırda paya, 25-30 m kəndir və ya hər hansı ip, 1-2 çəkiç və ya balta) olmalıdır.

Mövzu 2: “Düşmən hücumu təhlükəsi yaranarkən, habelə qəza və təbii fəlakətlər zamanı şagirdlərin fəaliyyəti”

1-ci məşğələ “Düşmən hücumu təhlükəsi yaranarkən şagirdlərin fəaliyyəti”

Bu məşyələdə əsasən, düşmən hücumu təhlükəsinin yaranması barədə əhaliyə xəbər verilməsi üsulları və qaydaları, belə vəziyyətdə şagirdlərin fəaliyyəti, barədə məlumat verilməlidir. məşyələnin məzmunu belə ola bilər:

Ölkəmiz müharibə şəraitindədir. Erməni qəsbkarları torpaqlarımızın bir qismini işğal etmişdir. Sərhədə yaxın kəndlərimizi erməni qəsbkarları daim atəşə tutur. Belə hallarda adamların həyatı təhlükə altına düşür, hətta insan tələfatı da olur. Bütün bunlarla yanaşı düşmənin hücum təhlükəsi də qaçılmazdır. Buna görə də gözlənilən hücum haqqında, yəni düşmən basqını təhlükəsi

yarandığı barədə əhaliyə vaxtında xəbər vermək olduqca vacibdir. Bu işi təhlükəyə məruz qalan şəhər və rayonların hökumət orqanları yerinə yetirirlər.

Şəhərə, rayona düşmən basqını təhlükəsi yarandığı barədə xəbər icra hakimiyyəti başçılarının rəsmi sərəncamına əsasən radio və televiziya ilə, telefonla, həmçinin əldə olan bütün digər rabitə vasitələri ilə əhaliyə çatdırılır. İş yerlərində işçiləri idarə rəhbərləri xəbərdar edir və mühafizəyə hazırlaşmaq üçün lazımı göstərişlər verir. Şagirdləri məktəbin müdiriyyəti, müəllimlər, yaxud valideynlər xəbərdar edirlər.

Basqın təhlükəsi yarandığı barədə verilən xəbərdarlıqda bildirilir ki, hər an ərazi düşmən hücumuna məruz qala bilər, dərhal mühafizəyə hazırlaşmaq lazımdır. Buna görə də həmin dövr düşmən basqını təhlükəsi yaranan dövr adlanır.

Belə xəbər verildəndən sonra düşmən hücumu başlayana qədər müəyyən vaxt qala bilər. Həmin müddət ərzində mühafizə işlərini sürətlə yerinə yetirmək, bu barədəki göstərişləri dəqiq icra etmək hər bir adamın borcudur. Mühafizə işlərinin səmərəliliyi bütün vətəndaşların, o cümlədən də şagirdlərin mütəşəkkil fəaliyyətindən, müəyyən edilmiş davranış qaydalarını şüurlu surətdə yerinə yetirməsindən asılıdır.

Bundan sonra müəllim, düşmən hücumu təhlükəsi yarandığı barədə xəbər verildikən əhalinin, o cümlədən də şagirdlərin fəaliyyət qaydalarını və vəzifələrini izah edərək göstərir ki, həmin dövrdə hər bir vətəndaşdan aşağıdakı işləri yerinə yetirmək tələb olunur:

1. Mülki müdafiənin xəbərdarlıq siqnallarını diqqətlə dinləmək və göstərişlərini düzgün yerinə yetirmək.

Bu yaranmış vəziyyətə müvafiq olaraq mühafizə işləri görmək üçün çox vacibdir. Bütün siqnallar və göstərişlər ilk növbədə radio ilə verilməlidir. Buna görə də radionu şəbəkəyə qoşulu vəziyyətdə, radioqəbuledicini, televizoru respublikanın əsas kanallarında saxlamaq lazımdır. Hər bir ailədə mülki müdafiənin xəbərdarlıq siqnallarını və bu siqnallar üzrə davranış qaydalarını ailə üzvlərinin dəqiq bildiyini yəqin etmək ailə başçısının borcudur. Məktəblilər bu məsələləri daha dəqiq bilməlidirlər.

2. Yaşayış və iş yerlərində ən yaxındakı mühafizə quryusunun yerini öyrənmək.

Bu, düşmənin hava hücumu zamanı, top-raket atəşləri başlanarkən dərhal daldalanmaq üçün lazımdır. Hər bir ailə öz evinin zirzəmisini, digər yeraltı tikilini ailə daldalanacaq kimi düzəltməli, bilavasitə təhlükə yaranarkən bir müddət qalmaq üçün orada lazımı şərait yaratmalıdır.

Evin zirzəmisini yoxdursa, onda həyətdə qazma tipli daldalanma yeri düzəltmək olar. Bu məqsədlə əlaltı tikinti materiallarından istifadə etmək mümkündür.

3. Yerli hökumət orqanlarının göstərişi olan hallarda fərdi mühafizə vasitələri (əleyhqaz, respirator) əldə etmək, yaxud yardımçı vasitələr (tozdan qoruyan parça maska, pambıqlı tənzip saryı) hazırlamaq.

Bunlar radioaktiv, kimyəvi və bakterioloji zəhərlənmələrdən qorunmaq üçündür. Bu məqsədlə yaşayış evlərinin, məktəb binasının, müəssisələrin otaqlarının kipləşdirilməsi kimi işlər də görülə bilər. Bunlar ailə üzvlərinin, məktəblilərin, iş yerlərində işə işçilərin özləri tərəfindən icra edilir.

4. Güclü zəhərlənmələr, su basmalar və s. kimi fəvqəladə halların baş verəcəyi ehtimal olunduqda əhalinin müvəqqəti köçürülməsi barədə hökumət orqanlarından sərəncam alınarsa, göstərilmiş qaydada köçməyə hazırlıq işləri görmək lazımdır. Adamları təhlükəli yerlərdən köçürüb çıxarmaq mühafizə üsullarından biridir. Lakin hər kəsin özbaşına köçməyə ixtiyarı yoxdur, çünki bu, çaxnaşmaya səbəb ola bilər. Bu işə ancaq hökumət orqanlarının göstərişi və rəhbərliyi ilə mütəşəkkil surətdə başlamaq olar.

5. İş və yaşayış yerlərində yanyınların tez yayılmasının qarşısını almaq üçün tədbirlər görmək.

Bu məqsədlə tezalışan ay neft, boyaq, benzin və s. kimi maddələri mənzildən kənarında təhlükəsiz yerlərdə saxlayırlar, pəncərələrə taxta qapaq düzəltmək, onların xarici səthinə ay boyaq, yaxud odadavamlı suyaq çəkmək daha yaxşı olar. Həyətdəki əhəmiyyətsiz taxta tikililəri, çəpərləri söküb yıyıdırmaq, binaların ətrafını tez alışa biləcək materiallardan təmizləmək lazımdır.

Bütün çardaqlar, pilləkənlər, dəhlizlər, eyvanlar iri və lazımsız əşyalardan təmizlənməlidir.

Yanyınsöndürmə vasitələri hazırlamaq, su, qum ehtiyatları yaratmaq, odsöndürən cihazların, alətlərin sazlıyını yoxlamaq, onlardan düzgün istifadə etmək qaydalarını öyrənmək vacibdir. Kənd yerlərində, həmçinin taxıl, tərəvəz anbarlarında da belə işlər görülməlidir.

6. Tibbi ləvazimat əldə edib saxlamaq.

Lazımı hallarda ailədə, iş yerində ilk tibbi yardım göstərmək üçün yod, sarı materialı, naşatır spirti, antibiotik dərmanlar, turna və s. ehtiyatı olması vacibdir.

7. Sanitariya-gigiyena qaydalarına ciddi riayət etmək. Yoluxucu xəstəliklərin baş verməsi və yayılmasının qarşısını almaq üçün hər bir adam yaşayış və iş yerinin təmiz saxlanılmasına vaxtında yığıldırılmasına xüsusi diqqət yetirməlidir. Aşayıda ümumi gigiyena qaydalarını daha dəqiq gözləmək vacibdir: bədənin və paltarların təmiz saxlanması, yeməkdən əvvəl əlləri yumaq, yalnız qaynadılmış sudan istifadə etmək, meyvə-tərəvəzi yaxşıca yuyub təmizləmək və s.

Düşmən dinc əhali arasında çaxnaşma salmaq, adamların mühafizə əzmini zəiflətmək, mütəşəkkilliyini pozmaq məqsədilə cürbəcür təxribatlar törədə bilər. Müxtəlif quryuları, nəqliyyat vasitələrini partlatmaq, yalan şayiələr yaymaq, hədə-qorxu gəlmək onun ən çox istifadə etdiyi üsullardır. Buna görə də müəssisələrdə, nəqliyyat vasitələrində, idarə və təşkilatlarda, məktəblərdə müəyyən olunmuş intizam qaydalarını, obyektlərə buraxılış rejimini ciddi surətdə gözləmək, iş və yaşayış yerlərində yad adamların şübhəli hərəkətlərinə diqqət yetirmək, heç bir şayiələrə uymamaq, təmkinli və şüurlü hərəkət etmək bu dövrün vacib tələbləridir. Həmin tələblər məktəblilərə də aiddir.

Sonra müəllim, düşmən basqını təhlükəsi yaranan dövrdə məktəbdə görülməsi planlaşdırılmış (məktəbin Mülki müdafiə planına uyğun) konkret tədbirlərdən və onların yerinə yetirilməsində şagirdlərin iştirakından danışaraq izah edir ki, bu dövrdə məktəblərdə də xəbərdarlıq vasitələrinin sazlıyı yoxlanılır, mülki müdafiənin xəbərdarlıq siqnalları üzrə davranış qaydaları hamıya məşq etdirilir, binanın zirzəmisində, sinif otaqları mühafizə üçün hazırlanır, hər bir qrupun daldalanma yeri və qaydası müəyyən olunur. Yanyınlara qarşı tədbirlər yerinə yetirilir, həmçinin fərdi mühafizə vasitələri hazırlamaq və onları işlətmək, ilk tibbi yardım göstərmək üzrə məşqlər keçirilir, sanitariya təmizləmə işləri görülür və digər mühafizəyə hazırlıq işləri təşkil edilir. Məktəblilər həm məktəbdə, həm də öz ailəsində belə işlərin yerinə yetirilməsində fəal iştirak etməlidir.

2-ci məşğələ “Qəzalar və təbii fəlakətlər zamanı şagirdlərin fəaliyyəti”

Bir saatlıq bu məşğələdə əsasən, yaşadığımız yerlərə xas olan təbii fəlakətlərin, qəzaların xüsusiyyətlərini, belə təhlükə yarandıqda xəbərdarlıq üsullarını və şagirdlərin davranış qaydalarını izah etmək tələb olunur.

Qeyd edək ki, bu məsələnin bəzilərdən 2-ci sinifdə keçirilən altıncı mövzuda və 5-ci sinifdəki dördüncü mövzuda bəhs edilmiş və göstərilmişdir ki, məşğələ zamanı məktəbin yerləşdiyi rayonda ən çox ehtimal olunan təbii fəlakətlərin, istehsalat qəzalarının nəticələri, onlardan mühafizə qaydaları izah edilməli, sinifdə, evdə, küçədə olarkən belə hallar baş verdikdə necə davranmaq lazım gəldiyi öyrədilməlidir.

İndi bu bilikləri genişləndirmək, şagirdlərə düzgün davranış və fəaliyyət qaydalarına dair konkret əməli məsləhətlər vermək, bacarıq aşılamaq lazımdır.

Məktəbin yerləşdiyi rayonda baş verə biləcək təbii fəlakətlərin və istehsalat qəzalarının xüsusiyyətlərini izah edərək müəllim göstərir ki, ölkəmizin bir sıra rayonlarında hər il müxtəlif təbii hadisələr - zəlzələ, sel, daşqın və s. eləcə də istehsalat qəzaları baş verir. Bunların nəticəsində adamlar və ətraf mühit üçün ciddi təhlükə törəyir, bəzən insan tələfatı da olur. Buna görə də hər bir adam, o cümlədən məktəblilər təbii fəlakət və qəzalar zamanı özünü mühafizə etməyi, zədələnmiş adamlara yardım göstərməyi bacarmalıdır.

Təbii fəlakət əhalinin normal yaşayış tərzini pozan kortəbii hadisələrə deyilir. Texnogen qəzalar isə sənaye müəssisələrində, nəqliyyat vasitələrində iş zamanı baş verən bədbəxt hadisələrdir. Hər iki halda bunlar adətən gözlənilmədən baş verir və ciddi qorxu yaradır. Odur ki, belə hadisələrin nəticəsində yaranan vəziyyət Sülh dövründəki fəvqəladə hal adlanır.

Daşqın, subasma, sel, zəlzələ, sürüşmə, uçqun, qasırya bir sıra daylıq rayonlarda isə marxallar (qar uçqunları) respublikamızın ərazisində daha tez-tez baş verən təbii fəlakətlərdir.

Daşqın və subasma - çaylarda, göllərdə, dənizdə su səviyyəsinin xeyli yüksəlməsi nəticəsində baş verir. Bunun səbəbi qarın sürətlə əriməsindən, uzunmüddətli leysan yayışlarından ibarətdir. Həmçinin qəza, zəlzələ və s. nəticəsində elektrik stansiyaları və süni göllərin bəndləri yarılarəkən də ərazinin bir qismini müvəqqəti olaraq su basa bilər. Son illər Xəzər dənizində suyun səviyyəsinin yüksəlməsi nəticəsində respublikamızın bir sıra dənizkənarı və Kür ətrafında rayonların yaşayış məntəqələri, əkin sahələri, yollar su altında qalır, əhaliyə və xalq təsərrüfatına böyük zərər dəyir. Daşqınların digər təbii fəlakətlərdən fərqi ondan ibarətdir ki, adətən daşqının vaxtını, gözlənilən miqyasını əvvəlcədən müəyyən etmək və ona qarşı müəyyən tədbirlər görmək mümkün olur.

Sel - daylardan böyük sürətlə axıb gələn palçıqlı su, çınqıl qarışığından ibarət olur. Güclü leysan yayışları, bəzən isə daylarda qarın sürətlə əriməsi nəticəsində su day yamaclarından özü ilə gil, qum, daş, hətta qaya parçaları da gətirir, qarşısına çıxan hər şeyi yıxıb daydır, əkin sahələrini yararsız hala salır, yolları, rabitə və elektrik xətlərini, körpüləri sıradan çıxarır, bir sıra hallarda isə tikililəri məhv edir. Respublikamız selə ən çox məruz qalan ölkələrdən biridir. Böyük Qafqaz dağlarının cənub yamaclarından axan çayların əksəriyyətində hər 2-3 ildən bir güclü sellər müşahidə olunur. Yaxınlaşan sel axınının səsinə eşidən kimi müəyyən miqdarda quru qida və su götürün. İlk kömək vasitələri və ailənin ehtiyacı olduyu və ya istifadə etdiyi dərmanları götürün və yaryanın dibindən yamaclarla 50-100 m-dən yuxarı qalxın. Əhəmiyyətli əşyalarınızı təhlükəsiz bir yerə daşın, yanınıza mütləq batareyalı radio alın, radiodan alacağınız xəbər və təlimatla hərəkət edə bilərsiniz. Sel sularının təmas etdiyi yeməkləri yeməyin, evinizin zirzəmisini və ya birinci mərtəbəsi sel suları ilə doludursa, suyu nasosla kənarlaşdırmaq lazımdır.

Su basmış zonanı tərk edə bilməyənsə, mümkün olan bütün siqnalları verməklə (məşəl yandırmaqla və s.) evin damında kəmək gözləyin. Əgər suya düşsəniz, əyninizdə olan ayır paltarları, ayaqqabınızı çıxarın, yaxınlıqda olan su altı əşyalara doyrdu üzün və kömək gözləyin.

Zəlzələ - ən dəhşətli təbii fəlakətlərdən biridir. Bu, yer səthinin titrəməsindən yaranır. 6 baladək olan zəlzələlər adətən, güclü dayıntılar törətmir, bundan şiddətli hallarda isə evlər, digər binalar, qaz kəmərləri, elektrik xətləri, bir sözlə, yerin səthində nə varsa zədələnir, insanlar xəsarət alır. Respublikamızın bütün ərazisi zəlzələ təhlükəli zonadır. Azərbaycanın hər yerində 7-8 baladək, bir sıra sahələrdə isə (Şamaxı, Gəncə, Naxçıvan zonalarının ərazilərində) daha güclü zəlzələlər olub və gələcəkdə də gözlənilə bilər.

Zəlzələ zamanı binanın içində sakit olmaq və çaxnaşma yaratmamaq lazımdır. İlk təkan baş verdikdə binanı tərk etməyə çalışın (pilləkən və ya birinci mərtəbədə pəncərədən). Binanın, çilçiraqların tərpəndiyini hiss edən kimi təşvişə düşməyin sizin ilk təkanları hiss etdiyiniz andan binanın tərpənməsinin təhlükə törədə biləcəyinə qədər 15-20 saniyəniniz var. Binanın içində çıxış yaxındadırsa, zəlzələ baş verdiyi zaman 6 saniyə ərzində olduyunuz yerdən açıq (təhlükəsiz) bir sahəyə dərhal qaçaraq çıxmaq lazımdır. Zəlzələ baş verən zaman və sarsıntıların yüngül olduyu halda, əvvəlcədən təyin olunan müdafiə tədbirlərini xatırlamalısınız və ona uyğun hərəkət etməlisiniz.

Sürüşmə və uçqunlar - adətən daylıq sahələrdə zəlzələ və sellərlə əlaqədar baş verir. Belə hallarda çox vaxt güclü yayışlardan sonra, yaxud qarın əriməsi nəticəsində xeyli yumşalmış torpaq sahələri özünün üzərindəki bütün binalar və digər quryularla birlikdə day yamacları boyu aşayıya sürüşür, uçub- tökülür. Sürüşmə çox qorxulu hadisədir. Belə sahələrdə və ondan aşayıda yerləşən yaşayış məntəqələrində insanların zədələnməsinə, ətrafdakı obyekt və tikililərin məhv olmasına səbəb olur.

Sürüşmənin sürəti aşayıdırsa (ayda bir metr), imkanlarına müvafiq şəkildə əvvəlcədən hazırlanmış məkana daşın. Sürüşmənin sürəti gün ərzində 0,5-1,0 m-dən çoxdursa, əvvəlcədən hazırlanmış plana uyğun olaraq hərəkət edin. Təxliyə zamanı özünüzü ilə sənədlərinizi, qiymətli əşyalarınızı və müvafiq orqanların göstərişlərinə uyğun olaraq, isti geyim və ərzaq götürün.

Qar uçqunları (marxallar) daylıq rayonlarda baş verir. Marxal adətən, qar əriməyə başlayarkən sərt enişlər boyu uçqun halında hərəkət edən nəhəng qar yığınlarından ibarətdir. Bunlar nəqliyyatın, rabitənin işini pozan, yolları, körpüləri dayıdan, insanların həyatı üçün təhlükə yaradan hadisədir. Əgər qar uçqununa yaxalanmınsınızsa burnunuzu və ayzınızı əlcək, şərflə bağlayın. Uçqunun sürətinin az olduyu tərəfə çəkilib, uçqunun mümkün qədər üst hissəsinə çıxmaya çalışın. Uçqun dayanan kimi özünüzü və sinəninizi ətrafında əliniz ilə boş zona yaratmaya çalışın, bu nəfəs almaya kömək edə bilər. İmkan olarsa, yuxarı tərəfə hərəkət etməyə

çalışın. Qar uçqununa düşdükdə əlləriniz və ayaqlarınızla üzmə hərəkətləri edin. Bu sizə qarın səthində qalmaya kömək edər.

Uçqun altında qalanda qışqırmayın. Çünki qar səsi keçirmir və bu kimi digər hərəkətlər yalnız gücünüzü, oksigeni və istiliyinizi alaçaq. Özünüzün üzərində nəzarəti itirməyin, yuxlamayın. Unutmayın ki, sizi axtarırlar (uçqun altında 3 və hətta 5 gündən sonra xilas olunmuş insanlar var).

Qasırğa - sürəti saniyədə 30 metrdən artıq olan, dayıdıcı qüvvəyə malik və xeyli müddət davam edən küləkdir. Təsərrüfatlara güclü ziyan vurmaqla yanaşı bir sıra hallarda insan tələfatına da səbəb ola bilər. Qış vaxtı baş verən qarlı çovyunlar yaşayış məntəqələrindən kənarında, yollarda olan adamlar üçün xüsusən təhlükə törədir.

Qasırya sizi binada yaxalıybsa, pəncərədən kənar durun və içəri tərəfdəki divarların yanında, dəhlizdə, quraşdırılmış şkafların içində, vanna otaqlarında, anbarlarda təhlükəsiz yerdə yerləşin, elektrik, su, təbii qaz və ya tüp qaz təchizatlarını baylayın. Əgər varsa sıyınacaya getmək, yoxsa şüşələrdən və qapılardan uzaq dayanmaq, yerə yatmaq, uça biləcək cisimlərin çarpma təsirinə maneə törədə biləcək yastıq, yoryan kimi şeylərlə bədənin təhlükəsizliyini təmin edin. Çöldəsinizsə ən yaxın sıyınacaya və ya güclü görünən binaya sıyınmaq lazımdır. Əgər qasırya, tufan, yaxud burulyan sizi küçədə yaxalaybsa, yüngül tikililərdən, binalardan, körpülərdən, elektrik ötürücü xətlərindən, dirəklərdən, ayaclardan, çaylardan, göllərdən və sənaye müəssisələrindən mümkün qədər uzaq durun. Uçan əşyalardan, şüşə qırıntılarından qorunmaq üçün faner lövhələrdən, karton və ya plastmas yeşiklərdən, lövhələrdən və digər əlaltı vasitələrdən istifadə edin. Çalışın ki, ərazidə olan zirzəmilərə, radiasiya əleyhinə daldalanacaqlara sıyınasınız.

Sonra müəllim, rayon və şəhər üçün səciyyəvi olan istehsalat qəzalarının xüsusiyyətlərini izah edir. Yuxarıda deyildiyi kimi, qəza – zavodlarda, fabriklərdə, digər sənaye müəssisələrində, eləcə də elektrik stansiyalarında, nəqliyyat vasitələrində iş zamanı baş verən bədbəxt hadisələrdir. Bunların nəticəsində avadanlıq, digər maddi sərvətlər sıradan çıxır, adamlar xəsarət alır. İnsan tələfatına səbəb olan güclü qəzalara katastrofa (faciə) deyilir. Belə hallar adətən neftayırma zavodlarında, kimya müəssisələrində, tezalısan və partlayıcı maddələr istehsal edilən və saxlanılan yerlərdə, kimyəvi maddələr daşınan nəqliyyat vasitələrində daha tez-tez baş verir.

Güclü təsirli zəhərli maddələr istehsal edilən, işlədilən və daşınan kimyəvi təhlükəli obyektlərdə qəzalar daha fəlakətli olur. Belə maddələr plastik kütlə, sintetik materiallar, gübrə və s. hazırlanması üçün xammal sayılır. Qəza nəticəsində onların tutumlarının axıb tüstü və ya buxar halında ətrafa yayılması havanı zəhərləyə, adamların tənəffüs üzvlərini zədələyə bilər, bir sıra hallarda isə ölüm halları baş verir.

Sonra, müəllim gözlənilən qəza və fəlakət barədə adamlara xəbər vermək üsullarını izah edir. Təbii fəlakət, yaxud qəza baş verən hallarda, belə təhlükə yaranarkən əhalini xəbərdar etməyin əsas üsulu radio və televiziya vasitəsilə bu barədə şifahi məlumat və göstərişlər verməkdir. Belə xəbər və məlumatı mənzillərdə, məktəblərdə, küçədə radio cihazlarından eşitmək olar. Hamının dərhal xəbər tutması və adamların diqqətini cəlb etmək üçün əvvəlcə sirenaların, zavodların fit səslərindən istifadə etməklə səs signalı verilir. Bu signal “Hamının diqqətinə” xəbərdarlıq signalı adlanır. Həmin signalı, yəni sirenalarının vıyıldı səsini, müəssisələrin həyəcanlı fitlərini eşidərkən dərhal radionu, ya da televizoru işə qoşmaq, oradan verilən xəbərləri diqqətlə dinləmək lazımdır. Təhlükə barədə xəbərlə birlikdə davranış qaydaları haqqında qısa məsləhət və göstərişlər də veriləcəkdir. Bunları dəqiq yerinə yetirmək vacibdir.

Məsələn, daşqın təhlükəsi yaranarkən belə xəbər verilə bilər: “Diqqət! Vətəndaşlar, çayda suyun səviyyəsinin yüksəlməsi nəticəsində qəsəbədə evləri su basacaq gözlənilir. Qəsəbənin bütün əhalisi ən vacib şeyləri və ərzaq ehtiyatı götürsün, elektrik cihazlarını, qazı söndürsün və təhlükəsiz yerə köçürülmək üçün orta məktəbin binasında qeyddən keçsin. Bu barədə qonşulara da xəbər verin və göstərişlərə dəqiq riayət edin”.

Yaranmış vəziyyətdən aslı olaraq “Hamının diqqətinə” signalından sonra başqa məzmunlu xəbər və göstərişlər də verilə bilər. Bəzən belə xəbərləri yaşayış məntəqələrinə telefonla da çatdırmaq mümkündür.

Daha sonra müəllim, bu mövzuya aid əldə olan video materialı, slaydları, yaxud plakatları nümayiş etdirməklə təbii fəlakət və qəza vaxtı şagirdlərin davranış qaydalarından danışır. Təhlükə barədə signallarla birlikdə verilən göstərişləri dəqiq yerinə yetirmək, təmkinli olmaq, çaxnaşmaya

düşmədən intizamlı hərəkət etmək, məktəbdə - müəllimlərin, evdə - valideynlərin, küçədə - digər yaşlı adamların məsləhətlərinə riayət etmək əsas şərtidir. Lakin müxtəlif fəlakətlər zamanı davranışın xüsusi qaydaları da var, onları da bilmək zəruridir. Bir sıra hallarda isə şagirdlərin sərbəst surətdə fəaliyyət göstərməsi lazım gələ bilər. Buna görə də onlar mühafizə olunmaq üçün müəyyən işləri özləri icra etməyi və bu məqsədlə yaşlılara kömək göstərməyi də bacarmalıdırlar.

Məşyələyə yekun vuraraq müəllim göstərir ki, hər bir adam təbii fəlakət və qəza vaxtı düzgün davranmayı bacarsa, belə hadisələrin zərərini xeyli azaltmaq olar.

Mövzu 3: “Qanaxmalar, yanıqlar, sınıqlar və digər bədbəxt hadisələr zamanı özünəyardım və qarşılıqlı yardımın göstərilməsi qaydaları”

Bu mövzunun öyrədilməsinə iki saat vaxt ayrılır. Mövzu üzrə məşyələləri tibb işçisi və ya biologiya müəllimi aparmalıdır. Məşyələ üçün əyani vəsaitin və avadanlığın əldə edilməsində məktəblərə Fövqəladə Hallar Nazirliyi, yerli təşkilatlar yardım göstərir, mövzuların keyfiyyətlə öyrədilməsi üzrə işləri isə məktəblərin rəhbərləri təşkil edirlər.

1-ci məşyələ “Özünəyardım və qarşılıqlı tibbi yardımın əhəmiyyəti”

1-ci məşyələdə tibb işçisi (müəllim) şagirdlərə özünəyardım və qarşılıqlı tibbi yardımın əhəmiyyəti barədə, habelə yaraların və qanaxmaların növləri haqqında anlayışlar verməli, onların əlamətlərini izah etməli, qanaxmaları dayandırmayın və yaraya saryı qoymayın ayrı-ayrı üsullarını nümayiş etdirməlidir. Sonra şagirdlər bu üsulları yerinə yetirməyi məşq etməlidir.

Məşyələyə başlayaraq müəllim (tibb işçisi) deyir ki, özünəyardım və qarşılıqlı yardım - zədələnmə yerində və ən tez müddətdə adamların özlərinə və digərinə göstərdiyi tibbi yardıma deyilir. Bunda məqsəd zədələnmənin, yaxud xəstəliyin ayırılmasının qarşısını almaqdır. Belə ilk tibbi yardımın dərhal və düzgün göstərilməsi yaralının həyatını xilas etməkdən ötrü çox vacibdir.

Özünəyardım və qarşılıqlı yardım ən çox qanaxmaları müvəqqəti olaraq dayandırmaq üçün, yara və ya yanq yerinə təmiz saryı qoymaq, sümüklər sınıqla bədənin zədələnməmiş hissəsini tərpinməz hala salmaq (immobilizasiya etmək), süni tənəffüs vermək və ürəyi xaricdən masaj etmək, həmçinin kimyəvi və radioaktiv maddələrlə çirklənmə zamanı bədəni və paltarları qismən təmizləmək hallarında göstərilir. Bundan sonra, müəllim plakatlardan, video materiallardan, slaydlardan istifadə etməklə şagirdlərə yaralar və qanaxmalar barədə anlayış verir.

Yara – dəri səthinin bütövlüyünün pozulması ilə baş verən zədələnməyə deyilir. Silahın və ya yaralayıcı əşyanın xüsusiyyətlərindən asılı olaraq yaraların belə növləri ola bilər, güllə yarası, kəsilmə, çapılma, deşilmə, cırılma, dişlənmə yaraları və cərrahiyyə yarası.

Xəstəxanada cərrahiyyə əməliyyatlarındakı yaralardan başqa bütün yaralar mikroblarla ilkin yoluxmuş hesab edilir. Yaraya mikroblar yaralayıcı əşyalardan, torpaqdan, paltar hissələrindən, havadan və yaraya əl toxunduqda keçir. Yaraya düşmüş mikroblar onun irinləməsinə və ayrılmasına səbəb olur.

Yaranın ən təhlükəli və yaralının həyatı üçün bilavasitə qorxu törədən ayrılması qanaxmadır. Qanaxma – zədələnməmiş qan damarlarından qanın kənara çıxmasına deyilir.

Bədəndə hansı damarın zədələnməsindən asılı olaraq qanaxmanın arterial, venoz və kapillyar növləri ayrılabilir. Daxili orqanlar – qaraciyər, dalaq, böyrəklər zədələndikdə daxili (parenximatöz) qanaxma baş verir.

Müəllim, orqanizmdə arteriya, venoz, kapillyar damarların xüsusiyyətləri barədə qısa məlumat verdikdən sonra izah edir ki, arterial qanaxma daha qorxuludur, çünki qısa bir müddətdə orqanizm çoxlu qan itirə bilər. Arterial qanaxmanın əlamətləri – qanın al-qırmızı rəngdə olması və onun nəbz tezliyi ilə şırnaqla axmasıdır. Arterial qanaxmadan fərqli olaraq venoz qanaxma zamanı qan yarıdan fasiləsiz sürətlə, lakin şırnaq yaratmadan axır, onun rəngi tünd olur. Kapillyar qanaxma dərinin və əzələlərin nazik damarları zədələndikdən baş verir. Belə hallarda yaranın bütün səthindən qan damcıları çıxır. Daxili qanaxmanı müəyyən etmək çətindir.

Sonra müəllim, qanaxmanı dayandırmayın üsullarını öyrədərək qeyd edir ki, bədənin birdən-birə 1,5-2 litr qan itirməsi ölümlə nəticələnə bilər. Buna görə də müxtəlif üsullardan istifadə etməklə qanaxmaları müvəqqəti olaraq dayandırmayı bacarmaq çox vacib işdir.

Qanaxmanı dayandırmayın xüsusi üsulları var. Qanaxmanın növündən (arterial, venoz, kapillyar) və əldə olan tibb vasitələrindən asılı olaraq onu müvəqqəti və ya tamamilə dayandırirlar. Şagirdlər qanaxmanı müvəqqəti olaraq dayandırmayı bacarmalıdırlar.

Xarici arterial qanaxmanı müvəqqəti dayandırmayın üsulları bunlardır: zədələnmiş qan damarlarını sümüyə barmaqla sıxmaq (yara yerinə turna qoymaq), qol və qıçı oynaqda sonadək büküb bu vəziyyətdə bərkitmək.

Xarici venoz və kapillyar qanaxmalar yaraya sıxıcı saryı qoymaq və bədənin yaralı yerini gövdəyə nisbətən bir qədər hündürdə saxlamaqla müvəqqəti dayandırılır.

Müəllim qeyd edir ki, arterial qanaxmanı müvəqqəti dayandırmayın ən asan cəld üsulu - arteriya damarını yaralanmış yerdən yuxarıda barmaqla basıb sıxmaqdır. Damarı sümüyün üstündən və ya yaxınlığından keçən yerlərdə sıxmaq lazımdır. Sonra müəllim damarların barmaqla sıxılmasının bir sıra nöqtələrini şəkillərdə və şagirdlərin birində göstərib izah edir. Məsələn, başda olan yaradan qanaxma zamanı gicgah arteriyasını qulaq seyvanından öndə gicgah sümüyünə baş barmaqla sıxırlar. Yanaqdakı yaradan qanaxmanı dayandırmaq üçün alt çənə arteriyasını alt çənə sümüyünün arxa hissəsinə baş barmaqla sıxırlar.

Yara bazunun aşayı hissəsində (qolda) olarkən bazu arteriyasını qolun daxili tərəfindən ikibaşlı əzələnin yanından bazu sümüyünə sıxmaq lazımdır.

Əlin arteriyaları zədələnkən mil arteriyasını biləkdə mil sümüyünə baş barmaqla sıxırlar. Ayaqarxası arteriyasını onun altındakı sümüyə sıxmaqla qanaxmanı müvəqqəti dayandırmaq olar. Arteriyasını sümüyə sıxarkən barmaqlar tez yorulur. Buna görə də damarı barmaqla sıxıb qanaxmanı dayandırdıqdan sonra bütün mümkün olan hallarda dərhal turna və ya burmac qoymaq lazımdır.

Müəllim xüsusi turnanın quruluşunu və burmac düzəltmək qaydasını şagirdlərə izah etdikdən sonra göstərir ki, turna (burmac) qoymaq qolların və ayaqların iri arteriya damarları zədələndikdə qanaxmanı müvəqqəti dayandırmayın əsas üsuludur. Turnanı buda, baldıra, bazuya və s. qanaxma yerindən yuxarıda, yaranın yaxınlığında qoymaq lazımdır. Turnanı paltarın və ya dəri sıxılıb əzilməsin deyə, yumşaq bint saryının üstündən qoyur və qanaxma kəsilənədək sıxırlar. Turnanın (burmacın) nə vaxt qoyulduğunu (tarix, saat və dəqiqə göstərilməklə) bir parça kayızda qeyd edib, kayızı nəzərə çarpan yerdə turnanın qatı altına qoymaq lazımdır. Çünki turnanı yayda iki saatdan, qışda bir saatdan artıq saxlamaq olmaz. Turna qoyulmuş yeri xüsusən qışda isti paltarla örtürlər, lakin buraya isidici qrelka (qovuc) qoymaya icazə verilmir.

Turna olmadıqda arterial qanaxmanı burmac qoymaqla və ya qolları (qıçları) oynaqda sonadək büküb bu vəziyyətdə bərkitməklə dayandırmaq mümkündür.

Müəllim əməli surətdə göstərir ki, qanaxmanı burmac vasitəsilə dayandırmaq üçün kəndirdən, burulmuş yaylıqdan, parça zolayından və s. istifadə etmək olar. İkiqat ilgək şəklində qatlanıb qola (qıça) keçirilərək burulan bel qayıışı da əlaltı turna kimi işlədilər bilər.

Venoz və kapillyar qanaxmaları kəsmək üçün sıxıcı saryı qoyurlar. Qan axan yeri steril (təmiz) salfetlə və ya 3-4 qat bintlə örtür, üstündən pambıq döşəyirlər. Sonra onu bintlə bərk sıxıb sariyirlər. Qan saryını islatdıqda üstündən əlavə bint sariyirlər.

Burundan qanaxmanı dayandırmaq çox vacibdir. Bunun üçün adamı başı bir qədər arxaya tərəf olmaqla oturtmaq, köynəyinin yaxasını açmaq, baş örtüyünü çıxarmaq lazımdır. Sonra onun ayaqlarına isti su qovuyu, burnunun üst hissəsinə soyuq suda isladılmış pambıq, yaxud əski parçası qoyurlar.

Müəllim bütün bu üsulları əyani surətdə göstərdikdən sonra onları yerinə yetirməyi şagirdlərə məşq etdirir.

Məşyələ zamanı aşaydakı üsulları məşq etdirmək məsləhətdir:

1. Baldırdan arterial qanaxmanı dayandırmaq. Bu məqsədlə dizaltı arteriyasını hər iki əllə sıxmaq lazımdır. Belə halda hər iki əlin baş barmaqlarını diz oynayının üstünə qoyur, əllərin qalan barmaqları ilə dizaltı çökəkdə arteriyasını sümüyə sıxırlar.

2. Qoldan qanaxmanı dayandırmaq. Bunun üçün bazu arteriyasını qolun daxili tərəfində - ikibaşlı əzələnin yanında bazu sümüyünə əlin dörd barmayı ilə sıxırlar.

Yaraya saryı qoymaq qaydasını öyrədkən müəllim əvvəlcə saryı materiallarının növlərini göstərib deyir ki, saryı materialı olaraq tənizdən, ay və boz pambıqdan istifadə edirlər. Bu məqsədlə təmiz (steril) əlaltı vasitələr (ləçək, yaylıq, parça zolayı və s.) işlədilər bilər.

Müəllim əldə olan vasitələrdən istifadə etməklə (yaxşı olar ki, fərdi saryı paketini, steril salfetlər dəstini düzgün açmaq və işlətmək qaydasını göstərməklə) ələ, ayaya ən sadə saryı qoymayın üsullarını öyrədir və şagirdlərə məşq etdirir. Bu zaman aşayıdakı ümumi qaydalara xüsusən diqqət yetirmək məsləhətdir:

- yaraya əllə toxunmamaq və ya yara yerinin üstünü ancaq steril salfetlə örtmək, bədənin saryı qoyulan hissəsini tərənəmz halda saxlamaq;

- binti say əldə saxlamaq, sol əlin baş və şəhadət barmaqları ilə bintin ucundan tutub onu yara yerinin üstünə qoymaq lazımdır. Sonra bintin yumayımı saryı yerindən uzaqlaşdırmadan, binti soldan saya doyru elə sarıyırlar ki, onun ilk iki dolayı bir-birinin üzərinə düşsün, qalan dolaqları özündən əvvəlki dolayın eni boyunca yarısını əhatə etsin;

- sıxıcı saryı tələb edilməyən hallarda binti çox bərk sıxmaq lazım deyil, bu, qan dövranının pozulmasına səbəb olar, lakin elə tarımlamaq lazımdır ki, saryı boşalıb öz-özünə açılmasın;

- saryı sarınıb qurtardıqdan sonra bintin ucunu uzununa kəsib iki bay düzəldir və düyünləyib bərkidirlər (ya da sancaqla bərkidirlər). Düyün (sancaq) yaranın üzərində olmalıdır.

2-ci məşğələ “Sınıq, yanıq, donvurma, günvurma, elektrik cərəyanından zədələnmə və suda boğulma hallarında ilk tibbi yardım”

Keçən məşyələdə öyrədilənləri şagirdlərə xatırladıqdan sonra müəllim (təbb işçisi) izah edir ki, güclü zərbə nəticəsində, hündür yerdən yıxılarkən, avtomobil qəzası və digər qəzalar zamanı, zəlzələ vaxtı və s. hallarda bədənin sümükləri sına bilər. Sınıqlar qapalı və ya açıq olur. Qapalı sınıq halında dəri örtüyünün bütövlüyü pozulmur, açıq sınıq zamanı isə sınıq yerində yara olur. Açıq sınıqlar daha qorxuludur.

Sınıqların əsas əlamətləri kəskin ayrıdan, sınıq yerində şişkinlikdən və normal hərəkətin pozulmasından ibarətdir.

Sınıqlar zamanı ilk tibbi yardım göstərməyin əsas qaydası – ilk növbədə sınıq yerini tərənəmz hala salmaqdır. Bunun üçün bədənin zədələnməmiş hissəsinə şına qoyurlar.

Təbb işçisi əldə olan şına növlərini (metal məftildən düzəldilmiş nərdivan və tor formalı şınalar, faner şınalar və s.) nümayiş etdirir, onların təyinatını aydınlaşdırır və qeyd edir ki, belə xüsusi şınalar olmadıqda əlaltı əşyalardan - taxta, faner parçalarından, çubuqlardan, əl çətirindən, xətkəşdən və s. şına kimi istifadə etmək mümkündür.

Sonra o, sınıq yerinə şına qoymaq üsullarını şagirdlərin birində göstərib izah edir. Zədələnməmiş yerə xüsusi şına və ya əlaltı vasitələr elə qoyulmalıdır ki, bunlar sınıq yerinin yaxınlığındakı, yəni ondan yuxarıda və aşayıda iki qonşu oynayı əhatə etsin. Açıq sınıq yerinə şına qoymazdan əvvəl yaranın üstünü saryı ilə örtmək lazımdı. Şınanı adətən paltarın üstündən qoyur və bintlə sarıyıb baylayırlar.

Məşğələ zamanı qol sümüyü (bazuönü sümüyü) və ayaq sümüyü (baldır sümüyü) sına hallarda şına qoymaq üsullarını əməli surətdə öyrətmək məsləhətdir.

Bazuönü sümükləri sınaqən qolu ehtiyatla dirsəkdə düzbucaq altında bükmək, ovucu döşə tərəf çevirmək və bu vəziyyətdə şına və ya əlaltı vasitə ilə bərkitmək lazımdır. Şına barmaqların kökündən bazunun yuxarı üçdə iki hissəsindək məsafəni (bilək və dirsək oynaqları da daxil olmaqla) əhatə etməlidir. Qolu ləçəkdən asmaq lazımdır.

Bazu sümüyü sınaqən sınıq yerində iki şına – biri qolun xarici, digəri isə içəri (ovuc) tərəfdən olmaqla qoyur, şınaları iki-üç yerdən bintlə sarıyır və qolu, ovuc döşə tərəf olmaqla ləçəkdən asırlar.

Baldır sümüyü sınaqən – çöl və içəri tərəfdən budun orta hissəsindən dabanadək məsafəni əhatə edən iki şına qoyur, şınaları onların bütün uzununu boyu qıça bintlə sarıyırlar.

Şına və başqa əlaltı vasitələr olmayan hallarda qolu ləçəkdən asıb bədənə, zədəli ayayı isə saylam ayaya bintlə tarım sarıyıb hərəkətsiz hala salmaq mümkündür.

Sonra müəllim yanıqlar və digər zədələnmələr zamanı ilk tibbi yardım üsullarına keçərək əldə olan əyani vasitələrdən istifadə etməklə göstərir ki, yüksək temperaturun, yəni alovun, qaynar suyun və buxarın təsirindən adamın bədəninə yanıqlar baş verir.

Yanıqlar zamanı ilk tibbi yardım nə qədər tez göstərilərsə, ayrılma halları o qədər az olur.

Yardım göstərəkən əvvəlcə alışımış paltarları söndürmək lazımdır. Bunun üçün adamın üstünə paltar, ədyal və s. salmaqla alovu söndürürlər. Sonra bədənin yanıq yerini paltardan azad

etmək məqsədlə, yanıq yerinə yapışmış hissəyə toxunmadan, onun ətrafından paltarını kəşib çıxarırlar. Yanıq yerindən suluyu qopartmaq, yanıq yerinə əllə toxunmaq və heç bir maddə sürtmək olmaz, oraya steril saryı qoyulmalıdır.

Bədənin böyük sahəsini əhatə edən geniş yanıqlar zamanı yaralını ay parçaya bükmək və dərhal xəstəxanaya göndərmək lazımdır.

Donurma. Soyuq havada, qarda, yayışda yaş və dar paltarda, ayaqqabıda, uzun müddət hərəkətsiz qaldıqda baş verə bilər. Ayaq və əlləri daha tez don vurur. Donurmanın əsas əlamətləri - dəri səthinin çox avazıması və həssaslığın itirilməsidir. Alçaq temperaturda, xüsusən küləkli havada bədənin açıq sahələrini örtmək, güclü şaxtada tez-tez dərinin açıq səthinin həssaslığını yoxlamaq lazımdır. Donurmanın qarşısını almaq məqsədilə dəriyə müxtəlif məlhəmlər yaxmayın heç bir əhəmiyyəti yoxdur.

Donurmuş adama ilk tibbi yardım göstərəkən onu isti binada yerləşdirmək lazımdır. Yaş paltar və ayaqqabılar imkan daxilində quruları ilə əvəz edilməlidir. Don vurmuş sahələri, xüsusən əlləri və ayaqları sürətlə qızdırmaq olmaz. Belə yerlərə spirt, adekalon çəkir, təmiz quru əllə dərisi qızaranadək ehtiyatla sürtürlər. Adamı isindirmək üçün ona isti çay, su içirdirlər. Hər hansı donurma halında dərinin zədələnmiş səthinə qarşı sürtmək məsləhət görülmür.

Elektrik cərəyanından zədələnmələr adamın bədəni elektrik cərəyanı altında olan məftilə, yaxud hissələrə toxunarkən baş verir. Ayır zədələnmə zamanı adam huşunu itirib, hətta öl də bilər.

Müəllim əyani tədris vasitələrindən istifadə etməklə, izah edir ki, belə hallarda ilk tibbi yardım göstərəkən ən əvvəl, zədələnən adamı elektrik cərəyanının təsirindən qurtarmaq lazımdır. Bu məqsədlə, elektrik açarı vasitəsilə, yaxud qoruyucuları çıxarmaq, məftilləri qırmaq və s. üsulla cərəyanı kəsirlər. Əgər bu mümkün olursa, onda cərəyan altında olan məftili zədələnən adamdan kənar etmək lazımdır. Bu zaman yadda saxlamaq olduqca vacibdir ki, cərəyan altındakı adama çılpaq əllə toxunmaq olmaz. Onun üstünə düşmüş məftili quru çubuqla kənar etmək lazımdır. Bundan sonra, huşsuz halda olan adamı arxası üstə uzadır, köynəyin yaxasını və bel kəmərinə açır, ona nəşatır spirti iylədirlər.

Günvurma və istivurma halları isə bədənin həddən artıq qızması nəticəsində, məsələn, uzun müddət qızmar günəş altında qalarkən, baş verə bilər. Belə xəstəliyin əsas əlamətləri sifətin kəskin surətdə qızarması (bəzən də avazıması), çox güclü tərləmə, ürək bulanması və başın gicəllənməsidir.

Belə şəxsə ilk tibbi yardım göstərəkən onu kölgə yerdə uzadır, paltarın yaxasını, bel kəmərinə açır, başa və sinəyə yaş dəsmal qoyur, su içirdirlər. Adam huşunu itirdikdə gicgahlarına nəşatır spirti sürtürlər.

Suda boyulma nəfəs yolları su ilə tutularkən baş verir. Bu zaman boyulan adamı sudan mümkün qədər tez çıxarmaq lazımdır. İlk tibbi yardım göstərəkən adamı belinədək soyundurur, ayzını və burnunu lildən, selikdən təmizləyir, dizinin üstünə ayzı aşayı yerləşdirir, sonra kürəyini basmaqla suyu bədənin daxilindən kənar edirlər.

Müəllim izah edir ki, suda boyulma zamanı, elektrik cərəyanı vurarkən və bir sıra başqa hallarda adamın tənəffüsü və ürəyin fəaliyyəti qəflətən dayana bilər. Belə hallarda ona süni tənəffüs verir və ürəyini xaricdən (üstədən) masaj edirlər. Müəllim “ayızdan-ayıza” üsulu ilə süni tənəffüs vermək qaydasını əməli surətdə göstərərək izah edir və şagirdlərə aşaydakıları öyrədir:

- süni tənəffüs verməyə başlamazdan əvvəl zərərçəkəni arxası üstə uzatmaq, onun tənəffüs yollarının tutulmadığını yəqin etmək, başını mümkün qədər arxaya əymək lazımdır ki, ayzı açıq qalsın;

- “Ayızdan-ayıza” üsulu ilə süni tənəffüs verən şəxs yaralının başından yan tərəfdə yerləşməli, yaralının açılmış ayzına cib yaylıyı (bir qat salfet) sərməli, burnunu sıxmalı, dərindən nəfəs alıb, dodaqlarını yaralının dodaqlarına kip sıxmalı və havanı bərkdən onun ayzına üfurməlidir. Yaralının döş qəfəsi yuxarı qalxan kimi, yardım göstərən şəxs üfurməni dayandırıb havanın yaralının ayciyərlərindən çölə çıxmasına imkan verməlidir. Bu ardıcılıqla havanı ritmik surətdə (üfurmələr arasında fasilə 5 saniyəyədək olmaqla) hər dəqiqədə 12-15 dəfə üfurmək lazımdır.

Daha sonra müəllim ürəyin xaricdən (üstədən) masaj edilməsi qaydasını göstərir və öyrədir. O izah edir ki, bu məqsədlə yaralını arxası üstə uzadır, onun sol tərəfində dayanıb, əllərin ovucları

bir-birinin üstündə olmaqla onları yaralının döş qəfəsinin aşayı hissəsinə qoyurlar. Sonra dəqiqədə 50-60 cəld ritmik təkənla sinəni aşayı basır və hər təkəndən sonra əlləri yuxarı qaldırırlar ki, döş qəfəsi qalxıb düzələ bilsin. Təkən zamanı döş qəfəsi ən azı 3-4 sm aşayı basılmalıdır. Əgər tənffüs və ürək döyüntüləri eyni zamanda dayanarsa, onda bir süni tənəffüs verildikdən sonra, 4 dəfə üreyin masajı edilməlidir.

Mövzu 4: “Radioaktiv, güclü təsirli zəhərli maddələr, bakterial vasitələrlə zəhərlənmələr zamanı özünəyardım və qarşılıqlı yardımın göstərilməsi qaydaları”

Mövzunun öyrədilməsinə bir saat vaxt verilir. Bu zaman mövzuda adları çəkilən zəhərlənmə hallarında özünə və qarşılıqlı yardım göstərməyin ümumi qaydaları və xüsusiyyətləri, eləcə də bakterioloji yoluxma ocaqlarında görülən profilaktik tədbirlər izah edilməli, fərdi aptekçədən və kimya əleyhinə fərdi zərfdən istifadə qaydaları öyrədilməlidir.

Məşğələ, AI-2 fərdi aptekçədən, kimya əleyhinə fərdi zərfdən, həmçinin məktəbdəki əleyhqazlardan, tənəffüs üzvlərini qoruyan əlaltı mühafizə vasitələrindən (tozdan qoruyan parça maska, pambıqlı tənəffüs saryı və s.) və plakatlardan, video materiallardan, slaydlardan istifadə olunmaqla əməli surətdə aparılmalıdır. Fərdi tibbi mühafizə vasitələrini (fərdi aptekçə, kimya əleyhinə fərdi zərf və s.) düzgün istifadə qaydalarının öyrədilməsinə xüsusən diqqət yetirilməlidir. Vaxt imkan verərsə, məşğələ zamanı əleyhqazdan istifadə qaydasını öyrətmək məsləhətdir.

Müəllim məşğələnin əvvəlində radioaktiv və zəhərləyici maddələrin, bakterial vasitələrin orqanizmə təsirinin xüsusiyyətlərini sual-cavab üsulu ilə şagirdlərə xatırladır, yaxud özü qısa izah edir.

Sonra qeyd edir ki, radioaktiv maddələr, eləcə də zəhərləyici maddələr insan orqanizminə həm bədənin və paltarların səthinə düşərkən, həm də tənəffüs və həzm orqanları vasitəsilə orqanizmin daxilinə keçərək zərər yetirə bilər. Bu maddələrin adamlara təsiri nə qədər çox davam edərsə, zəhərlənmə də bir o qədər ayır olur. Buna görə də zəhərlənməyə məruz qalan adamlara yardım göstərəkən əvvəlcə onlara radioaktiv və ya zəhərləyici maddələrin təsirini dayandırmaq, yaxud azaltmaq lazımdır. Bu məqsədlə, radioaktiv maddələrlə zəhərlənmə zamanı:

- zədələnmiş adamı daldalanma yerinə aparmazdan, yaxud zəhərli sahələrdən çıxarmazdan əvvəl onun paltarını və ayaqqabılarını, habelə bədənin açıq sahələrini radioaktiv tozdan təmizləyirlər. Bunun üçün əl altında olan vasitələrdən (şotka, süpürgə, təmiz su, yaylıq və s.) istifadə etmək olar. Bu zaman ehtiyatlı olmaq lazımdır ki, radioaktiv toz yara və yanığı yerlərinə düşməsin;

- zəhərli sahələrdəki belə şəxslərə əleyhqaz, respirator geyindirir, bunlar olmadıqda isə onun ayız və burnunu pambıqlı tənəffüs saryı ilə örtürlər;

- sonra, şüa xəstəliyinin qarşısını almaq və ilk tibbi yardım məqsədi ilə zədəli şəxsə AI-2 fərdi aptekçəsindən (hazır dərman qutusundan) radiasiya əleyhinə dərman içirdirlər.

Müəllim AI-2 aptekçəsini şagirdlərə göstərərək izah edir ki, bu aptekçə, içərisindəki yuvalarda cürbəcür dərman həbləri olan penallar yerləşdirilmiş cib qutusundan ibarətdir. Penalların rəngi və formaları müxtəlifdir. Bu, lazımi dərman penalını tez tapmaq üçündür. Aptekçədə radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmələrə qarşı, həmçinin bakterial yoluxma zamanı işlədilən dərmanlar var. Uşaqlar bu dərmanları ancaq valideynlərin, yaxud müəllimlərin göstərişi ilə qəbul etməlidirlər.

Zəhərləyici maddələrlə zəhərlənmə zamanı:

- kimyəvi zəhərlənmə ocağında bütün işləri ancaq fərdi mühafizə vasitələrini geyindikdən sonra yerinə yetirmək olar;

- zədələnmiş adama ilk tibbi yardımını mümkün qədər tez göstərmək lazımdır;

- əgər zədələnmiş adamın üzünə zəhərləyici maddə damcıları düşübsə, əvvəlcə belə sahələri kimya əleyhinə fərdi zərfdəki maye ilə təmizləmək, sonra əleyhqaz geydirmək lazımdır.

Müəllim kimya əleyhinə fərdi zərfdən istifadə qaydalarını şagirdlərə göstərib izah edir ki, zərf bədənin və paltarın səthinə zəhərləyici maddə damcılarında tez təmizləmək üçündür. Zərfin içərisində xüsusi maye qabı və tənəffüs salftələri var. Zəhərləyici maddə damcıları bədənin, paltarın və ya ayaqqabıların səthinə düşübsə, oradan onları salftələ hopdurub kənar edir və zəhərlənmiş yeri qabdakı isladılmış təmiz salftələ silib təmizləyirlər. Bu iş qismən sanitariya təmizlənməsi deyilir. Lazım gələrsə, zəhərləyici maddə damcılarını torpaqla, qarla və hər hansı digər bir üsulla kənar

edib təmiz su və sabunla yumaq da zəhərlənməni xeyli zəiflədir. Kimya əleyhinə fərdi zərf yoxdursa, mümkün olan hallarda bədənin zəhərlənmiş sahələrini sabunlu su ilə 5-10 dəqiqə yuyub təmizləmək mümkündür.

Daha sonra müəllim qeyd edir ki, zəhərlənmənin əlamətləri aşkara çıxarkən belə adama AI-2 fərdi aptekçəsinin 2 №-li yuvasında yerləşən qırmızı rəngli penaldakı həblərdən birini (8-15 yaşadək uşaqlara – yarım həb) su ilə içirdirlər. Müəllim xatırladır ki, boyucu zəhərləyici maddələrlə (fosgen, difosgen, xlorpikrin) zəhərlənmiş adamlara əsla süni tənəffüs vermək olmaz onları dərhal xərəkədə, yaxud digər yardımçı vasitələrlə tibb məntəqəsinə çatdırmaq lazımdır.

Güclü təsirli zəhərli maddələrlə zəhərlənmə zamanı da özünəyardım və qarşılıqlı yardım göstərmək qaydaları düşmən tərəfindən zəhərləyici maddələr işlədilərəkən olduyu kimidir. Bununla belə, hər bir halda ilk yardım göstərərəkən zəhərlənməyə səbəb olmuş maddənin xüsusiyyətlərini nəzərə almaq vacibdir.

Müəllim göstərir ki, güclü təsirli zəhərli maddələrdən zərərçəkmiş adama ən əvvəl əleyhqaz geydirmək və onu zəhərli zonadan təmiz havaya çıxarmaq lazımdır. Sonra onun başından əleyhqazı çıxarıb, paltarının yaxasını açaraq tam sakit uzanmasına imkan yaratmaq lazımdır. Çünki, xüsusən xlorla və xlorpikrinlə zəhərlənmiş adamın kəskin hərəkət etməsi onun halını daha da ayırlaşdırır. Belə xəstələr tibb məntəqəsinə adətən nəqliyyat vasitələrində aparılır.

Güclü təsirli zəhərli maddə damcıları bədənin səthinə düşərəkən qismən sanitariya təmizlənməsi keçirirlər, yəni damcı düşmüş yerləri təmizləyirlər. Bu zaman, kimya əleyhinə fərdi zərf yoxdursa, onda zəhərli maddənin növünə görə ona qarşı xüsusi məhlul hazırlayırlar. Gözləri və ağız boşluğunu məhlulla yuyandan sonra təmiz ilıq su ilə yaxalayırırlar.

Bundan sonra müəllim bakterioloji yoluxma ocağında görülən profilaktika tədbirlərini izah edərək göstərir ki, cürbəcür yoluxucu xəstəliklər müxtəlif səbəblərdən hər an baş verə bilər. Əgər onlara qarşı vaxtında profilaktika (xəstəliyin qarşısını alan) tədbirləri görülməsə, çoxlu adam yoluxa bilər. Buna görə də belə yoluxucu xəstəlik halları aşkar edilən kimi, ilk növbədə bütün adamlara xəstəliklərə qarşı dərmanlar verilir. Evlərində AI-2 fərdi aptekçəsi olan ailələr həkimlərin göstərişi üzrə bu aptekçədəki dərmanlardan istifadə edirlər.

Müəllim AI-2 aptekçəsindəki bakteriya əleyhinə dərmanları göstərir: bu dərman, qutunun 5 №-li yuvasında yerləşən iki ay penaldadır. Hər penalda beş həb olur. Əvvəlcə penaldakı beş həbi birdən atıb üstündən su içmək lazımdır. 6 saatdan sonra digər penaldakı həbləri də eyni qayda ilə qəbul edirlər. 15 yaşadək olan uşaqlara hər dəfə ancaq iki həb yarım, 8 yaşadək uşaqlara isə bir həb yarım vermək olar.

Müəllim izah edir ki, xəstəliyin növü məlum olan kimi dərhal tibb işçiləri əhaliyə məhz bu xəstəliyə qarşı xüsusi dərmanlar verir və ya peyvənd vururlar. O, xatırladır ki, xəstəliyin yayılmasının qarşısının alınması üçün bu işlərin vaxtında və ciddi surətdə yerinə yetirilməsi olduqca vacibdir. Göstərilən dərmanları qəbul etməkdən, peyvəndlərdən heç kəs əsla boyun qaçırmamalıdır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, bu dərmanlar və peyvəndlər nəinki xəstəliyin geniş yayılmasının qarşısını almaq, həm də çoxlu adamın həyatını xilas etmək üçündür.

Müəllim qeyd edir ki, yoluxucu xəstəliklərin ilk əlamətləri adətən bədən hərəkətinin yüksəlməsindən, baş ayrılarından, ümumi halsızlıqdan, dərinin səthində səpkiyə və s. ibarət olur. Bu əlamətlər aşkara çıxan kimi belə adamları xəstəxanaya aparırlar. Bu mümkün deyilsə, xəstə üçün evdə, otayın bir küncündə yataq düzəldir, onu pərdə ilə digər hissədən ayırırlar. Xəstəyə ancaq ailənin bir üzvü qulluq etməlidir ki, xəstəlik ailədə hamıya keçməsin.

Sonra müəllim xəstəyə ev şəraitində qulluq etməyin ən adi qaydalarını izah edir və mümkünə əməli surətdə göstərir. Bu zaman: bədənin hərəkətini termometrle ölçmək, nəbzi saymaq, isti kompres, xardal yaxması qoymaq üsullarını, habelə xəstənin yatayını düzəltmək, döşəkayını dəyişdirmək, xəstənin əl-üzünü yuyub qurulamaq, onu yedizdirmək və s. kimi sadə, uşaqların yerinə yetirə biləcəyi işlərin qaydasını onlara öyrətmək vacibdir.

Müəllim xəstəyə qulluq edən şəxsin düzgün davranış qaydalarının öyrədilməsinə xüsusi diqqət yetirməli olduğunu qeyd edir. Yoluxucu xəstəyə xidmət edən adam hökmən üzünə pambıqlı tənzi saryı taxmalı, xələt, əlcək geyməli, özü əvvəlcədən həkimin göstərdiyi dərmanları qəbul etməlidir. O, əllərini, paltarını təmiz saxlamalı, dırnaqlarını qısa tutmalı, xəstənin bədəninə, paltarına və ya xörək yediyi qaba toxunandan sonra hər dəfə əllərini sabunla və ya dezinfeksiya məhlulu ilə yumalıdır.

Xəstə yatan otayın havasını gündə iki dəfə dəyişdirmək, döşəməni dezinfeksiya məhlulunda isladılmış əski ilə silmək lazımdır.

Xəstə xəstəxanaya göndəriləndən, yaxud sayalandan sonra onun paltarları, yataq əşyaları, işlətdiyi qab-qacaq, habelə mənzil və oradakı bütün avadanlıq həkimlərin göstərdiyi xüsusi məhlullarla (xloramin, lizol və s.) təmizlənməlidir. Bu, yoluxucu xəstəlik törədən bakteriyaları məhv etmək üçündür (belə işlərə dezinfeksiya deyilir). Müəllim həmçinin izah edir ki, çox təhlükəli yoluxmalar baş verən hallarda onun yayılmasının qarşısını almaq üçün hökumət orqanlarının qərarı ilə yaşayış məntəqələrində karantin qoyula bilər. Karantin xüsusi davranış qaydalarından ibarətdir. Hər bir adam, o cümlədən də uşaqlar karantin zonasında tibb işçilərinin göstərişlərini dəqiq yerinə yetirməyə borcludur.

Sülh və ya müharibə dövrlərində baş verə biləcək müxtəlif zəhərlənmə və yoluxmalar zamanı bütün məktəblilər düzgün davranaraq özlərini mühafizə etməyi və başqalarına yardım göstərməyi bacarmalıdırlar.

Təhsil müəssisəsində mülki müdafiə məşqlərinin keçirilməsi metodikası

Əleyhqaz və respiratordan istifadə, onlarda qalma vərdişlərini, eləcə də təbii fəlakət və qəzaların nəticələrindən müdafiə olunma biliklərini möhkəmləndirmək məqsədilə ümumtəhsil məktəblərində 15-20 dəqiqəlik 5-6 məşqin keçirilməsi zəruri hesab edilir. Belə məşqlər zamanı şagirdlərin fərdi və kollektiv mühafizə vasitələrindən istifadə vərdişləri, fəvqəladə hallarda əhalinin xəbərdar edilməsi zamanı fəaliyyətin təşkili və davranış qaydalarına əməl edilməsi bacarıqları təkmilləşdirilməlidir.

Məşqlər sinif rəhbərləri tərəfindən dərscənkənar vaxtda keçirilir. Məktəb direktorları mülki müdafiə məşqlərinin keçirilməsini təşkil edir, hərbi rəhbərlər isə məşqlərin keçirilməsində müəllimlərə metodiki köməklik göstərirlər.

İbtidai sinif şagirdlərinin psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla məşqlərin keçirilməsi zamanı oyun metodikasından istifadə etmək, yarış keçirmək, bununla da uşaqlarda öyrədilən fənnə maraq və müsbət əhval-ruhiyyə yaratmaq mümkündür.

Hər bir məşq təşkilatı baxımdan tədris əmlakı, əyani vəsait, tənəffüs orqanlarının mühafizə vasitələri ilə tam həcmdə təmin olunmalıdır. Məşqlərin keçirilməsi üçün tədris yerləri və meydançalar hazırlanmalıdır. Məşqi aparən zaman təsərrüfat obyektinin maddi-tədris bazasından da istifadə etmək olar.

2-ci sinif şagirdləri ilə keçirilən məşqlərin məzmunu

Məşq №1. Respiratorun və pambıqlı-tənzif saryının istifadəyə hazırlanması, geyinilməsi və çıxarılması. Respiratora baxışın keçirilməsi və onun dezinfeksiya edilməsi. Yarımmaskanın üzə keçirilməsi və kipliyinin yoxlanılması. Respiratorun geyinilməsi və çıxarılması üsullarının məşq etdirilməsi.

Məşq №2. Əleyhqaz maskasının ölçülərinin seçilməsi, dezinfeksiya edilməsi və çantaya qoyulması. Əleyhqazın “yürüş” vəziyyətində daşınması, “yürüş” vəziyyətindən “hazır” və “döyüş” vəziyyətlərinə keçirilməsi, istifadəyə hazırlanması. 25-30 saniyə ərzində əleyhqazın geyinilməsi, çıxarılması, 10 dəqiqə əleyhqazda qalma vərdişlərinin məşq etdirilməsi.

Məşq №3. Yerli şərait üçün seçiyəvi olan qəza və fəlakətlər zamanı şagirdlərin fəaliyyəti.

Radioaktiv, kimyəvi təhlükəli obyektlərin yaxınlığında, nəqliyyatda, evdə küçədə və məktəbdə olarkən ehtimal olunan qəzalar zamanı şagirdlərin fəaliyyəti.

Məşq №4. Yerli şərait üçün seçiyəvi olan təbii fəlakətlər zamanı şagirdlərin fəaliyyəti. Evdə, küçədə, məktəbdə olarkən ehtimal olunan təbii fəlakətlər zamanı şagirdlərin fəaliyyəti və davranış qaydaları.

Məşq №5. Havadan hücum təhlükəsi zamanı şagirdlərin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi. Mühafizə quryusunun doldurulması və orada davranış qaydalarına əməl edilməsi. Mühafizə quryusunu tərək etmək qaydalarının məşq etdirilməsi.

Məşq №6. Təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə hallar zamanı məktəbin təxliyə planına əsasən, yuxarı mərtəbələrədən şagirdlərin təhlükəsiz şəkildə təxliyəsinin məşq etdirilməsi.

5 və 6-cı sinif şagirdləri ilə keçirilən məşqlərin məzmunu

Məşq №1. Fərdi mühafizə vasitələrinin alınması və istifadəyə hazırlanması qaydaları.

Paylama məntəqəsində fərdi mühafizə vasitələrinin alınması zamanı şagirdlərin fəaliyyəti.

Məşq №2. Respiratorun geyinilməsi və çıxarılması üsullarının və onda qalmaq vərdişlərinin təkmilləşdirilməsi.

Respiratorun istifadəyə hazırlanması, geyinilməsi, çıxarılması və 10 dəqiqə respiratorda qalma vərdişlərinin məşq etdirilməsi.

Məşq №3. Əleyhqazın geyinilməsi, çıxarılması və onda qalmaq üsullarının yerinə yetirilməsi.

Əleyhqazın sazliyının yoxlanılması və onun istifadəyə hazırlanması. Zəhərli havada nasaz əleyhqazdan istifadə edilməsi. Kiçik yaşlı uşaqlara, evdə, mənzildə yaşayan xəstələrə və qoçalara əleyhqazın geyindirilməsi.

Məşq №4. Yerli şərait üçün seçiyəvi olan qəza və faciələr zamanı şagirdlərin fəaliyyəti.

Məktəbin yaxınlığında yerləşən radioaktiv, kimyəvi təhlükəli obyektlərdə ehtimal olunan qəzalar zamanı şagirdlərin fəaliyyəti və davranış qaydaları.

Məşq №5. Yerli şərait üçün seçiyəvi olan təbii fəlakətlər zamanı şagirdlərin fəaliyyəti.

Təbii fəlakətlər zamanı şagirdlərin fəaliyyəti və davranış qaydaları.

Məşq №6. Hava hücumu təhlükəsi zamanı şagirdlərin əməli fəaliyyətinin məşq etdirilməsi.

Mühafizə quryusuna şagirdlərin mütəşəkkil hərəkəti. Mühafizə quryusunun doldurulması və orada davranış qaydalarına əməl edilməsi. Hava təhlükəsi qurtardıqdan sonra şagirdlərin fəaliyyəti.

6.4. Viktorinalar

Ümumtəhsil məktəblərinin 2, 5 və 6-cı siniflərində mülki müdafiə üzrə keçirilən məyələlərin ən sadə üsullarından biri viktorinadır. Şagirdlərdə mülki müdafiə biliklərinin möhkəmləndirilməsi, öyrədilən fənnə marayın artırılması məqsədilə viktorinalar əyləncəli formada, verilən suallara cavablar və tapşırıqlar yarış keçirməklə sinif rəhbərləri tərəfindən həyata keçirilir. Viktorinada çoxlu sayda iştirakçılarla yanaşı, həmçinin azarkeşlər də iştirak edir.

Viktorinalar tematik və kompleks formada keçirilə bilər. Tematik viktorinaların əsasını mülki müdafiə üzrə suallar və əməli tapşırıqlar təşkil edir. Tematik viktorinalardan fərqli olaraq kompleks viktorinalarda suallar təkcə mülki müdafiə fənnindən deyil, eyni zamanda inçəsənət, ədəbiyyat, idman və başqa sahələrdən də daxil edilir.

s/s	Viktorina sualları	Cavablar
1	Mülki müdafiə nədir?	Sülh və ya müharibə dövründə əhalinin (Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin) və ərazinin (Azərbaycan Respublikası ərazisinin hüdudları daxilində torpaq, su və hava məkanının, istehsal və sosial təyinatlı obyektlərin, habelə ətraf mühitin) təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə dövlət hakimiyyəti orqanları, hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər sistemidir.
2	Mülki müdafiənin məqsədi nədir?	Fövqəladə haldan qabaq profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi, fəvqəladə hallar zamanı ziyan və itkilərin maksimum azaldılması və fəvqəladə halların, nəticələrinin aradan qaldırılması.
3	Fövqəladə hal nədir?	İnsan tələfatına, insanların səhhətinə, həyat fəaliyyəti şəraitinin pozulmasına, ətraf mühitə ziyan vurulmasına, əhəmiyyətli maddi itkilərə səbəb ola biləcək və ya səbəb olmuş hərbi əməliyyatlar, qəza və təbii fəlakət nəticəsində yaranmış vəziyyətdir.
4	Təbii fəlakət nədir?	Fövqəladə xarakter daşıyan, bina və quryuların zədələnməsinə, maddi sərvətlərin dağılmasına və məhv olmasına, insan tələfatına səbəb olan müxtəlif kortəbii hadisələrdir.
5	Ən qorxulu təbii fəlakət hansıdır?	Ən qorxulu təbii fəlakət zəlzələdir.
6	Zəlzələ vaxtı küçədə olarkən necə davranmaq lazımdır?	Zəlzələ zamanı küçədə olan adamlar hündür tikintilərdən və quryulardan, elektrik xətləri dayaqlarından dərhal uzaqlaşmalı, meydanlara, xiyabnlara, geniş küçələrə, tikinti az olan yerlərə çıxmaya çalışmalıdırlar.
7	Daşqın nədir?	Dənizdə, göldə və çayda suyun səviyyəsinin kəskin sürətdə qalxması və ətrafı su basması deməkdir.
8	Daşqın zamanı nə etmək lazımdır?	Üzücü vasitələri, rezin çəkmələri geyib, qiymətli əşyaları, isti geyimləri, ərzaq ehtiyatını, suyu, lazımı dərmanları götürüb hündür yerlərə getmək.
9	Marxallar nədir?	Bəzən həcmi milyon kubmetrə çatan qar uçuqlarıdır.
10	Torpaq sürüşməsi necə baş verir?	Seysmik təkandan, süxurların öz ayrılıyından, yamacın altının yuyulmasından ifrat nəmişlikdən və s. torpaq qatının yamac boyu hərəkətidir.
11	Ən çox maddi ziyan vuran təbii fəlakət hansılardır?	Qasırğa, fırtına, daşqın və zəlzələ.

12	Texnogen xarakterli fəvqəladə hal nədir?	Qəflətən baş verən və insanların məhv olması ilə nəticələnən genişmiqyaslı güclü qəzalardır.
13	İstehsalat qəzaları nədir?	Müəssisələrdə, nəqliyyat vasitələrində iş zamanı baş verən bədbəxt hadisələrdir.
14	Yanğın neçə yaranır?	Od insanların nəzarətindən çıxdıqda, habelə səhlənkarlıq üzündən, bəzən də istehsalat qəzası, təbii fəlakətlər nəticəsində baş verir.
15	Neft məhsullarından törəyən yanğınları necə söndürmək olar?	Üzərinə torpaq, qum tökməklə və ya yanan yeri paltar, palaz və s. ilə boymaqla.
16	Su ilə əsasən hansı yan-yınları söndürmək olar?	Meşə yanyınları, taxıl zəmilərində və taxta məmulatlarında baş verən yanyınları.
17	Kütləvi qırğın silahlarına hansı silahlar aiddir?	Nüvə silahı, kimyəvi və bakterioloji silahlar aiddir.
18	İlk dəfə nüvə silahı nə vaxt atılıb?	ABŞ tərəfindən 1945-çi ilin avqustun 6-da Yaponiyanın Xerosima və avqustun 9-da isə Naqasaki şəhərlərinə.
19	Müasir bombaların hansı növləri var?	Atom, hidrogen, neytron və vakkum bombaları.
20	“Hamının diqqətinə” siqnalı necə verilə bilər?	Siqnal 4 cür verilə bilər: - “Hava həyəcanı”; - “Hava həyəcanı qurtardı”; - “Radiasiya təhlükəsi”; - “Kimya həyəcanı”.
21	“Hamının diqqətinə” siqnalı hansı vasitələrlə verilir?	Bu siqnal televiziya, telefon, radio, maşın siqnalları və çap olunmuş vərəqlərlə verilir.
22	Mühafizə qurğuları nə vaxt doldurulmalıdır?	“Hava həyəcanı”, “Radiasiya təhlükəsi” və “Kimya həyəcanı” MM siqnalları ilə sıyımaçaq və daldalanaçaqların doldurulması təşkil edilir.
23	Fərdi mühafizə vasitələri hansılardır?	Tənəffüs üzvlərinin, dəri səthinin mühafizə vasitələri və tibbi mühafizə vasitələri
24	Tənəffüs üzvlərinin mühafizə vasitələri hansılardır?	Əleyhqaz, respirator, tozdan qoruyan parça maska və pambıqlı tənziif sarğı.
25	Əleyhqaz ilk dəfə kim tərəfindən ixtira olunub?	Əleyhqaz ilk dəfə 1915-çi ildə məşhur rus alimi Zelinski tərəfindən ixtira olunub.
26	Uşaq əleyhqazının əsas hissələri hansılardır?	Uşaq əleyhqazı əsasən, üzlük hissədən və süzücü-uduçu qutudan ibarətdir.
27	Əleyhqaz hansı vəziyyətlərdə daşınır?	Əleyhqaz 3 vəziyyətdə daşınır: - “Yürüş” vəziyyətində; - “Hazır” vəziyyətdə; - “Döyüş” vəziyyətində.
28	Əleyhqazın geyinilmə ardıcılığı necədir?	Baş örtüyü çıxarılmalı, çantadan maskanı çıxarmalı, iki əllə alın və arxa hissədən tutmaqla, əleyhqazın aşayı hissəsini çənəyə dayamaq, nəfəsi tutmaq, gözləri qapamaq və maskanı başa çəkmək lazımdır. Nəfəsi sürətlə vermək və gözləri açmaq, baş örtüyünü geymək.
29	Əleyhqazın ölçüsünü neçə təyin edirlər?	Kəllə-yanaqlar-çənəaltı hissədən keçən qapalı xətt üzrə ölçərkən 63 sm - 0, 63,5-65 sm - 1, 65,5-68 sm - 2, 68,5-70,5 sm - 3 və 71 sm-dən artıq olduqda - 4-çü ölçülü şlem-maskə götürülür.
30	“Yürüş” vəziyyətində əleyhqaz necə daşınır?	Bilavasitə zəhərlənmə təhlükəsi olmayan hallarda. Bu zaman əleyhqaz, çiyin qaytanı say çiyindən keçməklə sol böyükdə, çantanın yuxarı kənarı bel qayıışı səviyyəsində olmaqla daşınır.
31	“Hazır” vəziyyətdə əleyhqaz necə daşınır?	Bilavasitə zəhərlənmə təhlükəsi yarıdıqda. Belə halda əleyhqazın çantasını bir qədər irəli çəkir, çantanın qapayını açır, bel qaytanı vasitəsi ilə çantanı belə baylayırlar ki, əleyhqaz o tərəf - bu tərəfə sürüşməsin.

32	“Döyüş” vəziyyətinə əleyhqaz neçə daşınır?	Ətrafda zəhərlənmə aşkar olunduqda, yaxud “Əleyhqazı gey!”, “Qaz!”, “Kimya həyəcanı” komandaları və signalı verildikdə əleyhqaz geyinilmiş vəziyyətdə daşınır.
33	“Əleyhqazı çıxar” komandası üzrə əleyhqaz necə çıxarılır?	Bu zaman bir əllə baş geyimini bir qədər qaldırır, digər əllə klapan qutusundan tutub üzlük hissəni azacıq yuxarı-irəli çəkməklə çıxarılır.
34	Respirator nədir?	Tənəffüs orqanlarına yüngül konsentrasiyaların (tozun, tüstünün) daxil olmasının qarşısını alır.
35	R-2D respiratoru hansı ölçülərdə olur?	R-2D respiratorunun 0, 1, 2, 3 №-li ölçüləri olur.
36	Respiratorun lazımi ölçüsünü necə müəyyən-ləşdirmək olar?	Millimetr bölgülü xətkəslə ölçülər. Üzün uzunluğu 80-100 mm olduqda sıfır ölçülü, 100-115 mm olduqda - birinci, 115-125 mm olduqda - ikinci, 125 mm-dən artıq olduqda üçüncü ölçülü respirator lazımdır.
37	Pambıqlı-tənzif sarğı neçə hazırlanır?	80 sm uzunluğunda, 40 sm enində tənzif parçanı götürmək, ona 25x15 sm ölçüdə, 3-4 sm qalınlığında pambıq qoymaq. Tənzifi hər iki tərəfdən qatlamaq, uçlarını eninə kəsmək lazımdır ki, bir çüt qaytan əmələ gəlsin.
38	Kollektiv mühafizə qurğularından hansıları tanıyırsınız?	Sığınacaqlar, daldalanacaqlar, radiasiya əleyhinə daldalanacaqlar, sadə daldalanacaqlar və zirzəmilər.
39	Böyük şəhərlərdəki sığınacaqlar adamları hansı təsirlərdən qoruyur?	Hər cür silahların bütün təsirindən qoruya bilir.
40	Kənd yerlərində daldalanacaq kimi hansı qurğulardan istifadə olunur?	Zirzəmilər, tərəvəz saxlanılan anbarlar, inzibati binaların və şəxsi evlərin birinci mərtəbəsini istifadə etmək olar.
41	Sadə daldalanacaqlara nələr aiddir?	Üstü açıq və örtülü yarğanlar (oyuq), səngərlər (tranşey) aiddir.
42	Sığınacaq adətən hansı otaqlardan ibarət olur?	Adamlar yerləşən əsas otaqlardan və yardımçı otaqlardan ibarət olur.
43	Köçürmə zamanı nə götürmək lazımdır?	Köçürmə zamanı alt paltarı, tualet ləvazimatları, 2-3 günlük qida məhsulu, sənədləri və fərdi mühafizə vasitələri götürülməlidir.
44	Toplanış-köçürmə məntəqəsinə getməzdən əvvəl mənzildə nə etmək lazımdır?	Mənzildə pəncərələri bağlamaq, qazı, suyu, işığı və elektrik işlədicilərini söndürmək. Mənzili mənzil-istismar idarəsinin və ya evlər idarəsinin nümayəndəsinə təhvil vermək.
45	Hansı fərdi tibbi mühafizə vasitələrini tanıyırsınız?	Kimya əleyhinə fərdi zərf (KƏFZ), fərdi sarğı paketi, fərdi aptekçə.
46	Radioaktiv zəhərlənmə yerində hansı su mənbələrindən istifadə etmək olar?	Belə halda hermetik bağlanmış qapalı quyudan və ya su doldurulmuş hermetik qablardan istifadə etmək olar.
47	Zəhərli maddələrdən mühafizə üçün hansı vasitələrdən istifadə etmək olar?	Zəhərli maddələrdən mühafizə üzrə əleyhqazdan, dəri səthini mühafizə edən vasitələrdən, AI-2 fərdi aptekçəsindən və Kimya əleyhinə fərdi zərfdən istifadə etmək lazımdır.
48	Hansı sarğı material-larını tanıyırsınız?	Tənzif, bint, pambıq, sarğı yaylıqları, fərdi sarğı zərfi və s.
49	Arteriyalarda baş verən güclü qanaxmanın qarşı-sını neçə almaq olar?	Qanaxmanı dayandırmaq üçün yara yerindən yuxarı hissəni bağlamaqla, turna qoymaq olar. Bu zaman turnanın altına paltar parçasını və turnanın qoyulma tarixini göstərən kağız qoymaq lazımdır.
50	Turna nə qədər vaxta qoyula bilər?	Yay vaxtı turna iki saat, qışda isə bir saat müddətinə qoyula bilər.
51	Yaranın üzərinə saryı qoyarkən hansı qaydalara əməl etmək	Yaraya saryı qoyan zaman əsasən çalışmaq lazımdır ki, yaraya əl toxunmasın, mikrob düşməsin və saryı materialı steril olsun.

	lazımdır?	
52	Sınıqlar neçə çür olur?	Açıq və qapalı olmaqla 2 cür olur.
53	Sınıqların əsas əlamətləri nədir?	Sınıq yerində kəskin ayrı, şişkinliyin olması və normal hərəkətin pozulması.
54	Sınıqlar zamanı ilk tibbi yardım necə göstərilir?	Açıq sınıq zamanı ilk növbədə qanaxma dayandırılır. Sonra hər iki sınıq növündə sınıq yeri tərپənməz hala salınır.
55	Yanıqlar zamanı ilk tibbi yardım necə göstərilir?	İlk olaraq yanıq mənbəyini dayandırmaq, yanıq yerindəki paltarı kəsməklə çıxarıb, oraya steril sarğı qoymaq lazımdır.